

Державний комітет телебачення і радіомовлення України
**УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ
ПРАЦІВНИКІВ ТЕЛЕБАЧЕННЯ, РАДІОМОВЛЕННЯ І ПРЕСИ**
(Укртелерадіопресінститут)

ЖУРНАЛІСТСЬКІ РОЗСЛІДУВАННЯ

Збірник навчально-методичних матеріалів

**Збірник навчально-методичних матеріалів
з питань проведення журналістських розслідувань**

Упорядник збірника проф. Миронченко В.Я.

До збірника увійшли виступи й повідомлення, виголошені на семінарі-практикумі журналістів державних телерадіокомпаній. До нього також включені діалоги, які вели учасники семінару з виступаючими.

Збірник адресується передусім журналістам, які проводять журналістські розслідування або готують для ефіру критичні матеріали. Та, напевно, він викличе інтерес і у багатьох творчих працівників, які вважають журналістські розслідування як нове явище в сучасній українській журналістиці.

ЗМІСТ

1.	Від упорядника	4
2.	Список учасників семінару	8
3.	Стан корупції в Україні Світлана Горна, керівник експертної групи Європейської дослідницької організації	10
4.	Правові засади розслідувальної діяльності журналістів Володимир Горобцов, зав. кафедри інформаційно-правової культури та комунікативної політики	15
5.	Стан розслідування замовного убивства Георгія Гонгадзе Валентина Теличенко, адвокат	19
6.	Досвід розслідування корупційних зловживань людей, наділених владою Тетяна Чорновіл, спеціальний кореспондент газети «Лівий берег»	26
7.	Міліцейські злочини та особливості їх розслідування Олег Єльцов, засновник сайту «Україна кримінальна»	35
8.	Погрози, побиття та вбивства журналістів-розслідувачів Петро Тарасюк, автор кількох книг про журналістів-розслідувачів	47
9.	Безпека журналістів-розслідувачів Оксана Романюк, автор посібника з безпеки для українських журналістів	54
10.	Безпека журналістів з точки зору незалежної профспілки Сергій Гузь, секретар незалежної медіа-профспілки України	59
11.	Розслідування як наймолодший напрям у сучасній українській журналістиці Ігор Чайка, керівник проектів студії «Вартові демократії»	66
12.	Поради журналістам-розслідувачам державних телерадіокомпаній Єгор Соболев, керівник бюро журналістських розслідувань «Свідомо»	71
13.	Журналістські розслідування на телеканалі ТБІ Артем Шевченко, ведучий програми «Знак оклику»	79
14.	Досвід створення телевізійних проектів, побудованих на журналістських розслідуваннях Дмитро Добродомов, генеральний продюсер телеканалу ЗІК	85
15.	Можливості участі українських журналістів у проведенні міжнародних розслідувань Влад Лавров, журналіст газети «Kyiv post»	90
16.	Грантова підтримка журналістських розслідувань. Пошук нових можливостей Богдан Якимюк, голова правління «Антикорупційної ради України»	97
17.	Тренінги з технології проведення журналістських розслідувань Катерина Лаба, виконавчий директор Інституту регіонального розвитку преси	106

ВІД УПОРЯДНИКА

4-5 квітня 2012 у Києві відбувся семінар-практикум журналістів державних телерадіокомпаній. Він був присвячений журналістським розслідуванням, які поступово входять у практику мовлення.

На семінар були запрошені журналісти обласних і національних телерадіокомпаній, які мають досвід проведення журналістських розслідувань та підготовки критичних матеріалів. Як видно із списку учасників семінару, не всі телерадіокомпанії відгукнулися на запрошення. Особливо прикро, що повну байдужість до теми семінару виявили національні теле- і радіокомпанії.

Тому дуже нелегко було зібрати учасників і виступаючих на цей семінар. І не тільки через постійні фінансові труднощі, а ще й тому, що він був присвячений темі, яка у нас розроблена не дуже глибоко. Прямо скажемо, з організацією, проведенням і теоретичним осягненням журналістських розслідувань ми помітно відстали від розвинених телерадіомовних країн — років на 10-15.

В усьому світі журналістські розслідування почали проводити після Уотергейтського скандалу, коли два американських журналісти — Карл Бернстайн і Боб Вудворт — розслідували діяльність передвиборчого штабу президента США і самого президента. Результат ви знаєте — Ніксон подав у відставку.

Цей результат спричинив велетенський інтерес в американському суспільстві до розслідувань. В усіх американських університетах студенти — майбутні журналісти почали вимагати, щоб їх теж навчили проводити розслідування. Спочатку їх були десятки, потім сотні. Тепер розслідувальною журналістикою в США займаються тисячі журналістів, які об'єднані в асоціацію. При Міннесотському університеті створено науковий центр, який акумулює і вивчає всі матеріали про розслідування. На базі цих матеріалів ще в 1990 році було випущено довідник, в якому описано правові засади розслідувальної діяльності та даються рекомендації щодо проведення розслідувань у сфері бізнесу, освіти, судової гілки влади, охорони здоров'я і т.д.

У Росії теж уже випустили підручник «Расследовательская

журналистика». Там теж створено асоціацію журналістів-розслідувачів, яка випустила Хартію. У ній декларується мета діяльності цієї асоціації. Вона полягає в стимулюванні розвитку розслідувальної журналістики в Росії. Під впливом асоціації в російських ЗМІ почали створюватися спеціальні структури, які стали проводити розслідування. Спочатку це були окремі відділи, потім на розслідуваннях стали спеціалізуватися цілі газети і телепрограми. Вони мають великий комерційний успіх.

Набір цілей журналістських розслідувань і в Росії, і в Сполучених Штатах приблизно один і той же — негативні суспільні явища, кримінальні злочини, скандали тощо. А мета — встановлення причин цих явищ і здійснення громадського контролю за ними.

У нас розслідувальна журналістика розвивається дещо в уповільненому темпі. Коли в Інститут журналістики потрапив той американський довідник, про який я вже згадував, там теж вирішили вчити студентів цій справі. Але зустріли опір з боку Міністерства освіти. Тодішній директор Інституту Анатолій Москаленко вирішив подолати цей опір за допомогою Адміністрації Президента. Але й там не знайшов підтримки. Тоді він зустрівся з Президентом Леонідом Кравчуком, який порадив йому не педалювати тему розслідувань, бо, мовляв, в умовах перебудови і творення нової держави журналістські розслідування тільки гальмуватимуть соціальну творчість, вноситимуть роздрай в суспільні настрої.

В результаті маємо в Інституті спецкурс з журналістських розслідувань, на який студенти записуються за бажанням. Веде його редактор журналу «Вітчизна» Олександр Глушко, який підготував для студентів невеликий посібник. Але функціонує спецкурс без особливого успіху.

Мало у нас, на жаль, і журналістських розслідувальних структур. Бо не кожна газета, радіо- чи телестанція може створити відділ розслідування або організувати групу, що веде розслідування. У деяких творчих колективах є окремі репортери, що виконують таку роботу. Багато журналістів займаються розслідуваннями випадково. Найбільше наше досягнення — бюро журналістських розслідувань, яке діє в Києві і яке тепер стрімко трансформується в громадську організацію через відсутність дієвості розслідувань.

Що пишуть у книгах про журналістські розслідування?

Американці в передмові до того довідника наголошують, що це - «важка і виснажлива робота». І до того ж, часто небезпечна. Вони вважають, що репортери-розслідувачі більше, ніж інші журналісти є мішенню для погроз, провокацій, підпалів машин і будинків, різних пліток і брехонь. Вимоги цього ремесла, на думку американців, часто породжують обмеження, іноді розвал шлюбів і самотність.

Чари розслідування є привабливими для стороннього ока. Але!... Ніхто не знає про нескінченні години просіювання беззмістовних документів, закритих переговорів із захисниками бюрократів, про папки і неправильні сліди, якими йшов розслідувач. А ще ж розмови із знервованими і часто заляканими редакторами, роздратованими правниками, задрість колег... І завжди треба уникати крайнощів, гнів контролювати, поводитися дуже обережно.

І лише іноді — п'який успіх.

Чому ж тоді існує таке нездоланне прагнення стати журналістом-розслідувачем? Американці так відповідають на це запитання: «Через амбітність, бо це приносить славу, дає шанс стати вмілим фахівцем, який може кинути виклик».

Така відповідь, можливо, є правильною для багатьох журналістів, які прагнуть бути корисними для суспільства і боротися з його недоліками. Їхні природні риси і вміння завжди парні і вимагають особливої уваги і професіоналізму. А практичні навички та уміння, досвід зможуть піднести і виділити репортера.

І на завершення кілька слів про збірник. Це — твердий горішок, розлущивши який можна дістатися до ядра розслідувального ремесла. Прочитавши всі виступи, подані тут майже із стенографічною точністю, ви дістанете сучасне уявлення про журналістське розслідування як жанр, що об'єднує в собі елементи хроніки, інтерв'ю, репортажу і портрету. Ви також дізнаєтеся про найтипівіші цілі журналістських розслідувань, засоби й методи їх проведення. У виступах також містяться відомості про існуюче правове забезпечення розслідувальної діяльності.

Особлива увага звернена на безпеку журналістів-розслідувачів, бо в наш час, як часто зазначалося на семінарі, журналістика — це

небезпечна професія. Свідченням тому є численні погрози, побиття і навіть вбивства журналістів-розслідувачів. І тому їм, як нікому іншому, треба дбати про свою безпеку.

З опублікованих виступів ви також можете дізнатися про те, як можна одержати гранти або прийнятні джерела фінансування для проведення журналістських розслідувань, де можна пройти тренінги з журналістських розслідувань, і які є можливості для участі українських журналістів у проведенні міжнародних розслідувань.

Варто звернути увагу на скарги журналістів-практиків щодо недостатньої правової та економічної захищеності розслідувачів, зневажливе ставлення до них чиновників, а також на низьку дієвість їхніх розслідувань.

Попри всі ці негаразди, сподіваюся, що читачам буде цікаво ознайомитись із досвідом журналістських розслідувань на телеканалах ТВІ та ЗІК, досвідом наших кращих репортерів розслідування корупції та міліцейських злочинів.

Плекаю надію, що зібрані в одному збірнику виступи, пов'язані із журналістськими розслідуваннями, допоможуть нам обмінятися досвідом їх проведення, досягти того, щоб журналісти-розслідувачі стали працювати краще, підносили свою майстерність.

Керівник семінару проф. Миронченко В.Я.

**СПИСОК
учасників семінару «Журналістські розслідування»**

№	П.І.Б.	Телерадіокомпанія, посада
1	Бусілкова Світлана Миколаївна	Вінницька ОДТРК «Вінтера», головний редактор телебачення
2	Парафенюк Лілія Леонтіївна	Волинська ОДТРК, коментатор творчо-виробничого об'єднання «Служба інформації ВОДТРК»
3	Гладуненко Альона Володимирівна	Донецька ОДТРК, редактор
4	Вічірко Яна Віталіївна	Кіровоградська ОДТРК, редактор
5	Примак Інна Василівна	Кіровоградська ОДТРК, старший редактор
6	Шелест Олександр Олександрович	Луганська ОДТРК, редактор ТБ
7	Попович Інна Юріївна	Львівська ОДТРК, редактор телепрограми «Зона конфлікту. Журналістське розслідування»
8	Сотник Вікторія Вікторівна	Львівська ОДТРК, редактор телепрограми «Зона конфлікту. Журналістське розслідування»
9	Назаренко Михайло Анатолійович	Полтавська ОДТРК «Лтава», редактор відділу інформації
10	Сабанюк Світлана Федорівна	Рівненська ОДТРК, зав. відділом громадсько-політичних передач
11	Савчук Оксана Павлівна	Рівненська ОДТРК, ведуча програм
12	Хеккер Тетяна Вікторівна	Сумська ОДТРК, спеціальний кореспондент ТВО радіомовлення
13	Вовк Зоя Михайлівна	Черкаська ОДТРК, редактор, ведуча

14	Маренін Роман Васильович	Чернівецька ОДТРК, старший редактор відділу інформаційних та інформаційно-аналітичних передач ТО програм
15	Мороз Ірина Миколаївна	Чернівецька ОДТРК, редактор відділу інформаційних та інформаційно-аналітичних передач ТО програм
16	Прокаєва Ганна Володимирівна	Харківська ОДТРК, редактор
17	Сорокоус Тетяна Вікторівна	Харківська ОДТРК, відповідальний випусковий ОТБ новини
18	Рудь Наталія Вікторівна	Херсонська ОДТРК «Скіфія», редактор
19	Бендюг Ганна Валентинівна	Хмельницька ОДТРК «Поділля-Центр», старший редактор
20	Коновалова Яна Павлівна	Київська обл. м.Переяслав-Хмельницький, спеціаліст редакційно-видавничого відділу
21	Котова Тетяна Геннадіївна	Луганська ОДТРК, редактор ТБ
22	Тарасюк Петро Миколайович	м. Житомир газета «Ваші інтереси», кореспондент
23	Тищенко Ірина Петрівна	ДТРК «Всесвітня служба «УТР», редактор

СТАН КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

**Світлана Горна,
керівник експертної групи
Європейської дослідної організації**

У 2011 році було проведено масштабне загальнонаціональне дослідження громадської думки про стан корупції в Україні. Ми опитали майже 11 тисяч осіб, що дало можливість одержати достовірні дані. Перед цим ми проводили на цю ж тему дослідження у 2007, 2008 і 2009 роках. Їхні результати дають можливість простежити зміни сприйняття корупції упродовж тривалого періоду.

Слід мати на увазі, що за цей час у нашій країні було розроблено та частково здійснено реформи й різні заходи, спрямовані на подолання корупції. Крім того, за цей же час в Україні сталось багато важливих політичних та економічних подій, які вплинули на сприйняття громадянами корупції та зміни в корупційній поведінці.

Як ми тепер розуміємо термін «корупція»?

Міжнародне розуміння цього терміну – «зловживання службовим становищем з метою одержання особистої вигоди». І, звичайно, мова йде не тільки про хабар, але й про «телефонне право» та «блат», тобто використання особистих зв'язків.

Як змінюється сприйняття корупції в суспільстві?

Корупція зросла в сфері регламентації підприємницької діяльності та під час проходження митних процедур і знизилась у сфері вищої освіти та при здійсненні операцій з нерухомістю. Деякі знизилась пропозиції хабара, тоді як рівень вимогань не тільки не знизився, але в деяких сферах навіть і посилюється.

Загалом, як свідчить дослідження, в корупції не відбувається позитиву. Так вважає 81% опитаних. Середнє значення індексу корупції зросло. На перші місця вийшли Кіровоградська, Сумська, Волинська області, Автономна Республіка Крим, Донецька, Київська та Одеська області. На сьогодні більше половини мешканців цих областей вважають багато сфер дуже корумпованими. Ситуація з корупцією в цих областях

навіть погіршилася за минулі два роки.

Серед позитивних результатів — Житомирська, Полтавська, Вінницька, Запорізька і Тернопільська області.

На запитання «Чи доводилося Вам або членам Вашої родини за останні 12 місяців стикатися з проявами корупції з боку представників державних органів, в тому числі освітніх, медичних та інших організацій?» у 2007 році 67% опитаних сказали «Так», у 2008 — 67,8%, 2009 — 62,5%, в 2011 — 60,1%. Тобто, простежується певне зниження корупційності.

Який реальний досвід населення щодо корупції за такими параметрами: вимагання, добровільне хабарництво, використання особистих зв'язків?

За весь час проведення моніторингу досвід громадян щодо контактів з органами влади або державними закладами не зазнав помітних змін. Традиційно населення найчастіше має справу з державними медичними установами, ДАІ, загальноосвітніми школами, комунальними послугами або отриманням соціальних виплат.

Найбільше зросло вимагання у Криму, багато корупції на Сході й Півдні України. На Заході ця форма корупції менш поширена. Зате тут більш поширене добровільне хабарництво. Загалом в Україні цей вид хабарництва залишається на рівні попередніх років. Дещо зросли особисті зв'язки, кумівство та протекціонізм для отримання послуг. На першому місці у цій справі Волинська, Сумська області, місто Київ та АРК. Найменше використовують особисті зв'язки в Запорізькій та Херсонській областях.

Як оцінюють громадяни антикорупційні дії влади?

Ми зафіксували тут парадокс. З одного боку, більшість населення на запитання «Як Ви думаете, від кого залежить подолання корупції?» вказують на Президента України. Незалежно від того, хто був Президентом — Ющенко чи Янукович. Опитувані вважають, що це обов'язок і відповідальність Президента. Далі в порядку зниження важливості йдуть Верховна Рада України, Кабінет міністрів, міліція й прокуратура.

Свою ж відповідальність опитувані поставили на п'яте місце —

лише 18% опитаних вважають своїм обов'язком боротися з корупцією. Ми покладемо відповідальність на тих, хто особливо не прагне боротися з корупцією.

І ще один парадокс — лише 17% опитаних вірять в те, що влада хоче подолати корупцію. Загалом боротьба з корупцією з боку влади сприймається як нонсенс або як театральна вистава для народу.

Що знають наші громадяни про боротьбу з корупцією?

Здебільшого про випадки корупції ми дізнаємося з телебачення. Другим лідером у постачанні такої інформації залишається неформальне спілкування з рідними та знайомими. На відміну від електронних, друковані видання поступово втрачають свою вагу. Водночас зростає частка тих, хто черпає інформацію з мережі Інтернет.

Треба зауважити, що інформація про дії Президента й Верховної Ради найчастіше поширюється за допомогою ЗМІ. І люди знають, від кого йдуть оті намагання боротися з корупцією. Варто зазначити, що після відчутного розчарування, яке продемонстрували попередні опитування, населення України знову намагається повірити у бажання представників нової влади на чолі з Януковичем боротися з корупцією.

Як громадяни реагують на корупцію?

Бачимо дуже важливу тенденцію, яка криється у відповіді на запитання «Чи може надання хабара, неофіційних послуг або подарунка бути виправданим, якщо це необхідно для вирішення важливої для Вас справи?». Відповідь – «Ніколи». Якщо у 2007-2009 роках такі відповіді давали 36-37%, то в 2011 — уже 41%. Тобто, кількість людей, які вважають, що ніколи не можна виправдати корупцію, зростає. Тих, хто каже «Іноді», трохи зменшилося. І тих, хто каже «Завжди» - теж зменшилося.

Це означає, що громадяни починають розуміти свою втягнутість у корупційні відносини, і вони не хочуть виправдовувати корупцію, не хочуть брати участь у корупційних діях, якщо вони носять двосторонній характер. Адже корупція не буває односторонньою.

Третина населення декларує свою готовність обстоювати власні інтереси перед чиновниками. Такий намір залежить від освіти, доходів і віку респондентів. Найчастіше готові протистояти корупції чоловіки —

ті, хто заробляє, хто працює, хто активний.

Прикро, що в ситуації утиску прав громадян, які звертаються за захистом до суду або до правоохоронних органів, таких громадян все менше і менше. Чому? Бо вважають, що це даремно або не необхідно. Дехто вважає, що це ще й небезпечно. Більшість із цієї категорії кажуть, що немає сенсу відстоювати власні інтереси в судах або правоохоронних органах, бо не буде ніякого результату.

Які заходи можуть бути ефективними у боротьбі з корупцією?

На жаль, упродовж усіх цих років наші співгромадяни ставлять на перше місце «позбавлення народних депутатів депутатської недоторканості» — 36% респондентів. Люди хочуть мати однакові права, вони хочуть, щоб обов'язки й права були для всіх однаковими.

Наступним ефективним заходом у боротьбі з корупцією вони вважають кримінальну відповідальність за корупцію, звільнення чиновників з роботи із заборонаю в подальшому обіймати подібні посади і т.ін. Водночас багато респондентів говорять про потребу підвищувати правову грамотність громадян, про розслідування корупційних злочинів і прокурорський нагляд, про громадський контроль, накладання грошових штрафів тощо. Тобто це теж співпадає з висновками про те, що громадяни починають налаштовуватись більш негативно до корупції. Вони, як ми кажемо, вимагають не тільки «крові», а розуміють, що потрібно вживати й інших заходів.

Дуже детальний звіт знайдете в нашій збірці «Стан корупції в Україні», яку я вам передаю. Тут подано порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень упродовж останніх п'яти років. Він розміщений також на сайті Європейської дослідницької організації (ЕРА). Зайдіть на нього і візьміть все, що вам потрібно. Там можна одержати відомості в розрізі по кожній області.

Запитання: Чому Хмельницька область за рівнем корупції в лідерах?

Відповідь: Хороше запитання, але відповіді на нього у мене немає. Для того, щоб дати відповідь, треба дуже добре знати, що відбувається в Хмельницькій області. А ви, мабуть, і знаєте. Можливо, там змінився прокурор, чи прийшов новий губернатор, мер якось по-

іншому працює. Я не знаю цих особливостей, а ви їх, очевидно, знаєте. Тому пильніше придивляйтесь до своїх областей.

Мені здається, що громадяни і ЗМІ починають розуміти, як слід боротися з корупцією. І ми бачимо, що кількість розслідувальних структур у творчих колективах зростає, кількість журналістів, які долучаються до цієї справи, зростає. Щодня ми чуємо про результати журналістських розслідувань. В Україні тепер проводять конкурс для журналістів-розслідувачів, їм надають спеціальні гранти на проведення розслідувань. Тобто громадськість зацікавлена в тому, щоби стимулювати розслідувальну діяльність журналістів.

Запитання: Як ви вважаєте, чи можна здійснювати розслідувальну діяльність журналістів в умовах державної телерадіокомпанії? Чи можливо це?

Відповідь: Це можливо. Але для того головний редактор має бути налаштований на «прозорість». Якщо ми справді хочемо подолати корупцію або їй протидіяти, то треба бути прозорим.

Це перше. А друге — журналісти мають право публікувати результати своїх розслідувань у різних ЗМІ, а не тільки в передачах своєї компанії. Зараз є різні мережі, Інтернет. І ніхто не може це йому заборонити.

І третя можливість — створювати громадські об'єднання, які займатимуться виключно журналістськими розслідуваннями. Редакція завжди побоюється санкцій, а громадські організації вільніші в цьому.

Запитання: То нам треба залишати державні редакції і переходити до громадських організацій?

Відповідь: Ні. Ні в якому разі не залишати державні ТРК. Працювати зі своїми редакторами, своїми колегами, їздити на такі семінари, навчатись і поступово... Знаєте, крапля робить свою справу. Ну, а крім того, ви як журналіст можете працювати в громадській організації паралельно.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ РОЗСЛІДУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ

**Володимир Горобцов,
зав. кафедрою інформаційно-правової
культури та комунікативної політики**

Мені нелегко говорити на цю тему, бо ніде в юридичній літературі ви не знайдете тлумачення поняття «розслідувальна діяльність журналіста». Такого визначення на сьогодні немає.

З мого погляду, журналістське розслідування — це складний журналістський жанр, який об'єднує елементи інтерв'ю, портрета, репортажу і хроніки. Воно може повідомляти про невідому досі обставину, ситуацію, подію, знання, які становлять суспільний інтерес. Предметом журналістського розслідування є негативні суспільні явища, кримінальні злочини, скандали тощо. А метою журналістського розслідування є розслідування причин таких явищ. Журналістське розслідування повинно відповідати на запитання «Чому саме ситуація є такою, а не іншою?»

Чи є необхідність виділяти із загальножурналістської діяльності розслідувальну діяльність журналістів?

Олександр Тертичний, автор московського підручника «Расследовательская журналистика», так відповідає на це запитання: «В настоящее время расследовательская журналистика в силу специфики её целей (результатов), предмета отображения, метода, условий отображения всё более заявляет о себе, как о самостоятельном явлении. Она имеет свой «набор» целей, средств, методов деятельности. Существует и субъект, специализирующийся на её осуществлении, что позволяет рассматривать это направление как самостоятельный вид журналистской деятельности».

Якщо це так, якщо це самостійний вид журналістської діяльності, то яке він має правове забезпечення?

Коли я ще працював у Держкомтелерадіо України, ми пробували

підготувати Закон України «Про захист професійної діяльності журналістів». У проекті цього Закону ми прагнули ввести статтю про право на журналістське розслідування. І треба сказати, в Кабінеті міністрів з нею погодились, Спілка журналістів теж підтримала. Далі Закон потрапив у Верховну Раду, де він надовго, якщо не назавжди, застряв. Спроба наша, отже, поки не дала практичного результату. Тому на сьогодні правові підстави розслідувальної діяльності журналістів в нашому законодавстві відсутні.

Але в нас є достатньо законодавства, яким можуть керуватись журналісти, коли проводять розслідування. Це, передусім, ст. 34 Конституції України, де вказується, що кожен громадянин має право на свободу думки й слова, право на поширення інформації.

Далі, є Закон України «Про інформацію», Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», Закон України «Про телебачення і радіомовлення» та ін. Є новий кримінально-процесуальний кодекс, який забезпечує доступ до судових рішень, і новий Закон «Про доступ до публічної інформації»... У принципі закони, які регулюють журналістську діяльність, у нас є. Але спеціального закону, який би захищав розслідувальну діяльність журналістів, ще немає.

Що треба зробити, щоб захистити журналістів-розслідувачів, чи як треба змінити наше законодавство, щоб забезпечити цей захист?

З мого погляду, нам треба розглядати вид журналістської розслідувальної діяльності як особливий. Чи слід його виокремлювати в законодавстві?

Репліка із залу: Виокремлювати не варто. Тому що журналіст, який веде розслідування, нічим не відрізняється від журналіста служби інформації, який теж проводить журналістське розслідування. Коли пише про охорону здоров'я чи економіку...

Ще одна репліка: Я не погоджуюсь. Журналіст інформаційної служби проводить дуже поверхове розслідування, щоб підготувати інформаційний сюжет. А справжнє розслідування завжди пов'язане із

небезпекою. Крім того, треба пережити з людиною те горе, що трапилося з нею, влізти в усі структури, які мають до цього відношення, і які часто не зацікавлені, щоб оприлюднити інформацію на широкий загал. Треба подолати і пережити різні погрози і застереження. А іноді трапляється й побиття. Тобто журналіст-розслідувач повинен мати надійний захист.

Горобцов: Ви знаєте, тут можна провести аналогію з міліцією. Є працівник, який одержує зброю, з якою спокійно собі сидить у кабінеті. А є ще слідчий і оперативник, які теж мають зброю і яких законом спеціально захищають, бо в них інший статус.

Але як нам «засвітити», що журналіст саме проводить розслідування, а не готує інформаційний сюжет? Якщо ви ведете розслідування, то ви нікому про це не скажете. Як вас у цім випадку забезпечити?

Готової відповіді у мене немає. І ми не можемо виставити заборонні кордони — туди не лізь, туди не лізь... Якщо ми почнемо описувати правове поле журналіста-розслідувача, то вийде величезний том, який навряд чи охопить усі можливі ситуації.

Репліка: У журналіста-розслідувача не повинно бути ніяких обмежень, крім випадків, пов'язаних із державною таємницею.

Горобцов: Якись обмеження все ж мають бути. На зразок тих, що викликані «таємницею слідства». Але не повинно бути перешкоджання журналістським розслідуванням. В юридичних журналах пишуть, що особи, які перешкоджають журналістському розслідуванню, на жаль, не несуть ніякої відповідальності. Кримінальні справи з цього приводу порушуються рідко, а якщо й порушуються, особи не несуть реального покарання. Таким чином, ми маємо неточне, а подекуди й застаріле законодавство, яке не регулює цього виду діяльності журналістів, не захищає журналіста-розслідувача.

І, нарешті, про дієвість розслідування. Я колись був слідчим прокуратури і розслідував приписки при перевезенні вантажів нетоварного характеру — сміття, листя, уламки будівельних конструкцій тощо. Там були величезні приписки, але притягти водії до кримінальної

відповідальності було неможливо, бо ніхто й ніколи не важив те сміття. Мене викликали на парткомісію і попередили, що заберуть у мене партквиток і звільнять з роботи, оскільки я нібито не хочу розслідувати ці приписки. Оце була дієвість! І в прокуратурі знайшли вихід із цього становища, щоб не притягувати водіїв до відповідальності, і щоб я залишився на роботі.

Чи є сьогодні така реакція на журналістські розслідування? Мені здається, немає. Взагалі, ми не знаємо, як розцінювати журналістське дослідження: що це таке — заява чи матеріал про злочин. Це — проблема, яку треба вирішити на загальнодержавному рівні.

Запитання: Що робити, коли службовець не надає журналістові необхідну інформацію?

Відповідь: Передусім йдіть до старшого начальника, якому підлеглий цей службовець. Якщо й це не допомогло, тоді йдіть у суд. Є закон про доступ до публічної інформації. Ви заявляєте про відмову в інформації, якою службовець володіє в межах своїх обов'язків і повноважень.

Запитання: Чи можна проводити запис розмови по телефону?

Відповідь: Це вже негласна зйомка інформації, яка забороняється законом. Але якщо ви перед початком телефонної розмови попередите співрозмовника, що хочете записати розмову на компакт-диск, і одержите на це згоду, то це цілком допустимо. Запис буде здійснюватися за згодою співрозмовників і ви зможете його використовувати публічно в ефірному матеріалі.

Запитання: У нас заборонений гральний бізнес. Наші молоді журналісти сходили туди, де встановлені гральні автомати. Зіграли на них. Щось навіть виграли. Але все зняли на відео. Подали ці кадри в прокуратуру. Уже пройшло три роки, а відповіді й досі немає. Не реагує на цей факт і податкова служба. Що робити?

Відповідь: Раджу вам подати до прокуратури інформаційний запит: просимо вас повідомити рішення з такого-то питання. Відповідь маєте одержати упродовж п'яти днів.

СТАН РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАМОВНОГО ВБИВСТВА ГЕОРГІЯ ГОНГАДЗЕ

**Валентина Теличенко,
адвокат**

Встановлено осіб, які безпосередньо брали участь або були присутні на місці злочину. Це — генерал Пукач і три особи, які вже засуджені і відбувають покарання. Вони були працівниками негласного підрозділу МВС. Такі люди є на службі у правоохоронних органах міліції. Але вони ніколи не носять форму, ми не знаємо, які у них звання, їхні родичі не знають, де вони працюють, і їхня робота захищена грифом державної таємниці. Саме через це справу з обвинувачення цих трьох працівників міліції слухали в змішаному режимі — відкрито-закритому. Там, де розглядали матеріали про специфіку роботи їхнього підрозділу, там були закриті засідання. Там, де досліджували інші матеріали, допитували свідків, які не були негласними працівниками міліції, — у відкритому режимі. У відкритому режимі свідками були журналісти, наприклад, Олена Притула, друзі Георгія, які знали, куди він увечері пішов, в якому одязі був і т.ін.

Пукач був у розшуку з 2005 до 2009 року. У липні 2009 року його було затримано, а в серпні він уже показував, де закопав голову Георгія Гонгадзе. До речі, на тому місці знайшли кістки й інших людей, але кримінальну справу з цього приводу не порушено.

Я довіряю тим обставинам, які вже встановлено. Георгія затримали 16 вересня 2000 року на бульварі Лесі Українки і вивезли в ліс. Це не є Тарашанський ліс. Цей ліс за 70 км від того місця, де пізніше було знайдено його обезголовлене тіло. Там Пукач власноручно задушив Георгія Гонгадзе, а присутні при цьому працівники міліції йому допомагали — хтось більше, хтось менше. Там же тіло з головою було закопано. Перед тим його облили бензином і запалили. Але воно не дуже згоріло.

Пізніше, як стверджує Пукач, він самостійно, нібито на виконання наказу Кравченка, приїхав на те місце, де було закопано тіло з головою. Викопав його, відділив сокирою голову і перевіз тіло без

голови в Тарашанський ліс. А голову закопав в іншому місці.

На сьогоднішній день у віданні слідства є тіло і череп Гонгадзе.

В справжності генотипоскопічній експертизі я не сумніваюсь. Не сумнівається в них і Мирослава. Я відкидаю всі спекуляції щодо приналежності тіла Георгія Гонгадзе, бо вони були придумані спеціально для того, щоб відволікти увагу від справжньої проблеми. З цієї ж метою міліція запустила чутку, що нібито Георгій живий і десь гуляє за кордоном.

Я думаю, що невдовзі Мирослава набереється мужності, щоби піти проти волі матері. А матір можна зрозуміти. Вона втратила єдину дитину, і їй важко прийняти цей факт. Я думаю, що тіло буде найближчим часом поховано.

Зараз справа з обвинувачення Пукача розглядається в Печерському суді в закритому режимі, хоч було багато клопотань, щоб слухати справу у відкрито-закритому режимі. Суд все одно наполягає на тому, щоб слухати в закритому режимі. Чому наполягає? Можу сказати своє припущення. Мені здається, що судді типу Кирєєва просто бояться гласності. І вони тепер воліють піти на незаконне рішення і слухати справу закрито, аби лиш не стати предметом посміховища. І ще для того, щоб ухвалювати незаконні процесуальні рішення. Наприклад, відмовляти в допиті свідків — Литвина, Кучми, Джиги і ще можу назвати не одного.

Випереджаю запитання стосовно справи колишнього Президента Кучми. Цю справу довго вивчали і захисники Кучми, і представники потерпілої сторони. А потім сталося диво. 16 листопада 2011 року захисники Кучми подали заяву-скаргу до суду про скасування порушеної кримінальної справи. Через кілька днів суд напружився і скасував постанову про порушення кримінальної справи. Апеляційний суд зціпив зуби і не скасував цього рішення. Зараз ми чекаємо касаційного розгляду з цього приводу. Я все ж сподіваюся, що касаційний суд визнає незаконним рішення Печерського суду та апеляційного суду. Я сподіваюся, що ми ще повернемося до розгляду кримінальної справи Кучми.

Чому це так важливо і потрібно? Я не суд і не можу сказати, хто

замовив убивство Гонгадзе — Кучма чи Кравченко. Але я знаю те, що однозначно стверджує Пукач. Він каже, що виконував наказ Кучми і Кравченка, що Литвин був поінформований і був однією з ланок, яка передавала цей наказ. Але все це треба довести в суді. Це ключовий момент. Якщо суд не розгляне кримінальної справи з обвинувачення Кучми, то далі цей факт ніколи в суді не розглядатиметься. Якщо буде доведено, що Кучма винен, то повинен бути засуджений, а якщо визнають, що доказів недостатньо, тоді Кучма залишиться невинним. А ми залишимося у невідомості — хто ж замовив убивство журналіста Гонгадзе.

А, можливо, судове засідання прискорить виявлення інших осіб, які замовили вбивство журналіста. Цього теж не можна виключати. Різні версії треба розглядати.

Оскільки ми тут говоримо про журналістські розслідування, то я на прикладі розслідування вбивства Гонгадзе хотіла б звернути увагу на кілька важливих питань.

Перше. Журналісти, які проводять розслідування, не повинні підміняти правоохоронні органи. Якщо сталося вбивство, то це не означає, що журналісти можуть провести розслідування і встановити, хто був замовником. Можу дати таку пораду: треба виділяти чіткий фрагмент, чіткі події, чіткі обставини, які ви хочете розслідувати. Не треба замахуватися на широкомасштабне розслідування. Наприклад, можете розслідувати, якщо йдеться про вбивство Гонгадзе, чи були проведені ті слідчі дії, які відкрито повинні були проводитись.

Якщо стається резонансна подія, то з часом з'являються опоненти. Хтось «зливає» інформацію. Журналіст постає перед проблемою, що робити з тією інформацією, чи можна її оприлюднювати. Я вам скажу, що її треба перевіряти і оприлюднювати. Наведу приклад. Гонгадзе вбили у вересні 2000 року, а у січні 2001 року Олег Єльцов надрукував в «Українській правді» і в «Україні кримінальній» статтю, що містила імена трьох працівників правоохоронних органів, які вчиняли спостереження за журналістом Гонгадзе. Він у тій публікації вказав не тільки персональні імена трьох осіб, але ще й місце їх проживання, не вказуючи квартиру. Скажу наперед, що ця інформація підтвердилась.

У 2000-2001 роках журналістське розслідування здійснювали журналісти пітерського агентства «Ажур» («Агентство Журналістських Розслідувань»). Їх найняли Пустовойтенко і його партія. Вони оприлюднювали інформацію, яку їм «зливали». Наприклад, їм злили інформацію, що з таких-то номерів телефонів у Таращі були зроблені дзвінки на телефон Олени Притули. Вони старалися дослідити, хто зробив ці телефонні дзвінки, чого дзвонили з Таращі до Олени Притули до того, як вбили журналіста Гонгадзе. Може, хтось хотів попередити? Який зв'язок цих дзвінків, це випадковість чи не випадковість.

Які методи застосовували пітерські розслідувачі? В одному з них я безпосередньо брала участь. Знаючи номер телефону, з якого дзвонили, я теж туди подзвонила, вдаючи з себе телефоністку, і кажу: «З вашого номера був такий-то міжміський дзвінок. У мене немає відмітки, що він увійшов у розпечатку і що за нього розрахувались. Ви дзвонили по такому номеру?». Мені відповідають: «Я не дзвонила, до мене тут купа сусідів ходить дзвонити». І таким чином я довідалася, хто із сусідів ходить дзвонити по тому номеру. І ми встановили, хто приходив на цей телефон і хто дзвонив до Олени Притули і нібито щось хотів сказати. В деталях я цього не розкажу, тому що все це ще в кримінальній справі і суд цього не дослідив. Але таким-от трошки авантюристичним способом можна було знайти якусь інформацію. Усі відомості, які журналісти встановили, були включені у звіт за результатами журналістського розслідування і передані до комітету з питань розслідування вбивства Гонгадзе.

Хочу закликати вас ретельно оцінювати джерела інформації. Встановлювати, чи воно надає інформацію про факт з власного досвіду, чи воно цю інформацію переказує за принципом «чув дзвін, та не знаю де він». Наприклад, якось пролунало повідомлення від імені матері Гонгадзе, що голову Георгія відпилювали бензопилою. Я перевірила, і виявилось, що мати Гонгадзе ніколи такої заяви не робила. Або розказують про осколочні поранення Георгія в лівій чи правій руці. Я дуже уважно перевіряла щоразу, в якій руці, які поранення, які сліди.

Часто політики дістаються до мікрофона заради самореклами. Наприклад, Сергій Головатий, який ніколи не вивчав матеріали цієї

кримінальної справи, починає розказувати, що там є і чого немає. То я завжди прошу журналістів: спитайте, звідки він знає, що там є і чого немає. Подібним чином діє й купа інших політиків. Як тільки справа резонансна, так і хочуть представити себе дуже обізнаними і творять ті міфи, навколо яких ми потім тяжко працюємо.

Наступне. Якщо ви даєте коментар спеціаліста, то по можливості старайтеся пересвідчитись, що це за спеціаліст. Або, в крайньому разі, візьміть його слова в лапки.

Запитання: Чи буде у нашої влади достатньо політичної волі, щоб завершити справу проти Кучми?

Відповідь: Не буде. Її не було ніколи і не буде. Політики стараються спекулювати на обставинах смерті Гонгадзе. Якщо треба вплинути на Литвина, то витягують справу Гонгадзе. І так кожного разу. Тому не буде ніколи політичної волі.

Але прогрес у розслідуванні помітний. Оті троє засуджених розказали нам, як був убитий Гонгадзе. Потім спіймали Пукача. Комусь було вигідніше вбити Кравченка, ніж знайти Пукача, бо Кравченко частину інформації забрав із собою. Тому вбили Кравченка, а не Пукача. Мене питають, чому Пукача не вбили. Є багато версій. Але точної відповіді я не знаю.

Запитання: Чому справу Гонгадзе постійно спускають на гальмах, постійно відкладають? Чому журналістів пускають у судову залу, а операторів не пускають?

Відповідь: В нашому законодавстві такі дозволи покладаються на розсуд суду. Перш ніж розсудити, суд розпитує у сторін, чи погоджуються вони з тим, щоб їхні фізіономії показували в телевізорі. Я не знаю випадку, коли хоч одна із сторін сказала, що вона погоджується. Оце і всі підстави.

Справді, операторів не пускають. Але я би рекомендувала журналістам ходити на такі засідання. При вході в суд ловити тих, хто готовий дати коментарі. Того, хто не хоче давати коментарі, називати і казати, що він відмовився дати коментарі.

І ще одне. Журналіст на диктофон може писати судові засідання без спеціального дозволу. Не має права суддя заборонити аудіофіксацію.

Відео суддя може заборонити, а аудіофіксацію на диктофон не може.

Запитання: Чи може аудіозапис виступати свідченням в суді?

Відповідь: Насправді такий аудіозапис повинен відповідати двом вимогам. Перше — достовірність. Тобто треба, щоб було простежено, звідки взявся цей аудіозапис. Якщо я зробила цей запис на диктофон особисто, у такому-то приміщенні, за таких-то обставин і при такій-то потребі, то ніхто не сумнівається, що походження запису доведено. В разі, якщо хтось сумнівається, може бути призначена експертиза, чи й справді цей запис було зроблено цим диктофоном у цьому приміщенні.

Друге. Допустимість звукозапису як доказу. Законно чи незаконно я зробила цей запис? Якщо це запис розмови, де я була учасником, це допустимий доказ. Я записала себе, а заодно й інших осіб. Якщо я підсунула диктофон туди, де мене не було, а потім оприлюднила запис, то це вже буде розцінено як незаконна фіксація чийсь розмови.

Світова практика є такою: суспільно важлива інформація на такому диктофонному запису визнається допустимим доказом. А якщо це стосується малозначної інформації, то такий запис можна кваліфікувати як порушення закону. В Україні ця ситуація залишається і далі непроясненою. І я б сказала, навмисно непроясненою.

Наступне: треба аналізувати контекст розмови і сам текст розмов. Контекст порівнювати з текстом, бо плівки можна і не використовувати як доказ.

Запитання: Що повинен знати журналіст, який береться за журналістське розслідування? Які заходи він може вжити, коли під час розслідування відчуває погрози і шантаж?

Відповідь: Журналіст передусім повинен мати надійного юриста у себе в редакції і поділяти відповідальність із тим юристом. Не треба думати, що журналіст навчиться сам бути юристом. Навіть якщо він і відвідає кілька семінарів або якщо журналіст одержить другу, юридичну освіту. Все одно не треба думати, що він уже став юристом.

Приклад: Костя Усов на ТВІ показав журналістське розслідування про зловживання і порушення закону в Київському науково-дослідному інституті судових експертиз. Добре, що у цій справі в Усова є хороший юрист. Він впевнено і чітко відводить всі закиди

керівництва Інституту, яке, звичайно, незадоволене таким журналістським розслідуванням.

Друге питання — як захиститись? Я перед собою бачу дорослих, врівноважених людей, тому не буду розказувати про те, щоб не ходити поодиноці ввечері і не вчиняти провокативних дій. Навіть якщо ви перед собою бачите фігуранта свого журналістського розслідування. Не дражніть його, не провокуйте його на неправильні дії. Не думайте, що ви будете знати, коли ваш мобільник слухають, а коли не слухають. Не думайте, що ви будете знати, коли у вас в кабінеті під столом стоїть «жучок», а коли він не стоїть. Ніхто вас цьому не навчить. Тому що негласні працівники правоохоронних органів здебільшого не помітні, вони фахівці.

Але бувають і нефактивні працівники. Саме таких працівників помітив Гонгадзе, коли вони стежили за ним, і написав листа до Генерального прокурора.

Пам'ятайте, що ви говорите, відчувайте відповідальність за слово, коли пишете сюжет або статтю. Уникайте узагальнень. Узагальнення або передчасні оцінки теж дуже часто породжують проблеми. Проти цього немає захисту, як і проти ДТП. Дуже часто важко визначити, це було випадкове ДТП, чи воно було підлаштоване. Я, наприклад, можу зараз сказати, що Олександр Ємець загинув у ДТП випадково. Я бачила матеріали. Єрмак теж загинув у ДТП випадково, хоч там і фігурував КАМАЗ. А от стосовно Чорновола і Малєва ніхто остаточно нічого не може сказати. Я знаю матеріали справи Чорновола. Знаю багато аргументів щодо того, що це було вбивство. Але так само є багато аргументів, що це була випадковість.

ДОСВІД РОЗСЛІДУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОВЖИВАНЬ

**Тетяна Чорновіл,
незалежний журналіст,
блогер газети «Лівий берег»**

Раніше прозвучала фраза, що журналіст не повинен нікому казати про розслідування, бо може стати жертвою людей, які дізнаються, що він розслідує їхню діяльність. Насправді навпаки. Завжди треба розповідати людям, чим ти зараз займаєшся. Особливо своїм колегам. Можна про це говорити навіть по мобільному телефону, який часто прослуховується. Тобто інформація поширюється, і всі мають знати, що вона відома твоїм колегам. Журналісти — це така спільнота, яка один одному допомагає, і знання того, чим ти в даний момент займаєшся, є дуже важливим.

Треба розуміти, що журналісти не є слугами влади, не є слугами якихось чиновників чи можновладців. І не треба чекати, що хтось із них створить для нас сприятливі умови, тому що ми насправді є їхніми ворогами. Ми служимо громадянському суспільству, і воно є єдиним нашим захистом. Проблема в тому, що громадянське суспільство в нас ще недостатньо розвинуте, а воно в першу чергу має реагувати на наші розслідування. Тільки при цій умові прореагують на них і наші правоохоронні органи, і наші чиновники.

На жаль, зараз ми спостерігаємо дуже слабку реакцію суспільства на наші розслідування. Винятком у цьому питанні є смерть Георгія Гонгадзе. Дуже потужна була реакція громадськості, і вона стала єдиним нашим захистом. Влада пам'ятає, що громадськість тоді бурхливо прореагувала, наслідком того стала акція «Україна без Кучми» та Помаранчева революція. Поки що цей досвід тримає владу в рамках незастосування насилля проти журналістів, які займаються розслідуваннями.

Стосовно свого досвіду. Як журналіст-розслідувач, я працюю за такою установкою: кожен чиновник, можновладець або політик — це люди, які можуть красти державні кошти або використовувати їх неефективно.

Звичайно, є і чесні чиновники, але їх часто використовують у своїх цілях нечесні чиновники, або вони допускають якісь помилки стосовно використання коштів. Це треба приймати за аксіому і рухатися в цьому напрямку.

Причому я такий журналіст, який дозволяє собі при проведенні розслідування дуже радикальні речі. Наприклад, втручатись у приватне життя політиків і чиновників, якщо інформація є суспільно важливою. Тобто я людина, яка може розслідувати зловживання державними коштами. Це мій святий обов'язок, і я його виконую для користі громадськості. Тому дуже часто працюєш як у стані ворога.

Я та людина, яка дуже рідко отримує якісь документи і потім на їх основі пише вдома статті. Насправді я сама знаходжу теми розслідувань. Дуже часто це бувають якісь деталі. Наприклад, я довгий час займалася репортерською роботою і паралельно журналістськими розслідуваннями. Це дуже вигідно, бо певні деталі підказують теми розслідувань. Наприклад, під час якогось засідання я побачила у когось на руці годинник, який, як з'ясуєш, коштує мільйон доларів. А потім ця деталь, як ниточка, тягнеться ще до чогось...

Коли я їздила по регіонах за Прем'єром Януковичем, я записала номер автомобіля, яким він користувався. Потім з'ясувалось, що цей автомобіль зареєстрований на благодійний фонд. Що, виявляється, існує ціла система, коли для уникнення від податків тодішній Прем'єр Янукович свою нерухомість проганяв через благодійний фонд. А потім я побачила, як той самий автомобіль раптом порушив правила дорожнього руху. Його зупинила міліція, але через хвилину відпустила. Коли я під'їхала, мені сказали, що цей автомобіль має від міліції якийсь дозвіл на порушення правил дорожнього руху. І це було в той момент, коли Янукович був в опозиції. Тобто, опозиціонер, а не оперативний працівник міліції, раптом дістає талон на певні привілеї. Ну, це вже великий скандал.

От такі деталі, які десь ловиш, призводять до великих скандальних розслідувань. Доволі часто треба багато ходити ніжками. Тобто коли ти маєш багато матеріалів і документів і вже можеш написати статтю, не треба сидіти вдома. Треба з'явитися на кожну

адресу, з'ясувати кожне прізвище, спробувати якось розширити поле, бо це, як правило, виводить на надзвичайно цікаві речі, яких не знайдеш у документах.

Наприклад, свого часу до мене потрапили документи про те, що Київрада виділила півтори тисячі гектарів землі певним фірмам. Ниточка протягнулася до олігарха Хмельницького. Але матеріал був нечитабельний. Мені важко було уявити півтори тисячі гектарів землі. Півтора гектара можна уявити, а от півтори тисячі важко сприйняти. Тому я вирішила усі ці землі обслідувати. Я витратила майже цілий тиждень, їздила навколо Києва, і в Києві по пустирях (ці землі були переважно пустирями). Зрештою я загрузла в багнюці, далеко в лісах, і цілий день намагалася додзвонитися, щоб мене звідти витягли. Я вже подумала — все, тут немає чого дивитися. Землі виділені, але вони ще не використовуються. Йде судова утряска. Очевидно, Хмельницький ще не почав їх використовувати. А потім подумала — ні, я ще не побувала там і там. І наступного дня я їду ще в одну точку і знаходжу там дуже цікавий об'єкт, який був колись насосною станцією № 1 на Дніпрі. Насправді це був величезний масток самого Хмельницького. Там побудований палац на тисячу квадратних метрів, ще кілька об'єктів. Тепер вже було чим відкривати матеріал про ті півтори тисячі гектарів, що всі вони якимись ниточками пов'язані з його нерухомістю.

Дуже часто можновладці, політики, чиновники кажуть нам, що журналісти не повинні втручатись у приватне життя. Справа в тому, що на якихось тендерах зникли певні кошти, а потім вони спливають, і ми бачимо їх, їхнє втілення у конкретні мастки, машини, яхти, певну нерухомість. І тому я вважаю, що цим потрібно займатись. Нас захищає Закон України «Про інформацію». Він дозволяє нам збирати приватну інформацію, якщо вона є суспільно важливою. На захист журналістів у таких випадках стає і Європейський суд.

Під питанням було моє розслідування про Юрія Іванюченка, який тепер відомий за кличкою Юра Єнакієвський. Тепер це особа добре відома, а раніше він нишком підпорядковував бізнес по всій Україні під нинішні політичні реалії. Я зіткнулася з ним ще у 2009 році, коли про нього ще ніхто не знав. Тоді у вересні, в Донецьку, організовувалося

дуже шикарне весілля. Ну, абсолютно приватна тема, здавалось би. Але мене ця тема зацікавила тим, що схожого весілля Україна не знала. Для цієї мети у Донецьку був перебудований експоцентр на палац, головним декоратором був художник з Росії, пов'язаний з Путіним. Він побудував колони з криги, виготовив крижаних лебедів... Це треба було бачити, це дуже вражало.

Як журналіст, я зацікавилася, хто собі дозволяє таке шикарне весілля. І ми з журналісткою СТБ Наталією Соколенко пішли в цей палац поцікавитися, чиє ж це весілля. І дізналися там цікаві речі. Нам спочатку сказали, що тут буде весілля молодшого сина Януковича. Але висіла табличка, на якій були написані імена молодих — Яна і Гриша. Не було в Януковича таких дітей. З'ясовуючи, чиє ж це весілля, ми раптом вийшли на якогось депутата Іванющенка. Я давно працюю в журналістиці, і не знала такого депутата. Наталка теж не знала. Звернулись до Інтернету. Виявилось, що це й справді депутат, який не з'являвся на засідання Верховної Ради жодного разу. Депутат, який не має жодного бізнесу в Україні. І раптом ця людина організовує таке шикарне весілля. Інтернет також видав, що за цією людиною тягнеться 43 трупи. Нам така інформація видалася сумнівною.

Ну як ви вважаєте, чи має право журналіст піти на таке весілля, тобто втрутитись у приватне життя депутата? Ми тоді з Наталкою вирішили з'ясувати, що ж це за депутат, про якого ніхто нічого не знає і який може дозволити собі такі витрати.

На тому весіллі ми були під столом. Правда, не під тим, де сиділи гості, а під тим, який стояв осторонь. На ньому лежала сервіровка.

Коли прийшов 2010 рік, і раптом ця людина стала дуже впливовою, ми з Наталкою вже знали, що це за один і хто його друзі. Згодом я з'ясувала, що Іванющенко на той час вже контролював ринок зерна та ринок спирту. Під його контролем виявилася більша частина вуглевидобувної промисловості. Тільки за один рік по тендерах до цієї людини перейшло замовлень на сім мільярдів гривень. Ми на весіллі бачили, які люди його оточували, і могли робити певні висновки. Отже, посидіти під столом було корисно.

Ще одне резонансне розслідування — тема Межигір'я. Тема, яка

зараз дуже популярна і не втрачає своєї гостроти. Вона народилася у 2006 році, коли мої родичі, які проживають у селі Новопетрівці, повідомили мені, що Янукович повернувся на державну резиденцію, хоча на той час він був в опозиції. Це було досить дивно, бо державною резиденцією користуються президент, прем'єр-міністр та вищі державні чиновники. І раптом там з'являється опозиціонер. Тоді я вирішила з'ясувати, чи правда це, і проникла на територію резиденції. Просто перелізла через паркан. Він був тоді ще висотою близько двох метрів, і тоді ще не було такої серйозної охорони, як зараз.

Далі я просто обережно пройшлася по території резиденції. Вона величезна — 139 гектарів. Я витратила багато часу, зате змогла роздивитись усі будинки на території. Побачила і будинок, в якому жив тоді Віктор Янукович. І звернула увагу на ще один дуже цікавий факт: на території резиденції був будинок, у якому свого часу проживав Хрущов. Це був доволі цікавий історичний будинок з архітектурної точки зору. Він трохи нагадував мені архітектуру Хрещатика — мавританський стиль, башточки, ліпнина... Будинок був у доброму стані, хоч у ньому були розбиті вікна і почала опадати ліпнина. Згодом я з'ясувала, що у цьому будинку жив Янукович за часів свого першого прем'єрства. Після Помаранчевої революції його почали звідти виселяти, і роздратований господар трошки його поруйнував, а Державне управління справами відключило опалення. І все це привело до того, що будинок, зведений за державний кошт, почав руйнуватися.

Але не це найцікавіше. У 2006 році я побачила цю картину вперше. У 2007 році, коли Янукович став Прем'єром вдруге, я вирішила навідатися туди ще раз. На цей раз я була не сама, а з журналістом УНІАНу Дмитром Стаховським. Ми взяли з собою камери і рушили тією дорогою, яку я проклала ще у 2006 році. Але як тільки ми знайшли в лісок, добре мені знайомий, бо раніше ми там часто гуляли з родичами, нас раптом затримав «Беркут». Тобто в 2007 році вже не можна було гуляти в лісі. Доки «Беркут» промивав нам мізки у своєму вагончику, я побачила на стіні розклад чергування патрулів навколо Межигір'я.

І коли нас з Дмитром відпустили, ми пішли іншим шляхом — ми зайшли в ліс з боку цвинтаря. Тоді вже почав зводитися шестиметровий

паркан, але на той час вони ще не встигли дотягнути його до кінця. Ми вибрали місце, де паркан був ще двометровий. Залягли в кущах, пропустили патруль. І як тільки він пройшов, ми подолали перший паркан і знову залягли в кущах. Пропустили другий патруль, знаючи, що в нас є кілька хвилин. Коли ми долали другий паркан, Діма трохи заспішив, зірвався з паркану, впав і ушкодив ногу. Долаючи біль, ми дісталися до високої трави і знову залягли в ній. Повз нас із шумом пробігло невелике стадо оленів. Виявляється, ми перелізли у звіринець Януковича. Але це нам було тільки на руку, бо там, де живуть олені, не буває собак, які охороняють такі маєтки і найчастіше є ворогами журналістів, коли вони проводять розслідування.

Ми домовились, що Діма залишається там, де ми перелізли, а я йду далі, дивитися, що відбувається на території резиденції. Я витратила майже дві години, доки дійшла до будинку, в якому жив Янукович і який він показував журналістам. Тоді він говорив, що будинок потребує ремонту, але він, як людина ошадлива, не стане для цього витратити бюджетні кошти. Яке ж було моє здивування, коли будинку не виявилось на тому місці. Його було повністю зруйновано, залишився тільки майданчик, на якому він стояв. Виходить, що він показав журналістам свій будинок, а наступного дня повністю зруйнував його.

Мало того, не побачила я і будинку Хрущова. Від нього теж не залишилось каменя на камені. Хоч його можна було б показувати туристам — він цікавий з історичної й архітектурної точок зору.

Разом з тим я побачила, що на території резиденції розгорнулося будівництво. Повсюдно зводились якісь будинки, спорудження яких у державний бюджет не закладено. Раптом переді мною постав вже готовий, дуже гарно збудований будинок, про який ми нічого не знали. До цього будинку довелося пролізати між двома постами охорони, де мене ледь не затримали. Мені вдалося зняти цей будинок. Я почала розпитувати будівельників. Вони кажуть, що це приватне будівництво. Я була вражена — на території державної резиденції ведеться приватне будівництво.

Тим часом Діма героїчно подолав паркани, пройшов увесь ліс, і ми знову зустрілися з ним на цвинтарі. Я відвезла його до лікарні. У

нього виявився подвійний перелом стопи. Півтора місяці він був у гіпсі.

Коли я повернулася додому, я почала цікавитися тими об'єктами, які я побачила на власні очі. Виявилось, що той гарний будинок був споруджений Державним управлінням справами, а не приватним забудовником. Тобто він був зведений за державний кошт, і про це ніхто не знав із громадськості.

Причому виявилася ще одна дуже хитра операція. Отой будиночок Хрущова значився як дача, яку передали Януковичу у довічне користування. Але Янукович вирішив, що той будинок йому не потрібний, бо він може отримати дачу в іншому місці. І «Дуся» виділила йому інший будинок під номером 9 у Пущі-Водиці, в довічне користування.

Коли я почала знайомитися з приватним будівництвом в Межигір'ї, то Інтернет раптом видав мені постанову уряду про те, що Межигір'я передається НАК «Надра України», тобто організації, яка займається геологією. Це вже було абсолютно ненормально — державну резиденцію чомусь передають геологам. Коли я почала цікавитись цією темою, від мене почав ховатись Ставицький — керівник цієї організації. Я зрозуміла, що це вже геть ненормально. Коли я почала спілкуватись з простими робітниками. Вони робили круглі очі — яка державна організація, ми не в курсі.

Від цього ниточка потягнулася до одного адвоката, який зміг витягти документ про те, що Межигір'я передано у приватну власність. Отже, фактично уся ця історія була витягнута завдяки порушенню права на приватну власність.

Запитання: Громадськість знає про цю «прихвати́зацію». Але що можуть зробити журналісти, щоб результат був іншим?

Відповідь: Так, журналісти мають силу лише тоді, коли за ними стоїть громадськість. А наша громадськість розгублено тупцюється на місці.

Запитання: Ви сказали, що займалися цією справою два тижні? Але хто ж дасть таку можливість у державній телерадіокомпанії? Та ще й авто надати.

Відповідь: Авто моє. Я користуюсь ним в рахунок тих грошей,

які одержую за матеріали.

Запитання: Коли і як ви почали займатись розслідуваннями?

Відповідь: Спочатку мене взяли на роботу репортером. Але паралельно я почала проводити розслідування, які привертали увагу. І приватні видання стали пропонувати за них гарні гроші. Тепер я отримую 300 доларів за одну статтю. Я не є багатою людиною, навіть не дотягую до рівня середнього класу, але мене влаштовує моя робота, а розслідування для мене є найважливішим.

Репліка: Мені сказали на роботі: якщо хочеш займатися розслідуваннями, то проводи їх у позаурочний час і за свій кошт.

Відповідь: Я знаю, що держава не дуже вітає розслідування, та й на приватних каналах почали звільняти ведучих, які ведуть незалежні розслідування. Наприклад, випадок з Дейнекою в програмі «Гроші», або Жан Васильцев, який теж тепер не має виходу в ефір. Чому так трапляється? Тому що громадськість не реагує і не захищає нас. Багато людей розчаровані після Помаранчевої революції, і ми тепер проходимо точку неповернення. Далі ми, можливо, не матимемо навіть того, що маємо зараз. Якщо громадськість і далі буде мовчатиг, то ситуація стане просто катастрофічною. Бо корупція по всій країні виросла неймовірно, почалося зазіхання на державні монополії — залізницю, вітчизняний видобуток нафти й газу тощо. Якщо ми пройдемо цю точку неповернення, тоді не буде існувати ні журналістика, ні громадянське суспільство дуже довгі роки.

Запитання: Яким чином ваш досвід проведення розслідувань можна імплементувати на державному радіо і телебаченні? Що ви нам порадите?

Відповідь: Змінювати роботу. Але це нереально, правда ж? Навряд чи я можу дати вам якусь пораду. Єдиний вихід — публікуватись в Інтернеті, бо всі інші засоби просто потихеньку помирають.

Особисто для себе я зробила такий вибір — вирішила балотуватись у Верховну Раду. Не заради того, щоб стати депутатом. Насправді мені це не дуже цікаво. Але в цім випадку я дістаю можливість розмовляти з народом, піднімати дух людей, будувати громадянське суспільство. І хочу показати на власному прикладі, що це

можливо кожному. Треба починати з себе.

Запитання: Вам погрожували? Як ви себе захищали?

Відповідь: Мені погрожували, пропонували гроші через посередників. Але в Києві журналісти більш захищені громадською думкою, ніж в областях. Але й ми, кияни, більше розповідаємо про результати своїх розслідувань в Інтернеті, бо в інших ЗМІ це завжди проблематично. Чому? Тому що, за моїми спостереженнями, усі ЗМІ — і радіо, і телебачення, і газети — знову стають засобами інформації та пропаганди.

Запитання: А ви звертались до міліції за захистом?

Відповідь: Один раз я звернулась у міліцію і сподівалась, що вони там щось зроблять. По великому рахунку, я теж почуваю себе незахищеною. Я вам скажу, що дуже часто сиділа в міліції. І ніколи з того приводу не обурювалась. У мене була бурхлива молодість. Я брала активну участь в акції «Україна без Кучми», і проти мене було порушено три кримінальні справи. Зараз цим мене вже не злякати, бо цей шлях я вже пройшла. Свого часу я чимало опублікувала матеріалів по Чечні, їздила туди. Проти мене була порушена кримінальна справа про вербовку найманців, мені загрожувало 15 років. Причому знайшли якихось людей, яких я ніби вербувала. Уся ця фальсифікація розвалилась, коли вибухнула «Україна без Кучми». Ну а далі у мене була справа 9 березня. Я досі проходжу в цій справі як особа, щодо якої не зібрано достатньо доказів. Потім я перекривала рух на залізничному вокзалі. Проти мене була порушена справа, був суд, і доволі довго тягнувся...

Варто іноді триматися на позиціях радикалізму, який теж може бути певним захистом. Бо якщо ви підете на якісь угоди, вас використають, а потім просто знищать.

Загалом, якщо немає громадянського суспільства, немає й журналістики. Це — аксіома. Ніякі закони нас не захистять.

МІЛЦЕЙСЬКІ ЗЛОЧИНИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ РОЗСЛІДУВАННЯ

**Олег Єльцов,
засновник сайту «Україна кримінальна»**

Я коротко розкажу про себе. Я — Олег Єльцов, колись працював у різних газетах, на телебаченні і де завгодно, але можу гордо заявити, що я, мабуть, один тут із найстаріших фрілансерів України, ніде, ні в яких структурах не працюю і тим гордий. Останні років 15 мешкаю в Інтернеті. Був засновником сайту «Україна кримінальна», пізніше його продав — це була, мабуть, єдина фінансова оцінка моєї тяжкої праці. Після чого я відкрив сайт «Тема» і тихенько собі його роблю. Це не є кримінальний сайт, але більша частина матеріалів має певний стосунок з розслідуваннями.

Сьогодні в нас тема — розслідування про порушення і злочини працівників правоохоронних структур. Я зробив собі таку коротеньку шпаргалку про такі розслідування, але автоматично написав усе російською, оскільки я одержав освіту у Росії. У принципі, я можу це перекласти, але то буде трохи довше. Думаю, на мене не образяться, якщо я перейду на «мову інтернаціонального спілкування».

В принципі, розслідування, касаючі порушень в правоохоронительних структурах, як і все інші розслідування, будь то качество воды, коммунальные службы — всё, что угодно — принципиальной разницы нет. Но есть некоторые особенности.

Во-первых, вы имеете дело с людьми юридически грамотными, как правило. Если там какой-то сержант недостаточно юридически грамотный, то уж его начальник грамотный. Он знает, как уйти от ответственности, как защитить честь мундира и оставить вас в дураках. Поэтому вам нужно быть во всеоружии, чтобы в этом противостоянии выйти победителем, чтобы вам не навешали лапши на уши. Вроде бы он всё так красиво говорит — я неоднократно с такими примерами сталкивался. Ну, и как правило — чтобы вы себя не обнадёживали — подобного рода журналистские расследования оканчиваются ничем. Вы можете быть полностью уверены, что вы правы, что написали правду,

есть материалы, документы, масса фактов. Буквально каждый день открываете Интернет и видите совершенно жуткие нарушения, от которых внаглую силовики отказываются, причём врут так, что пора хотя бы покраснеть. Так что не обнадёживайте себя.

Но если вы считаете себя журналистом — а наша функция, как мне кажется, прежде всего формирование общественного мнения, а не посадить какого-то чиновника, то вы делаете в любом случае полезное дело.

Здесь есть сложности в плане сбора информации. Всегда следователь может вам сказать, что это тайна следствия, к тому же он может сказать: «А я не знаю, с кем я говорю». Вот буквально вчера я общался со следователем из Умани по делу о групповом изнасиловании. Сейчас волна такая пошла, девочка дала совершенно противоположные показания, эти четверо насильников — уже не насильники.

У всех журналистов большая проблема — «выбить» информацию из чиновников. Особенно это касается регионов. Об этом меня постоянно спрашивают. Но, к сожалению, простых ответов тут нет. Понимаете, есть некий кредит вашей журналистской работы. Вас раз попытаются «нагнуть», редактор попытается, те же прокуроры — по всяким линиям будут пытаться. И если человек сломался — всё, он никто и звать его никак, с ним никто не будет общаться. Вы должны показывать клыки, с которых капает кровь вот этих чиновников-коррупционеров. Если они пару раз нарвутся на такое, то потом будут поосторожнее, будут понимать неотвратимость наказания за непредоставление журналисту информации, за игнорирование журналиста как такового. Другого ответа, к сожалению, нет. Как говорил Карл Маркс, права добываются в борьбе.

Что может помочь в расследовании подобных правонарушений? Это, конечно, знание законов, своих прав и прав тех людей, чьи права силовики попирают. Не помешают консультации юриста. Вот предыдущий оратор говорил, что у них в Институте развития региональной прессы есть прекрасные юристы. Я на вашем месте с удовольствием обращался бы к их помощи, если у вас в редакции нет такого юриста. Я думаю, что такие возможности, как в ИРРП, не в

каждом издании найдутся. А юристы в медиа, как правило, занимаются одной задачей. Обычно в редакции говорят: «Наш юрист почитает материал». А мне не нужно, чтобы юрист читал, я знаю все подводные камни, за которые можно подать иск в суд. Опять же мой опыт судебных разбирательств показывает, что тут не важно, что ты прав, важно, как договорится с судьёй тот, кто подал иск. Уважаемые, мы в одной стране живём, поэтому я вам секретов не открываю. Поэтому нужно так выстраивать фразы, чтобы не было оснований подавать в суд.

Вот такая история была у меня с Игорем Бакаем, когда я напечатал материал «Игорь Бакай – человек и олигарх». Две части были напечатаны, потом мне звонит Саша Абдулин (мы с ним вместе учились в школе), правая рука Бакай: «Игорь Михайлович хочет с тобой пообщаться». Я сказал: «Вопросов нет, но с сайта ничего не уберу». Я разместил на сайте третью часть и поехал к Бакаю. Мы долго с ним беседовали, он дал мне обширнейшее и очень откровенное интервью, которое читали не меньше чем то, что я написал против него. А когда они с Абдулиным начали предъявлять мне какие-то претензии, я сказал: «Минуточку, а где я написал, что Бакай сделал первые деньги на конкурсах «Мисс Украина»? Подайте на меня в суд!» – «Ну так ты так пишешь, что зацепиться не за что». Надо фразу так осторожно набирать – понимающему достаточно, но для судьбы это не аргумент. Или, по крайней мере, он будет очень стыдиться того, что иск вам вкаат.

В общении с людьми в погонах очень ценная вещь – это знание специфической терминологии. Когда, например, вы путаете арест с задержанием, вы выглядите очень несолидно, и отношение совершенно другое. И ещё: сленг – очень полезная штука, если вы иногда и правильно будете его употреблять – что называется у бандитов «вести базар» (милиция сейчас очень близка, и терминология у них тоже очень близкая). Кстати, с бандитами тоже нужно терминологию знать. Это очень полезно, поверьте мне. Что-нибудь вроде «ну вот не надо мне лепить, ну вот зачем вы так...» – генералу я, может, так и не сказал бы, но с каким-нибудь следователем я мог бы так общаться. Его бы немножечко попустило, а то, знаете, они так надувают щёки сначала, они ведь власть, а мы кто такие? Их можно ставить на место. Немногие люди

в обществе это понимают, среди этой аудитории таких непонимающих нет.

Часто говорят: «Да что там наша работа, она сейчас никому не нужна, значения никакого не имеет, дел не возбуждают, никого не увольняют...» – всё это ерунда, я абсолютно уверен. Они страшно боятся гласности. И когда я вижу некую ситуацию, а человек раздумывает: «написать – не написать... дать вам информацию... иди знай, как оно повернётся...». И люди обиженные начинают обращаться к нам, когда уже больше некуда. Я человека начинаю убеждать, что это неправильно. И наша работа очень даже влияет на противозаконные действия, удерживает во многом людей в погонах, которых называют почему-то «органами».

Что очень полезно, чтобы расследовать эти дела? Я уже говорил, что они довольно закрытые, у них более закрытая информация, чем в других сферах. Это естественно. Для этого нужны связи, то есть информаторы. Это для журналиста святое, их нужно любить, лелеять, их нужно поздравлять на праздники, желательно к ним по-человечески относиться. Я не говорю, что с ними нужно, скажем, париться в бане или целоваться взапас, но чем длительнее такие отношения, чем они доверительнее, тем лучше. Не нужно бояться, что вас используют. Неизвестно, кто кого использует, во-первых, но без этого не будет глубоких, серьёзных расследований, таких, от которых «срывает башню».

Мне некоторые говорят: «Вот, у тебя столько денег, ты покупаешь такую информацию». Откровенно скажу, максимум, что я когда-то платил за информацию – людей в ресторан приглашал, и всё.

Связи очень нужны. Не поленитесь, поздравьте, например, на День следствия, День милиции, позвоните – им будет приятно, а нам полезно. Хорошо, если информатор действующий, причём если вы установили связь с каким-то капитаном, майором, он ведь до генерала может дорасти. И эти связи, ещё раз настаиваю, беречь нужно, с годами они приобретают всё более высокую ценность. Кроме того, кое-кто выходит в отставку. Эти люди тоже не выбывают из игры, поскольку у них у всех сохраняются связи. Большая часть из них остаётся где-нибудь

в службах безопасности коммерческих. А что такое работа коммерческой службы безопасности – это фактически решение тех же вопросов силами милиции, прокуратуры, СБУ. То есть у них всё это закольцовано, и вы всё равно через них можете получать информацию. Но человек, который ушёл из органов, более свободен в общении. И у него есть некая ностальгия, ему скучно в этой службе безопасности, делать нечего, сидит, штаны протирает. И вот тут он вспоминает боевые деньки и с вами может пообщаться, и найти для вас информацию, и прокомментировать, что очень важно. Вот вчера я узнаю такой факт: потерпевшая по делу об изнасиловании в Умани поменяла показания. Как? Во-первых, она в таком нехорошем психологическом состоянии, а с ней целый день проводили следственные мероприятия. Её отпустили на два часа отдохнуть, а потом снова допрос.. И после него она давала уже противоположные показания. Понятно, что это неправильно. Я позвонил бывшему начальнику следствия, зам.министра внутренних дел (понятно, что дело на контроле на самом верху) с вопросом: «Как это? Ты же знаешь все подводные камни, ты можешь дать логичное объяснение? Если бы ты знал, что кто-то из твоих подчиненных так поступал, ты бы это одобрил в определённой ситуации?» Он сказал: «Исключаю абсолютно, на сто процентов». То есть это грубейшее нарушение.

Мне такое мнение очень важно, потому что это говорит профи, это говорит руководитель, который знает, как эта система работает. Я сослался на него и написал, что на правах анонимности мне это прокомментировали. И, как мне кажется, для читателей это очень серьёзный аргумент.

И вот ещё, чисто из технологии: вы звоните кому-то...

Вот вчера я звонил этому следователю из Умани. – «Ну приезжайте, откуда я знаю, кто вы и что вы. Позвоните начальнику департамента центра общественных связей» – и фамилию называет. То есть, если вы в регионе, очень полезно установить контакт с первыми лицами. Знаете, я всегда завидовал девушкам, которые занимаются правоохранительной тематикой, потому что нам, чтобы куда-то пробиться, надо устраивать «танцы с бубнами». А девушка просто подошла после пресс-конференции, улыбнулась, попросилась на

интервью, и всё – контакт установлен.

Потом, когда вы звоните подчиненному этого начальника, он говорит: «Минуточку, позвоните нашему шефу» – «Да, давайте я ему позвоню». Возможно, вы и не будете ему звонить, но аргумент это серьёзный. И в экстремальной ситуации, заполучив прямой номер, звоните этому генералу. Никаких проблем в этом нету, пусть они там краснеют, пыхтят и думают, как решить эту ситуацию.

Опять же, при расследовании необходим максимум источников информации: доверяю, но всё проверяю. Точнее, не доверяю и всё проверяю. Но нужно максимальное количество источников информации, естественно, полезных, иначе можно запутаться и это может растянуться на месяцы, и итог вашего расследования уже будет никому не интересен.

Выслушивайте обе стороны – обязательно. Например, обратился кто-то, избили кого-то в милицейском околотке. Я первым делом спрашиваю об образовании. Милиция тоже смотрит, имеешь ли ты какое-то образование, умеешь ли общаться с представителями власти – они побаиваются связываться с грамотным человеком. Почему? Ведь можно взять какого-то необразованного затюканного дядьку из села и на какие-нибудь сто гривень его «развести». А если у него сын на чём-то попался – всё. У деда нужно узнать что он там выращивает: свиней – значит, свинью вези, ну и так далее.

Поэтому первым делом интересуйтесь, есть у потерпевшего адвокат. С ним намного проще общаться. Просто рядом сидит представитель потерпевшей стороны, и вы с ним общаетесь на нормальном, понятном языке. Адвокат уже сделал за вас часть работы, нашёл уже все проколы следствия, нарушения. Потом вы уже журналистски всё дальше развиваете. А если говорить с родственниками обвиняемого, например, с мамой какого-то насильника или убийцы, – я не встречал ни одной матери, которая верила бы, что её сын преступник. Это психология родственников. Поэтому мы должны быть над схваткой. Чем ещё полезен адвокат – он ваш добытчик, он вам материалы донесёт из уголовного дела. И с этими аргументами уже можно общаться со следствием.

И самое сложное – найти информацию. Как её найти, где её

взять? Обыватель думает, что у нас пачки долларов в кармане и мы вот так вынимает 20 долларов, и нам портье всё рассказывает, как в кино. Естественно, это бред.

Нужно играть на противоречиях, на конфликте сторон. Всегда нужно найти недовольных тем человеком, на которого вы собираете информацию. Да, вас могут использовать и давать дезу. Но дальше уже – это секреты мастерства: перепроверить информацию и убедиться, что она соответствует действительности. И, опять же, тут очень важны наработанные связи. Если человек десять раз дал вам какую-то маленькую информацию и ни разу не соврал, ему можно верить.

Но у меня была пару раз такая история. Серьёзный человек, давно знаю его, владеет информацией. Когда-то он был довольно высокопоставленным работником генеральной прокуратуры. Когда дело дошло до показаний милиционеров по убийству Гонгадзе, он мне выдал совершенно сногсшибательную информацию. Я опубликовал её, а потом мне позвонил Столярчук: «Олег, это просто ужас, что вы сделали! Человек отказывается от показаний» и т.д. Конечно, я немедленно снял эту информацию, но после этого прекратил всякие отношения с тем человеком. Всегда нужно иметь в виду, что в один прекрасный момент вы можете проколоться с любым источником информации. К сожалению. Не ошибается тот, кто ничего не делает.

Если писать материал, который никому не выгоден, то он вообще никому не интересен и читать его не будут. И писать его не нужно. Но если вы напишете материал, как бы взвешенно вы ни подходили к изложению информации, в любом случае вы будете на одной из сторон. И тут говорят: «Так это же «заказуха»!» Но это уже вопрос личностный. Если журналист по этому пути пойдёт, дальше уже ничего хорошего не будет, дальше будут те же «заказухи». Там уже включается определённый тормоз в мозгах, когда человек уже ищет: «Так я же могу месячную зарплату заработать, написав одну статью». Всё, журналист умер. К сожалению, такие смерти часто случаются. То есть здесь очень тонкая грань. С другой стороны, я смеюсь, когда говорят: «продажные журналисты». Что значит «продажный журналист»? Милиция тоже продажная. А кто не продажный? Шахтёры или таксисты? Все должны

получать деньги за свою работу. Вопрос в том, что на «заказухах», «джинсе» деньги легче зарабатывать. Но я всё же думаю, что это неправильный путь. Есть такой основной критерий, что честным быть выгодно. Да, ты можешь потерять каких-то денег один или два раза, но ты останешься профессионалом.

И ещё маленький разделчик. Это когда есть шансы – пик журналистского расследования, когда возбуждено уголовное дело, чиновника уволили, посадили или хотя бы условно дали. Что касается людей в погонах, их практически не сажают, к сожалению, но тем не менее случается иногда. Те сотрудники наружки, которые следили за Гонгадзе – их фамилии я первый напечатал – сели. Правда, дело слишком резонансным было. То есть в моей практике такое случалось, люди действительно несли ответственность благодаря журналистскому расследованию, а не по каким-то другим причинам.

И всё же, приступая к расследованию, надо ситуацию на поле битвы оценить и прикинуть, каков может быть результат. И так, мы стремимся к тому, чтобы виновный понёс наказание. Первое: есть ли облегчающие нашу работу факторы. Офицер, нарушивший закон, скажем так, человек невысокого полёта. Если генерал – то это нереально, это только Пукач, единственный генерал, который у нас сел в тюрьму.

В своё время, на заре перестройки, я писал про полковника Федоровича, начальника киевского ОВИРа. Громкое дело было, первое и, пожалуй, последнее громкое антикоррупционное дело в Украине, к сожалению. Поэтому, что касается генералов, можно просто попортить им кровь и показать – ещё раз показать обществу, кто они есть, хотя общество это уже хорошо понимает.

Итак, не очень высокого полёта сотрудник правоохранительных органов. Если он действует не в сговоре с руководством, а на свой страх и риск – скажем, скрытничал денег, а с начальником не поделился – это может быть тем фактором, когда его просто сдадут. И информацию дадут, и накажут. Дадут ход, пресс-служба даёт информацию, они начинают доследственную проверку, возбуждают дело – и пошло-поехало.

Репліка: Ось у нас була ситуація: збили дівчинку на переході.

Машина з мигалками, з відповідними номерами збила дівчинку на пішоходному переході. Ситуація пішла в хід, набрала розголосу, але в певний момент її спустили на гальмах. Виявилось, що дівчинка не так йшла по переходу.

Сльцов: Це стандартна ситуація, коли «вирішують питання»: платять гроші і перекручують.

Репліка: Закрили справу, перекваліфікували замах на вбивство на іншу статтю вже коли пішов розголос - і закрили справу.

Сльцов: А тоді у мене запитання: ви у газеті працюєте чи на телебаченні? Телерадіо. А ви про це повідомили? А далі ви знаєте, який був розвиток подій? А чому ви про це забули? Це в нас загальна хвороба. А ось вже іншу дівчинку збили, вже про неї всі пишуть. А чому про ту забули? Робіть серіали. Я спілкувався з колегами закордонними, вони роблять серіали, і народ там просто скаженіє, вони як до мильних опер при звичаються і дивляться це, і не дають закрити тему. А ми отак замикаємось. Я не певен, що вони наступного разу так зробили б, якби ви не замовкли. Чому редактори не хочуть тримати тему на контролі. Це дуже цікаво читачам, і ви відстоюєте свою можливість впливати на ситуацію.

Тепер я якраз підійшов до того, про що щойно сказав. Справа має набути свого логічного завершення — тобто суду, звільнення, якщо є резонанс у пресі. І повторююся: не забувайте про рубрику «Повертаючись до надрукованого». Це нормальна рубрика, чому про неї забули? Я поясню це тільки одним: це лінь якась, професійна лінь.

Розслідування не передбачає термінового реагування. Взв'язав, і далі продовжуй це діло, тим більше що вже все напрацьовано: є потерпіла сторона, є слідчий, є опери і так далі. Далі треба кров з них пити і продовжувати друкувати. І отримувати гонорар.

Запитання: А як не платять?

Відповідь: Вимагайте! Є ж профспілки. Або ж ніхто нічого не робить, усі сидять: «А нам не платять». А я не знаю, як можна не платити, якщо вся редакція не вийде на роботу. І редактор цього не знає, і власник. Але всі бояться, що їх звільнять, а на їх місце інші прийдуть. В усій країні така сама ситуація: не платять, але на майдани ніхто не виходить.

У мене були такі приклади, коли я в районці працював. Приношу матеріал, і редактор починає: а тут не дотягнуто, а там іще щось... Нормальний критичний матеріал. А я тоді співпрацював з центральними виданнями. Надсилаю туди, і вони на розворот друкують той матеріал. На ранок секретар райкома комсомолу на чорній «Волзі» вже їде до Києва – за «пістоном» за мою статтю. Ясна річ, довго в тій газеті я не працював.

Якщо ви хочете привернути додаткову увагу до своєї публікації, тим більше якщо ви регіональний журналіст, - ви знаєте, як вони реагують на публікації в центральній пресі. По-перше, треба навести мости з колегами з центральної преси. По-друге, для мене опублікуватися в газеті вищого рівня завжди було почесним, бо я можу це зробити. І якщо у вас класний матеріал, ви його в своїй газеті надрукували, і ви знаєте, що його треба ще «підкрутити», дати жару цією інформацією – надішліть його в центральну пресу. Так ви справу допоможете вирішити і як журналіст себе проявите додатково.

Запитання: Працюючи в регіональній пресі, чи не доводилося вам вибирати: чи продовжувати далі розслідування чи поставити під удар безпеку родини?

Відповідь: По-перше, це трохи перебільшено – побоювання за життя. Скільки я читав, напади на журналістів на 90 відсотків – це ерунда. Так, в мене стріляли, коли я йшов з дружиною, вона була на лінії вогню. З металевою трубою прибігали. Але я знаю тільки одного журналіста, якого вбили за професійну діяльність – Гонгадзе. Йому просто не пощастило, його використали. Можуть використати кого завгодно. Якщо ви працюєте в газеті, в бізнесі, чи в оперному театрі і боїтесь – змініть професію. «Иждержки профессии» це називається. Коли я спілкувався з полковником, який організував на мене два замаху, я тоді тільки здогадувався, що це він зробив, а йому цікаво було особисто зі мною зустрітися, дізнатися (вже через рік чи два) – «Ну як ви це могли пережити?» Я йому пояснюю: «Слухайте, ну такий ви бойовий полковник, начальник УБОЗу, ви щодня боретесь зі злочинними елементами, вас могли вбити. У мене також є «Иждержки профессии».

Але, чесно кажучи, я не думаю, що є багато журналістів в

Україні, які б могли більше за мене хвилюватися за своє життя. Я за нього не дуже хвилююся, чесно кажу. На вулиці не менш небезпечно, ніж в нашій фаховій роботі. Ми все ж таки захищені своїм статусом, що б там не говорили.

Тому ще раз: або вибираєте розслідування, або пишете про світські вечірки і пишете «заказуху». Тоді вам ніщо не загрожує.

Запитання: Вчора Ганна Герман в газеті «День» дала коротку, але виразну характеристику нинішньому міністру внутрішніх справ, назвала його інтелігентним, зваженим. «Це кращий міністр, - вона сказала, - за всі роки незалежності». У порівнянні з попереднім міністром воно, можливо, й правильно, але ж при цьому новому міністрі залишилися старі структури. Вчора Поліщук таке говорив, що просто стидно слухати було, явно очевидні речі перекручував. Так які-небудь зміни можуть бути в міліції навіть при такому гарному міністрі?

Відповідь: При будь-якому міністрі не можуть у нинішній ситуації. Щодо Поліщука, жодних до нього претензій у мене немає. Це профі, це начальник прес-служби. Прес-служба існує для того, щоб показувати позитив. Він мусить захищати міліцію. І за це отримує гроші. А ми отримуємо гроші за те, щоб показати їхні недоліки. Як у суді – є сторона захисту і сторона звинувачення. А читач має зробити свої висновки.

Щодо стану справ у правоохоронній системі. Я переконаний, буде ще гірше, причому найближчим часом, оскільки культурний рівень населення падає катастрофічно, і це є головне, а не навіть якість роботи міліції, прокуратури і суду.

Друге. Замість того, щоб якимось чином підлаштовуватися під нові умови, в нас не робиться нічого. Між іншим, той самий Могильов вперше громогласно обіцяє здолати корупцію в міліції, у прокуратурі, в СБУ. Але це неможливо зробити при такій системі. Потрібна реформа.

Короткий приклад У нас є служба боротьби з розповсюдженням наркотиків. Колись вона була в структурі кримінального розшуку, зараз її виокремили. Ми знаємо, що вона перетворилася на комерційну структуру. Як працівникові карного розшуку можна розкривати справу, знайти інформацію? Це дуже подібно до нашої роботи. Повії, наркомани

– це найголовніші помічники опера. Зараз їх прибрали. Начальник кримінального розшуку не може давати їм жодних команд, а тому зараз міліція отих наркоманів використовує як своїх дилерів. Більше того, вони вже самі розвозять наркотики. Було вже кілька випадків, ви пам'ятаєте.

Ще один приклад: ДАІ. Дійсно, дуже сильно скоротили чисельний склад ДАІ в регіонах, у центрі, в Києві – до третини, деінде навіть половину зрізали. У мене виникає запитання: чому при такій ситуації в нас падає рівень аварійності на автошляхах? Знову ж таки, я зустрівся з дійсно толковим колишнім керівником департаменту. Він розповідає: якщо менше людей, їх треба замінити технікою. Як? Елементарно. Є відеофіксація. Ви чули про неї? Ось я буквально п'ять днів тому повернувся з Іспанії. Їздив по їхніх дорогах на машині. Я бачив, як там працює техніка – супер. Ми можемо це зробити, але ніхто в нас цього робити не хоче. Тоді питання: як тут щось може змінюватися?

Падіння рівня аварійності він пояснив мені дуже просто: знову починається практика накручування статистики. Колись Могильов сказав: «Статистику даємо чесно». Зараз цього вже немає. І цей регрес буде тривати, бо немає політичної волі, немає тиску суспільства на владу. Ну, можливо, українці ще раз зберуться, вийдуть на майдан, а потім знову будуть десять років терпіти все це неподобство. Так що нічого позитивного не можу вам сказати.

ПОГРОЗИ, ПЕРЕСЛІДУВАННЯ І ВБИВСТВА ЖУРНАЛІСТІВ

**Петро Тарасюк,
житомирський журналіст,
автор книги-мартирологу «Слово — на вагу кулі»**

Я почну зі слів корифея української журналістики Ігоря Лубченка, який тривалий час був головою Спілки журналістів України. Слова такі: «Журналістика — це поле бою.»

Дійсно, сучасна журналістика — це дуже небезпечна професія у нашій країні.

Я займаюся журналістськими розслідуваннями вже близько 20 років. Очолюю бюро журналістських розслідувань у Житомирській області, входжу в Міжнародну спілку захисту свободи слова і прав людини. Працюю з правозахисниками, з Комітетом по боротьбі з корупцією, з відомими адвокатами. Для чого я це роблю?

Для того, щоб я був якось захищений. Тому що, якщо ти не прикритий, то як журналіст ти нічого не вартий. У чому це виражається?

У 1996 році я почав розслідування злочинів Анатолія Онопрієнка. І одночасно поставив собі за мету з'ясувати, що ж трапилось у нашому суспільстві, якщо правоохоронні органи вже чотири роки не можуть зловити цього маніяка.

У 1998 році на свій страх і ризик я почав публікувати результати своїх розслідувань. Спочатку в газетах Житомирської області, потім Львівської і Рівненської областей, згодом у варшавській газеті «Експрес», у гамбурзьких газетах.

Онопрієнка, як відомо, все ж спіймали і засудили на довічне ув'язнення. Але з 1 квітня 1999 року почався судовий процес наді мною. Те, що я писав до суду, вийшло мені боком. І ті люди, яких я згадував у своїх публікаціях, подали на мене в суд. Приїхала комісія зі Львова, описали моє майно, а тим газетам, які публікували мої матеріали, виставили «моральний ущерб».

Я звернувся до Марії Мусйо, і вона звела мене з прогресивним адвокатом-захисником Галиною Петровою. Вона давала мені консультації, і я цей судовий процес упродовж року виграв. Але, звичайно, це мені дуже багато коштувало. Довелося навіть звертатися за допомогою до російських журналістів, які описували тиск, який чинять в Україні на журналіста.

Після цього я вирішив створити мартиролог загиблих журналістів з 1917 року і до наших днів. Перша книжка тисячним тиражем вийшла в 1997 році під назвою «Хто наступний?» На той час вже було вбито 21 журналіста. На сьогоднішній день, 2012 рік, уже вбито 58 журналістів.

Дуже багато журналістів загинуло під час голодомору у 1932-1933 роках, під час репресій 1936-1937 років, а також після війни. Мені доводилося знаходити у схронах у Західній Україні відомості про людей, які випускали самвидавом газети до 1952 року. У той період журналісти підривали себе гранатами, не давалися живими в руки НКВДістам. Взагалі, історія української журналістики повністю не досліджена. Процес виникнення української преси остаточно не вивчено. Тому ми не знаємо багатьох імен.

На сьогоднішній день журналісти у державних ЗМІ не можуть вільно друкувати свої розслідування. У чому я бачу причину? Напевно, у боязні редакторів. Раніше я міг друкуватися у будь-якій газеті, і мені за це платили гонорар. А сьогодні, коли редактор бачить, що ти критикуєш владу, він відмовляє тобі в публікації. Каже: «Ми тобі випишемо гонорар за матеріал, але його не опублікуємо.»

Тому, щоб не пропадала моя праця, я видав 12 книжок. Частина з них містить результати журналістських розслідувань. Тільки таким чином я можу зберегти результати своєї праці.

З чого я починав?

Третього травня 2000 року ми одягли протигази і провели акцію, щоб показати, як важко дихати журналістам. Нас тоді було 30 чоловік. Ми пройшли вулицями Києва і дійшли до Верховної Ради. Але віддати

свої вимоги депутатам ми не змогли, бо нас зупинила охорона. Перед одним охоронцем я зняв протигаз і спитав: «Синок, невже ти вдариш свого батька?» Він відповів: «Якщо накажуть, то і вб'ю».

Потім я брав участь в акції «Україна без Кучми». Далі була акція у Львові, яка носила назву «Свобода слова». Зі Львова нас проводжали студенти, як національних героїв. Ми поверталися до Києва на повозках, і нас весь час переслідували працівники СБУ. На одній із зупинок, коли ми почали готувати вечерю, нас оточили і наказали розійтись. До ранку із 144 чоловік у наших рядах майже нікого не залишилось. Усі розбіглися, бо боялись репресій. До Києва дісталось лише сім чоловік. Це було 16 вересня 2000 року. Того вечора з нами мав зустрітись Георгій Гонгадзе. Але він так і не прийшов, бо саме тоді він був закатований.

Такі жорстокі методи залякування журналістів застосовувались при тодішньому Президенті Леоніді Кучмі. Хочу зазначити, що з тих 58 вбитих журналістів, про яких я вже говорив, на час правління Кучми припадає 46 чоловік (80% забитих). В мартирологу в мене дати їхньої смерті розписані по роках.

При Вікторіві Ющенку настала «відлига», пропав тільки один журналіст, вбитих уже не було. Але переслідування, побиття журналістів триває і зараз. Ми зафіксували по Україні більше 1000 нападів на журналістів. Приблизно 30% з них стали інвалідами першої, другої й третьої груп. Вони потрапили під удари біт або уламків арматури.

Сьогодні 368 журналістів зазнали переслідувань за свої публікації про результати розслідувань. При чому більшість із них стосується продажу землі.

Як сьогодні продається земля? Я наведу вам приклад по Житомирській області. Вона дуже постраждала від Чорнобильської катастрофи. Тому майже 75% земель не використовується. Там ростуть бур'яни, а на колишніх полях вирости ліси. Але поблизу дороги на Київ висять оголошення і номери телефонів про продаж землі. Коли я зацікавився, на якій підставі продається земля, виявилось, що серед покупців є чиновники і депутати Верховної Ради. Вони скуповують у

людей сертифікати. Люди тут дуже бідні, тому охоче продають своє право на землю.

Я проїхав по шести районах області і помітив, що багато сіл спорожніли. Люди повмирили або виїхали в міста. Села гинуть на очах, а земля продається наліво і направо. Людям дають по 500 гривень за сертифікат, і сотні тисяч гектарів землі змінили своїх власників. Покарати за це нікого не можливо. Якщо голова райдержадміністрації підписує рішення про купівлю-продаж, то районна прокуратура робить припис і передає справу в область. А там справу зупиняють, і земля йде з молотка.

На другому місці стоять рейдерські захоплення, про які пишуть журналісти. Візьмемо, наприклад, наш обласний центр — Житомир. Він має населення 280 тисяч чоловік. Але 40 тисяч з них — безробітні. Вони не мають роботи, бо 27 підприємств у місті знищено в ході рейдерських атак. Чому їх знищили? Заради території. Наводжу такий приклад: у Житомирі було підприємство «Житомирдрев», на якому працювало 3500 осіб. Приїхали люди, які зараз стоять при владі, і за копійки купили це мертве підприємство. Потім вивезли на металобрухт верстати, прислали бульдозер, розрівняли 16 гектарів території і забрали усю цю землю у центрі міста.

Перед цим у Житомирі побувала Тетяна Чорновіл. Вона написала про рейдерське захоплення житомирської фабрики «Ласощі». Цю фабрику в 1999 році відродив американський мільйонер, який вклав у її модернізацію та розвиток багато коштів. І після цього вона увійшла до п'ятірки кращих підприємств Європи, що виробляють цукерки. І коли один із членів уряду приїхав і подивився на оновлену фабрику, то він забажав привласнити її. І так воно й сталося. Сьогодні це підприємство рейдерським захватом забрано, багато працюючих скорочено. Залишилось тільки 700 чоловік. А решта акціонерів добиваються своїх прав. Уже відбулося 49 судових засідань. Два роки з ними я їжджу в Київ, ходимо в прокуратуру, МВС, до Верховної Ради... Хочемо домогтися правди тут, бо все починається з Києва і потім йде по областях.

На третьому місці йдуть журналістські розслідування про побиття громадян у міліції. Розповідаю. З 2002 року в системі МВС у Житомирі діяла група міліціонерів, які катували людей. Ми зафіксували 44 випадки побиття і навіть смертей у міліцейських застінках. Ці люди зламані фізично, пригнічені морально. Вони — постраждали. Відбулось уже вісім судів за кордоном. Дві матері вже одержали гроші за смерть своїх синів. У 2011 році десять цих катів у погонах було засуджено до шести, восьми й одинадцяти років ув'язнення. Але коли я захотів дізнатися, де ці нелюди відбувають покарання, виявилось, що вони вільно ходять вулицями міста. Я почав друкувати свої розслідування з цього приводу, і одразу ж одержав масу телефонних дзвінків з погрозами.

Якщо ти виступив проти МВС і якщо ти справжній журналіст і не продаєш душу дияволу, то знай, що ти став на «стежку війни». А якщо вони побачать, що в тебе є слабінка, то будеш знищений до кінця.

За 20 років журналістської діяльності на моє життя було вчинено чотири замаху. Вони усі зафіксовані в МВС та СБУ. Ось, наприклад, один з них. Причиною його стали гральні автомати, які, як відомо, заборонені в нашій країні. Але з Києва до Житомира приїжджали раніше судимі з «дипломатами», набитими грошима, і грали тут на велику суму у більярд, або на гральних автоматах.

Я, як журналіст, разом із заступником голови міськради Олександром Бойком прийшли й попередили цих гравців, що вони заважають мешканцям будинку. Того ж вечора мене збила машина біля самого під'їзду. А Олександр Бойко у ту ж ніч загинув у власному гаражі, куди він ставив машину.

Наступного разу мене побили, бо я не віддавав дипломат. Вони навіть хотіли відрізати руку з дипломатом, який був пристебнутий до руки залізним ланцюжком.

Як вийшло? Коли голову Житомирської облради Ірину Синявську замінив на цьому посту полковник МВС Француз, до мене в кабінет прийшов «Беркут». Вони взяли мене під руки і насильно винесли

на клумбу. Винесли з кабінету й голову облради. Тоді Ірина Синявська звернулася до мене через свого адвоката, щоб я провів журналістське розслідування, оскільки вона вважала своє звільнення незаконним. Прошло 18 судів. Зрештою суд визнав звільнення незаконним.

Того дня, коли було винесено таке рішення, я, після зустрічі з Синявською, йшов додому з дипломатом, у якому були матеріали усіх отих 18 засідань. Вони напали на мене і хотіли відібрати дипломат. Після цього я виступив по місцевому телебаченню, й усі побачили, як мене побили, і дізналися, за що мене побили.

І ще двічі мене побили, коли я розслідував випадки привласнення землі. Взагалі, такі розслідування дуже небезпечні.

Як видаються земельні акти? Коли є ласий шматок землі біля міста, або в самому місті, чи в заповідній зоні, то завжди знаходяться люди, які їх хочуть захопити. І знаходяться аферисти, які видають акт на цей кусочок землі двічі, тричі, і навіть чотири рази. Дуже швидко цей обман розкривається, коли люди починають завозити на одержаний шматок землі будматеріали.

Ми розкрили цілу групу таких аферистів, які працювали в Держкомземі і прокуратурі. І за це я, після відповідної публікації, мав ще одне побиття.

Тут сьогодні вже говорили, що діяльність журналіста-розслідувача може привести навіть до втрати життя. Хочу розповісти про В'ячеслава Шмельова. Ми працювали з ним у парі, допомагали один одному, обмінювались інформацією. Два роки тому його скинули зі скелі 18 метрів висотою. В кишені у нього було журналістське посвідчення. Але коли приїхала експертиза, посвідчення те забрали, і ховали його вже як бомжа, бо, мовляв, обличчя спотворене до невпізнання.

Коли я почав розслідувати цю справу, то виявилось, що в адміністрації працювала людина, яка прикривала свого брата. Той убив чотирьох 16-літніх юнаків і дівчат, що вночі поверталися з танцмайданчика. Наїхав на них машиною. Райсуд виніс вирок: п'ять років умовно. На тому суді виступав і В'ячеслав Шмельов. Він зажадав, щоб убивці дали п'ять років насправді, а не умовно. Коли після суду убивця вийшов на волю, він одразу ж розправився із Шмельовим.

У книзі «Слово — на вагу кулі» наведені й інші численні випадки розправи із журналістами. У Донецьку, наприклад, злочинці розчленували журналіста на 18 частин і склали їх у мішки. У Київській області на журналіста вилили бочку розпавленої смоли. Буває, коли журналістів спалюють. У Козятині журналісту зробили укол — запустили повітря у вену... Ця книга кожного року поповнюється іменами журналістів, які через свою роботу зазнали мученицької смерті.

Запитання: За чий кошт видано цю книжку?

Відповідь: Перша книжка «Хто наступний?» мала тираж 1000 примірників. Для її випуску житомирські журналісти зібрали гроші, давали хто скільки міг. Тираж завезли в Інститут журналістики, роздали по областях і у Верховній Раді.

На цю другу книжку пішло 16 тисяч гривень. Здавали гроші люди доброї волі — підприємці, мої друзі — теж, хто скільки міг.

Зарплата у мене в житомирській газеті «Свобода» маленька — 1500 гривень. Трохи підробляю. Як? За ці роки я виграв 22 суди. Люди із сіл і міст, які вірять у мене, дають мені доручення, і я працюю замість адвоката. Адвокат сьогодні бере за одне засідання 500 гривень, а якщо це кримінальна справа, то 1000 гривень. Я з людей грошей не беру і наперед нічого не обіцяю. Але, якщо я суд виграв, і людина хоче віддячити, я ці гроші беру.

Запитання: Яка у Вас освіта?

Відповідь: Педагогічна. І, крім того, я закінчив заочно факультет журналістики.

Запитання: Але ж треба знати право?

Відповідь: Треба. І я є правозахисником. Ось моє посвідчення правозахисника.

Запитання: Від чого Ви хочете нас застерегти, або дати якусь пораду?

Відповідь: Хочу дати пораду. Сьогодні, щоб бути захищеним, треба спиратись не тільки на Спілку журналістів. Треба, щоб поруч з вами працював адвокат, правозахисні організації, Комітет по боротьбі з корупцією. Залучайте громадські організації. І тоді ваша робота буде безпечною і результативною.

БЕЗПЕКА ЖУРНАЛІСТІВ-РОЗСЛІДУВАЧІВ

**Оксана Романюк,
автор підручника з безпеки
для українських журналістів**

Ви вже чули багато тривожних фактів. У нас у країні зростає криміногенна обстановка, у нас погіршилася ситуація із свободою слова. У нас не дуже люблять журналістів. Їх не любить публіка, не люблять герої розслідувань, їх недолюблює влада. Журналіст — це небезпечна професія. І тому вам, як нікому іншому, треба дбати про свою безпеку.

Є кілька рівнів безпеки.

Перший рівень — це індивідуальний. Ситуація залежить від вас самих. Можна плисти за течією, щось там писати, і одного разу просто наразитися на удар кулаком по носі. Тому треба планувати свою діяльність.

Ось, наприклад, ви плануєте розслідування і хочете провести його у супермаркеті, де продають прострочені продукти. Як це зробити? Можливо, дати запит до керівництва супермаркету? Чи, можливо, йти у той супермаркет із колегами? Чи йти тасмно... Але за будь-якого розкладу ви обов'язково маєте повідомити керівництво редакції про етапи свого розслідування, про перебування. Ваші колеги, ваші друзі повинні знати, де вас шукати — чи в якомусь відділі міліції, чи в районі якогось супермаркету, чи десь іще.

Є ще один тривожний момент. Це — професійна трансформація. Ви знаєте, що з часом кожна професія накладає на свого носія певний відбиток. У вчителя з'являється повчальний тон, хірург постійно мие руки.

У журналіста — це відчуття відкритих дверей, у нього набагато менше страху, ніж в інших людей. Усі звикли, що коли його запитують: «Хто ви?» — він одразу ж називає своє ім'я і місце роботи. Наприклад, він іде по вулиці, а його чекає банда, якій не сподобалося його розслідування. Вони питають: «Хто ви?» Це бувало багато разів. Він каже: «Я такий-то». Ах, ти такий! — і бітою його по голові. У журналіста спрацьовує рефлекс себе називати. Особливо це проявляється у молодих

журналістів. Старші — досвідченіші і обережніші.

Якщо ви йдете на акцію протесту, як ви будете вдягатись? Жінки? Ніяких високих підборів, ніякого намиста на шиї, бо вас візьмуть за нього і потягнуть.

Був у мене випадок у Донецьку, під час помаранчевої революції. Журналіст обвішався оранжевими стрічками і почав фотографувати мітинг Партії регіонів. Потім він мені дзвонив з машини швидкої допомоги і казав, що його побили. Ви — нейтральна сторона. Ви не повинні мати при собі ніяких протизаконних речей, нічого, що можна буде потім використати проти вас.

А коли ви знімаєте акцію протесту або з неї ведете пряме включення, припустімо, мітинг перед обласною радою, не заходьте в центр мітингу. Ви маєте стояти на обочині. Ви витягуєте людину із натовпу, берете в неї інтерв'ю і потім відпускаєте її назад. Ви ходите лише по краю, в центр ніколи не заходьте.

Коли міліція йде стіною розганяти натовп, ви не повинні бути по центру цієї стінки, тому що міліція не буде вас питати, чи ви журналіст. Вони не стануть розступатись перед вами, якщо навіть ви покажете посвідчення. У нас у Києві було чотири випадки побиття журналістів міліцією на акціях протесту. А винні були обидві сторони. Винні були журналісти, які були в центрі натовпу і йшли напереріз міліції. Звичайно, коли «Беркут» одержав команду, він не буде зупинятися і розмірковувати, а буде виконувати команду.

Отже, 50 відсотків вашої безпеки залежить від вас.

Другий рівень безпеки. Це те, що залежить від вашого зовнішнього середовища. Припустімо, ви отримали погрозу. Або герої вашого розслідування вас перестріли і побили. Які ваші дії у цьому випадку?

Передусім, треба звернутися по допомогу до колег. Головним засобом захисту журналіста є публічність. Вона вам допоможе. Вона справить тиск на представників влади, які будуть розслідувати цю справу і вам допомагати.

Якщо ви знаєте, що на вашого колегу напали, або з ним щось сталося, ви маєте передати владі цю інформацію. Це має бути така кругова журналістська порука. Ми підтримуємо один одного.

Ще один аспект — це допомога журналістських організацій. Ви обов'язково маєте бути членом якоїсь організації. Тому що у випадку порушення ваших прав — чи то трудових, чи то безпекових — на ваш захист стане журналістська організація. Дуже важливо мати підтримку журналістської організації і вашого ЗМІ. І редактор має дбати про вашу безпеку. Якщо він посилає вас на об'єкт, він має подбати про засоби особистого захисту.

Якось зійшов з рейок і перекинувся поїзд із цистернами фосфору. І журналістів відправляли на зйомки без масок. Чимало з них тоді отримали отруєння і потім були на лікарняному. Редактор є вашим страхувальником і несе відповідальність за вашу безпеку.

Третій рівень безпеки — це міжнародні організації. Якщо не спрацював ваш захист на місцевому рівні, ви можете звернутись до міжнародних організацій. Це - «Репортери без кордонів», представником якої я є тут, це — Міжнародна федерація журналістів, це - «Артикуль-19», це - «Фрідом хауз» та інші. Вони всі є в Інтернеті.

Що можуть зробити ці організації для вас? Вони можуть оплатити ваше перебування в лікарні, вашого адвоката, вони можуть вивезти вас з України як біженця. Торік, наприклад, ми вивезли як біженця журналістку з Херсонської області. Вона провела розслідування про місцеву мафію і почала одержувати погрози. Вона звернулася до «Репортерів без кордонів», щоб допомогли їй виїхати. Ми провели своє розслідування, опитали її колег, інформація підтвердилась. І допомогли їй виїхати.

Міжнародні організації можуть зробити заяви на міжнародному рівні — звернутися до Ради Європи, до ООН, інших організацій, які, в свою чергу, вже справлять тиск на українську владу. І українська влада візьме ситуацію під контроль, бо вона зовсім не зацікавлена в санкціях цих організацій — економічних або забороні чиновникам їздити за кордон. Це — найвищий рівень безпеки.

Можу показати на конкретному випадку, як ми захищаємо журналістів. Ось у нас у березні журналіст отримав кулаком у ніс від заступника начальника Святошинського райвідділу міліції. Ми одразу ж поширили цю інформацію, всі її передали. Створилася суспільна думка.

Пішов тиск на міліцію. Міліція захищалась, казала, що журналіст порушив етичні норми. Але коли ми цей випадок підняли на вищий рівень, міліція задумалась і провела внутрішнє розслідування. І того заступника покарали.

Ви повинні знати статтю 171 Кримінального кодексу «Про перешкоджання законній діяльності журналіста». Ви маєте знати цю статтю так, щоб вона просто відскакувала від зубів. Бажано також знати і її тлумачення, що є «журналістська діяльність» і що є «перешкоджання».

Треба знати статтю 17 Закону «Про соціальний захист журналіста», статтю 365 Кримінального кодексу, яка прирівнює журналістів до працівників правоохоронних органів. Не можна бити журналістів під час виконання службових обов'язків, так само не можна бити міліціонера.

Обов'язково повідомляйте колегам, коли вас побили на події — штовхали або вдарили. Це — кримінальні злочини. І про це треба повідомляти у пресі.

Раз на місяць у нас відбувається засідання міжвідомчої комісії при Президентові України, на якому ми розглядаємо всі випадки перешкоджання діяльності журналістам і вимагаємо від влади відповідей.

В Україні перед виборами наростає неспокій. Я впевнена, що будуть акції протесту, будуть заворушення. І ви, як журналісти, на собі це відчуєте. Тому маєте знати, до кого звертатися за захистом. Запишіть мій телефон: 050-446-39-12, Оксана Романюк, «Репортери без кордонів». І, крім того, дарую вам свою книжку — посібник з безпеки для українських журналістів.

Репліка: Яюсь перший заступник прокурора Хмельницької області ніби жартома сказав: «У нас є закон про корупцію, але ж ви не забувайте, що у нас є ще й приказка: ничто так не укрепляет дружбу с прокурором, как вовремя принесенное количество денежных знаков». Він сказав цю фразу на нараді, присвяченій боротьбі з корупцією, де були присутні чиновники, представники громадських організацій, журналісти. Нас сприймають за лакеїв, не соромляться робити такі заяви, бо знають, що ми цього не передамо в ефір. Нас можуть винести із залу,

як Ірину Геращенко. Журналісти державних телерадіокомпаній ніяк не захищені. Як діяти?

Відповідь: Які тут можуть бути виходи? По-перше, спробувати розмістити цю заяву у недержавному ЗМІ. Можна спробувати вийти на загальнореспубліканський рівень. І, по-третє, створити редакційну раду, яка захищатиме журналістів. На обласному рівні подолати зневагу до журналістів важко.

Репліка: Нам забороняють подавати свої матеріали до інших ЗМІ без відома керівництва телерадіокомпанії.

Відповідь: Насправді ваш матеріал — власність паритетна: і журналіста, і компанії.

Репліка: В інформаційні матеріали дуже часто вносяться правки, в текст, який написав автор. Але за існуючими законами інформаційний матеріал не має авторського права. Тому після зйомок, монтажу, після написання тексту іноді важко впізнати свій матеріал. Нам кажуть, що такий матеріал — результат колективної праці. Що робити?

Відповідь: Тут кожен має вирішувати сам, залежно від ситуації. Але ще краще вдосконалити правові норми щодо авторського права, щоб інформаційний матеріал вважався авторським. Це не нормально, коли заради короткого повідомлення ви витрачаєте цілий день, а потім вам кажуть, що він не має авторства. Однак гонорар платять.

Запитання: А як захистити героя розслідування, якщо його назвали?

Відповідь: Основний захист — це публічність.

Запитання: Як захистити себе при поїзді за кордон?

Відповідь: По-перше, страхувати себе — своє здоров'я і майно. По-друге, вакцинація від хвороб. По-третє, мати карту місцевості. По-четверте, мати контакти із закордонними розкритими ЗМІ, які вас зорієнтують і в разі потреби захистять. І, звичайно ж, треба знати іноземні мови. Треба вміти користуватися супутниковим телефоном. Таких «треба» багато. За кордоном проводять спеціальні тренування для журналістів, що їдуть в іншу країну.

Журналіст ні в якому разі не повинен брати в руки зброю. Як тільки він бере в руки зброю, він стає учасником конфлікту.

БЕЗПЕКА ЖУРНАЛІСТІВ З ТОЧКИ ЗОРУ НЕЗАЛЕЖНОЇ ПРОФСПІЛКИ

Сергій Гузь,
секретар незалежної медіа-профспілки України

Я працював у приватній і комунальній газетах у Дніпродзержинську. Потім з 2007 року два з половиною роки у журналі «Український тиждень». Потім знову був шеф-редактором газети в Дніпродзержинську. І якось так сталось, що на всьому цьому шляху журналістські розслідування були для мене ключовою темою.

Можу навести приклад із власної практики. У 1995-1996 роках, коли були фінансові піраміди, у міліцейському зведенні з'явилося повідомлення про зникнення жінки — головного бухгалтера одного із фондів. Вона нібито вкрала 150 мільярдів купонокарбованців. Ми підраховали — це 750 кілограмів тогочасних паперових грошей. Як вона могла винести стільки готівки? Значить, виносила не за один день, а потроху кожного дня. Яким чином вона це робила?

Почали розслідування, і раптом у міліцейських зведеннях з'являється нове повідомлення, в якому ця ж жінка фігурує вже не як головний бухгалтер, а як генеральний директор фонду. Статус у неї змінився. Це ще більш укріпило наші підозри.

А потім дуже швидко усе з'ясувалося. Коли я одного разу прийшов на роботу, до мене підійшла колега з відділу реклами. Вся в сльозах. Розказує, що її перестріли на вулиці і попередили: якщо ми продовжимо це розслідування і надрукуємо результати (а ми готували публікацію, в якій хотіли назвати прізвище), то у неї особисто і у працівників редакції будуть великі неприємності. Тоді вбивали людей без будь-яких попереджень.

І от виникла дилема: що робити? Редактор одразу ж сказав, що розслідування ми продовжувати не будемо, бо безпека журналістів дорожча, аніж сенсаційне викриття. Але ж матеріал уже був зібраний, і хотілось його надрукувати. І ми почали шукати варіанти, як би оприлюднити відоме нам. І знайшли спосіб. Ми оприлюднили зібрані матеріали, але в іншій газеті. Це був мій перший досвід, коли були погрози.

Досвід підказує, що проблеми виникають на етапі збору інформації. Це найнебезпечніший період. Я завжди намагаюсь уникати ситуації розслідування, а подаю його як рядове дослідження, яке ми проводимо за листами. От, мовляв, ми розбираємось, але нічого не розслідуємо. Це знижує температуру стосунків, і люди не ховаються.

Але не завжди вдається уникнути небезпеки. Один мій товариш у ті самі часи, в тому ж Дніпродзержинську проводив розслідування дивної обробки з автомобілями. Наша міська міліція закупила в Канаді автомобілі, які вже були у використанні канадської поліції. Купили їх за купу грошей. І поставили на стоянку. Чекали кілька місяців, щоб завантажити ці автомобілі на пором. За це власники стоянки нарахували величезну суму. Фактично більша частина цих автомобілів пішла в оплату цього простою. Там збитки були 77 тисяч доларів. Він почав розслідувати, як так трапилося, що за бюджетні кошти купили багато автомобілів, а до нас у Дніпродзержинськ доїхало тільки чотири.

Його перестріли на вулиці, силоміць посадили в автомобіль, покатали по місту, пригрозили. Під кінець дня я зустрів його на вулиці. Він передав мені ключі від столу — а ми сиділи в одній кімнаті, — і просив винести речі. Сказав, що його так попередили, що він навіть не хоче заходити в редакцію. І він покинув роботу і більше ніколи не працював журналістом. Бува й таке.

Я хочу вас запитати, а хтось із вас коли-небудь був заручником? Ні? Значить, ви щасливі люди. А мені довелося побувати заручником. По-перше, це дуже страшно. Настільки страшно, що можна на певний час втратити самоконтроль. Хоч зараз, через певний проміжок часу, я розумію, що тоді ситуація була не дуже критичною і що не було аж надто великих загроз. Але тоді, коли я опинився в заручниках, мені було дуже страшно. Була паніка: що робити?

На щастя, це не було пов'язано з журналістикою. Було це у 1992 році, коли всі ставали комерсантами. І один мій знайомий втягнув мене в обробку. Йому треба було допомогти дещо перепродати. А ті люди, які купували, жорстко «наїжджали» на посередників. А ми саме й були посередниками. І потрапили під роздачу.

Я чому згадав про цей випадок? Бо хочу показати, що

відбувається з тобою, коли стаєш заручником. Заздалегідь усе важко передбачити і прорахувати. Ми начебто й допускали, що ситуація може бути небезпечною, і начебто й готувалися до неї. І підстраховувалися...

Нас спіймали, коли ми сідали в машину, в якій був водій і жінка поруч з ним. Здавалося, що ніякої небезпеки немає. Але як тільки ми залізли в машину, нас заблокували, оглушили, приставили ніж до горла, зв'язали і повезли в ліс. Цей момент дуже шокуючий, бо боляче, і ти дезорієнтований, не розумієш, що відбувається. До того ж, все це відбувалося після заходу сонця. І нас везуть у ліс, і ти бачиш, що це реальні бандити, вони можуть вбити.

Але тут найголовніше — не втрачати самоконтролю. Наші нападники були добре обізнані з тим, де ми живемо і які в нас родини. Ці відомості вони зібрили наперед, тому спроба обдурити їх може тільки роздратувати. Не варто говорити зайве, але не варто й брехати.

На багатьох тренінгах з безпеки журналістів попереджають, що, якщо журналіста хочуть вбити, то його просто вбивають, а не попереджають. Тому, якщо ви стали заручником, то це означає, що вас не хочуть вбити. Від вас хочуть якихось дій. Вас будуть залякувати для того, щоб ви припинили розслідування або щоб ви відкрили джерела інформації. Вас просто хочуть змусити діяти в їхніх інтересах.

У випадку з моїм товаришем усе закінчилося благополучно. Його прив'язали у лісі до дерева, а мене повезли на розборки. Там вони зустрілися з іншими бандюками. Мене відпустили і навіть дали гроші, щоб я повернувся на таксі в ліс і відв'язав свого товариша. Але попередили: якщо щось буде не так, то вони нас вб'ють. О другій годині ночі я приїхав у ліс, відв'язав товариша, і ми повернулися додому.

Дуже важливо при проведенні журналістського розслідування, щоб хтось із колег знав, що ви робите. Має знати про це й редактор. І треба уникати ситуації «накрутки», що ми, мовляв, розслідуємо дії бандитів. Не треба про це говорити. Чому? Тому що в маленьких містах люди добре знають один одного, і інформація між ними дуже швидко поширюється.

От і у тій ситуації, коли до мене підійшла колега з відділу реклами, один із засновників того фонду був рекламодавцем нашої газети. І

випадково вона розповіла йому про наше розслідування. Зазвичай тримайте в курсі справ свого редактора, обмінюйтесь інформацією з колегою, який допомагає вам розслідувати. І це може забезпечити вас навіть у тих випадках, коли намагаються наїхати на вас і залякати. Бо якщо розслідування серйозне, то майже завжди на вас буде тиск.

Які правила безпеки?

Не тримати всю інформацію у себе вдома або тільки в себе на роботі. Бували випадки, коли вривалися і в редакцію. Максима Дереваша згадав, який зараз працює в журналі «Кореспондент». Він робив розслідування про торгівлю українськими жінками за кордоном. Одного разу він зателефонував у профспілку і повідомив, що якісь підозрілі люди приїхали до редакції і чекають на нього. В редакцію вони побоялися зайти. Від імені профспілки ми підняли на ноги і чергових МВС, і чергових СБУ. Вимагали, щоб йому надали охорону прямо негайно. На це пішла майже година. Зрештою приїхала патрульна міліцейська машина, і відтоді його охороняли до моменту, коли вийшла публікація. Після публікації уже немає ніякого сенсу залякувати журналіста. Але якщо ви написали, що продовження у наступному номері, вони будуть шукати можливості, як цьому завадити. І це вже створює для вас небезпеку.

Ми колись зіткнулися з нападами на журналістів, дуже швидко з'ясували, що не все так однозначно, як розказує журналіст. З практичного досвіду ви, можливо, знаєте, що свідки дуже часто помиляються. І не тому, що вони хочуть збрехати. Юристи знають, що кілька свідків, які бачили подію, можуть розповісти про неї зовсім протилежне. Те ж саме відбувається і з журналістами, коли вони опиняються в епіцентрі нападу. Їм здається, що все було так, як вони його сприйняли. А насправді...

От останній випадок побиття журналіста 5 каналу. Журналіст розповідає, що його вдарив підполковник міліції. Але коли ми уважно переглянули відео, то побиття там не виявили. Журналіст хапав за руку того підполковника, хотів, щоб той відповів йому на запитання. А міліціонер просто відмахнувся і, можливо, просто зачепив журналіста. А у журналіста було відчуття, ніби він одержав удар. Тому він цей

інцидент кваліфікує як побиття, хоч це зовсім інша подія.

У 2003 році ми створили групу швидкого реагування, яка б могла ретельно збирати доказову базу на захист журналіста і допомагати йому. Для цього у посвідчення ми спеціально внесли номер телефону нашої медіа-профспілки. Бо якщо журналіста побили, він лежить без свідомості, то ніхто не зможе ідентифікувати його і повідомити про це нас.

А ще часто буває небезпечно, коли не можна розвести журналістську і громадську діяльність. Я, наприклад, крім того що є громадським діячем у медіа-профспілці, є ще активістом в екологічній організації. І це завжди створює конфлікт інтересів. Посада журналіста дає певні переваги для одержання інформації або для перебування на місці події. А коли ти себе позиціонуєш як громадський діяч, то ти втрачаєш ці переваги. І опоненти мають чітко знати, з ким вони мають справу. Якщо з журналістом, то його завдання — розібратися у ситуації і чесно та безсторонньо описати її. А якщо ви виступаєте як громадський діяч, то починаєте підганяти факти під те, що вигідно вашій громадській організації.

У таких ситуаціях дуже важливо від чогось відмовитись. Якщо переважає в тобі громадський інтерес, проси редактора передоручити висвітлення цієї справи комусь іншому. Це виведе вас із конфліктної ситуації як журналіста.

Кілька слів про новий міжнародний проект з безпеки журналістів. Сам проект складається із двох частин. Перша частина — це моніторинг. Ми відслідковуємо, що відбувається, оцінюємо конфлікт з правової точки зору, з'ясовуємо, чи потрібна журналістові допомога. І вже потім, якщо треба, визначаємо, кого треба притягти до відповідальності. Тут дуже важливо, щоб журналісти нас вчасно інформували, щоб у вас під рукою завжди був номер нашого телефону. І коли ми знаємо, що хтось журналісту погрожує, то негайно вмикаємо захисні механізми. У Спілці журналістів цим проектом займається Олексій Бойко, а в незалежній медіа-профспілці — я.

Друга частина проекту — це збір інформації. Усі відомості про погрози, побиття і вбивства журналістів збираються у спеціальній базі,

яку аналізують експерти Міжнародної федерації журналістів. Так вони можуть впливати на дії урядів через відповідні міжнародні організації.

Дуже часто безпека журналістів залежить від загальної атмосфери в країні. От зараз, наприклад, в Україні почався розхляб. І одразу ж почастішали напади на журналістів. Уже цього року за три місяці було більше трьох десятків нападів і погроз. А у 2008 році приблизно стільки їх було за весь рік. А тепер — тільки за три місяці!

Іноколи ситуації бувають настільки небезпечними, що журналіста треба сховати. Міжнародна федерація журналістів з цією метою створила спеціальний фонд, у якому є кошти, щоб сховати журналіста всередині країни або вивезти його в іншу країну. На щастя, нам ще не доводилося користуватись цим фондом. Але під час помаранчевої революції ситуація була схожою. Одному відомому українському журналісту і його родині погрожували. Це було під час повстання проти цензури. І ми тоді підключили міжнародну федерацію журналістів, щоб організувати йому коридор і вивезти в іншу країну. На щастя, все обійшлося. Але знайте, що такий механізм захисту є.

3 травня починається активна фаза пропаганди цього міжнародного проекту. Ми будемо їздити по областях, проводити з журналістами зустрічі, міні-тренінги щодо безпеки роботи журналістів. У багатьох випадках, як показує досвід, журналісти потрапляють у халепу через порушення базових правил поведінки при зборі інформації чи при публікації. Багато експертів наголошують, що, якщо ви у своєму розслідуванні викриваєте корупцію, зловживання владою чи ще щось, уникайте образливих слів, не вішайте ярликів. Це дуже сильно дратує людей і одночасно показує, на чиему ви боці. Уникайте таких ситуацій, і це сильно вам допоможе.

Наша медіа-профспілка хоче в кожному регіоні знайти активістів, які моніторитимуть ситуацію, допомагатимуть своїм колегам. І вас, як журналістів-розслідувачів, я закликаю гуртуватися навколо медіа-профспілки, бо в єдності наша сила. Ніхто не захоче конфліктувати з окремим журналістом, бо на його захист постане ціла структура — внутрішня і міжнародна.

Запитання: Ваше ставлення до звільнення з роботи Дейнеки?

Відповідь: Наша медіа-профспілка звернулася з запитом до каналу «1+1». І дуже швидко з'ясувала, що Олег Дейнека працював не на каналі «1+1», а на іноземному підприємстві «1+1 продакшн». А ця продакшн-студія не має ні статуту, ні редакційної ради. І, отже, апелювати було ні до кого. І тому Ткаченко відповів, що канал «1+1» не має ніякого відношення до цієї студії, і він не звільняв Дейнеку з роботи.

На цьому ж каналі трапився інший випадок, з Романом Вінтонєвим, сюжет якого не пройшов в ефір. Зараз ми розбираємось із цим. Неофіційна інформація досить неприємна для журналістів. Виявляється, що після того, як канал перекупив Коломойський, там запроваджується така редакційна політика, яку можна порівняти з цензурою.

Є подібні проблеми в УНІАНі. Там теж помінялося керівництво, і на чолі постала нова людина, яку ми між собою називаємо «смотрящим».

Запитання: Кажуть, медіа-профспілка переживає зараз складні часи?

Відповідь: Правду кажуть. Ми починали з великої грантової підтримки. Потім ми відмовились від цих грантів і хотіли жити лише за рахунок членських внесків, але утримувати профспілку без допомоги дуже дорого. Без належного грошового забезпечення наша медіа-профспілка розколотась. У десяти регіонах наші осередки припинили роботу. Але зараз медіа-профспілка поступово відроджується. Ми вже зібрали 700 членів.

В Радянському Союзі все було просто. Була профспілка працівників культури, і туди записували усіх журналістів. Вона охоплювала понад 12 тисяч членів. Недоліком цієї профспілки було те, що вона вирішувала питання соціально-економічного характеру, але відсторонилася від захисту свободи слова.

А в нашій медіа-профспілці одна з ключових вимог — добровільність. Треба самому написати заяву. Без неї ми не приймаємо у профспілку. Це ускладнює нашу роботу. Наша медіа-профспілка є класичною профспілкою в європейському сенсі. Ми теж прагнемо вести колективні переговори з роботодавцями. В комерційних ЗМІ права журналістів ніхто не захищає. Звичайна відпустка там триває 12-14 днів, а 24 дні — це вже виняток. І якщо в редакції є профспілковий осередок,

то можна провести переговори і переконати власника давати журналістам нормальну повноцінну відпустку на 36 днів, як цього вимагає закон.

Зараз ми прагнемо укласти угоди з місцевою владою. Частиною цієї угоди можуть бути засади редакційної політики. На підставі цих угод з кожним членом редакції укладається контракт.

Підсумовуючи, скажу, що незалежна медіа-профспілка бореться не тільки за права і добробут журналістів, але й стоїть на сторожі свободи слова.

РОЗСЛІДУВАННЯ ЯК НАЙМОЛОДШИЙ НАПРЯМ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЖУРНАЛІСТИЦІ

**Ігор Чайка,
керівник проекту «Вартові демократії»**

Перші публікації під рубрикою «Журналістські розслідування» почали з'являтися в українській пресі наприкінці 20 століття. Журналісти, що починали тоді працювати в цьому жанрі, нерідко діяли на власний розсуд, користуючись більше інтуїцією та здоровим глуздом, ніж певними правилами та методиками. Досвід здебільшого набувався через болісні помилки та програні судові процеси.

Відсутність традицій свободи слова в Україні до останнього часу не дозволяла повноцінно розвиватися журналістським розслідуванням як жанру. Але складні реалії українського суспільства та поява нового покоління незалежних журналістів дають підстави сподіватися на сплеск у розвитку жанру, що по праву вважається «вищим пілотажем» для представників медіа в усьому світі. Він потребує надзвичайних зусиль та часу, а також уміння володіти іншими жанрами журналістики: інтерв'ю, репортажем, аналітикою тощо. Втім, результати справжніх журналістських розслідувань мають, як правило, надзвичайний суспільний резонанс.

Можна, звичайно, говорити про досить специфічне ставлення до

розслідування з боку представників влади, правоохоронних органів, бізнесу, депутатів усіх рівнів. Воно не дозволяє вітчизняним журналістам повною мірою використовувати можливості журналістського розслідування. Фактично у нас ще не створено того балансу противах, який існує в розвинених демократіях і який не дає можливості перекосів у той чи інший бік. До того ж, немає і того рівня політичної культури у всіх політичних еліт, що притаманний західним політикам.

І разом з тим, саме за таких умов, у незалежних журналістів з'являється шанс розповісти про те, що дуже часто приховується від суспільства.

У 2007-2008 роках ми разом із незалежною медіа-профспілкою розробили проект, присвячений журналістським розслідуванням в Україні. Одним із результатів цього проекту став документальний фільм «Журналістські розслідування в Україні: досвід, факти, безпека». Він складається з трьох частин. Ми переглянемо лише одну частину телефільму, в якій йдеться про живе, резонансне розслідування. Я робив його разом із моїми колегами Євгеном Рибкою та Олегом Хоменком упродовж трьох років..

Розслідування стосується так званої «окулярної справи». Після його закінчення вибухнув грандіозний скандал. 15 березня 2005 року на засіданні Верховної Ради тодішній віце-прем'єр-міністр Микола Томенко заявив, що під керівництвом экс-міністра з питань праці та соціальної політики Михайла Папієва в рамках всеукраїнської акції «Зір» було закуплено для ветеранів китайські окуляри на суму 26 мільйонів гривень. Але пізніше з'ясувалося, що більшість цих окулярів загубились. Таким чином вкрали 20 мільйонів гривень.

Тоді ж міністр внутрішніх справ Юрій Луценко в ефірі 5 каналу повідомив про передачу до Генеральної прокуратури низки справ, серед яких фігурувало й прізвище Папієва. Сам же Михайло Папієв неодноразово спростовував заяви представників чинного уряду та обіцяв подати судовий позов проти урядовців, які звинувачували його у

розкраданні.

Втім, як з'ясувалося згодом, історія із закупівлею китайських окулярів була лише епізодом із з'ясування стосунків між старою та новою владами. Тоді відбувся перерозподіл вітчизняного офтальмологічного ринку.

У фільмі ви побачите руїни колишньої фабрики, що виробляла колись оправу для окулярів. Вона діяла на Донеччині. Тій фабриці для успішної роботи якраз і не вистачило тих мільйонів, які невідомо куди зникли. Фабрику закрили, сотні людей втратили роботу.

Головна особливість цього розслідування полягала в тому, що нам довелося працювати з надзвичайною кількістю джерел інформації, дуже великим обсягом документів та їхніх копій, а також з великою кількістю людей — як з фігурантами цієї історії, так і тими, хто, виконуючи свої службові обов'язки, займався офіційним розслідуванням цієї справи. Багато часу займали перевірка різноманітної інформації, очікування відповідей на наші інформаційні запити. Звичайно, це ускладнювало роботу і небажання головних фігурантів розслідування відповідати по суті, а дуже часто — і відверті спроби спрямувати наші пошуки в інший бік.

Що стосується роботи з джерелами інформації: головне правило для будь-якого журналістського розслідування — перевірка фактів. Дуже важливо розуміти, чому хтось поділився з тобою інформацією, його мотивацію і, відповідно, робити висновки щодо достовірності такої інформації. Наприклад, під час нашого розслідування ми отримали дуже важливі дані від співробітників правоохоронних органів. Але то була неофіційна інформація. Отже, ми не були на той момент стовідсотково впевнені в тому, що це не фальсифікація. А тому шукали підтвердження наданій інформації з офіційних джерел.

І таки знайшли. Вийшли на одного із головних фігурантів справи — людину, яка, власне, і придумала всю цю схему щодо використання державних коштів під прикриттям акції по допомозі ветеранам безкоштовною оптикою. Певною мірою зраділи, коли він погодився на

інтерв'ю. Але за однієї категоричної умови: його прізвище й посада (він працював в апараті віце-прем'єр-міністра України Дмитра Табачника) не будуть розголошені в матеріалі, який ми підготуємо. І нам довелося робити вибір: або ми називаємо прізвище цього «героя» розслідування на підставі тих матеріалів, які ми вже збрали, або погоджуємося на умови анонімності і отримуємо додаткову важливу інформацію. Ми погодилися на інтерв'ю і отримали завдяки цьому інформацію, так би мовити, з перших рук.

Звичайно, у журналістів, які займаються розслідуванням корупції, виникає чимало проблем, тому що довести сам факт корупції дуже важко. Разом з тим головні правила при проведенні антикорупційних розслідувань ті ж самі, що і в будь-якому фаховому журналістському розслідуванні.

Безумовно, журналіст має відповідально ставитися до своїх джерел інформації та перевіряти всю отриману ним інформацію. Одне з правил, наприклад, британської розслідувальної журналістики полягає в тому, що інформація може вважатися достовірною тільки в тому випадку, якщо її підтвердили як мінімум два незалежних одне від одного джерела інформації.

І безумовно, найнадійнішим джерелом інформації або доказом є документи. Порівняно з людьми, вони мають кілька очевидних переваг. По-перше, документи ніколи не відмовляються від своїх слів. По-друге, документи, на відміну від людей, ніколи не подадуть позов у суд. І, по-третє, документи зберігаються в архівах або лишають свої сліди. Звичайно, їх можна знищити, але навіть копія документа може бути доказом. Отже, дивимось фільм.

Запитання: Де цей фільм показували?

Відповідь: Він показується на семінарах, на навчаннях. Ще його можна побачити в Інтернеті, на сайті «Вартові демократії». Крім того, було опубліковано кілька статей за матеріалами цього розслідування. Але для нашого телебачення це, як кажуть, «неформат».

Запитання: Чим закінчилася ця справа?

Відповідь: А нічим. МВС і СБУ зробили вигляд, що цієї справи взагалі не існувало. Хоча упродовж усього розслідування ми не відчували спроб закрити нам рот. Чому? Я не знаю. Можливо, часи тоді були такі. А можливо, тому, що в розвитку цієї історії не була зацікавлена жодна сторона. Томенко говорив про це тоді дуже голосно, про ті зниклі мільйони, але крім нього це нікого не цікавило.

Репліка: Приблизно за такою ж схемою в Україні повернули обладнання з китайськими колясками для інвалідів. Так само, як в історії з окулярами, обіцяли всіх забезпечити засобами реабілітації. В Україні зупинили виробництво колясок і перейшли на китайські. Але вони виявилися дуже неякісними, часто ламаються, їх вистачає на 3-4 роки. Це те ж саме. Велика риба залишається на глибині.

Відповідь: Дуже схоже з історією про окуляри. Взагалі, це проблема суспільства, яке не хоче або не може реагувати на подібні факти. У нашій історії ми йшли до кінця. І виявили, що жодна політична сила не прагнула покарати творців тої обладнання. Ми не сказали лише про одне — натякали, але не сказали прямо — що ці гроші пішли на виборчу кампанію Януковича. Не сказали прямо, бо не мали документального підтвердження. Але так це й було, бо все робилося під вибори.

Загалом, журналіст не має права бути на чиемусь боці, він повинен бути неупередженим і об'єктивним, спиратися на документи і факти. Сподіваюсь, що переглянутий фільм стане корисним як для журналістів, що вже працюють у жанрі розслідування, так і для тих, хто тільки починає шлях розслідувальника.

ПОРАДИ ЖУРНАЛІСТАМ-РОЗСЛІДУВАЧАМ ДЕРЖАВНИХ ТЕЛЕРАДІОКОМПАНІЙ

Єгор Соболев,
керівник бюро журналістських розслідувань «Свідомо»

Наше бюро утворилося у 2008 році, коли були помаранчеві часи. Я бачив тоді основну проблему людей, суспільства і, значною мірою, журналістики в тому, що ми не про те пишемо. Тоді було дуже модно писати про політичну боротьбу, про зловживання високих чиновників своїм становищем, про розкоші, про нескромності, про крадіжки. Я завжди тоді переживав, що це нічого не змінить до того часу, доки ми не приведемо людей до розуміння, чому, як і звідки це народжується.

Описувати політичну боротьбу взагалі, з мого погляду, немає ніякого сенсу, бо вона завжди однакова — в усіх країнах в усі часи. Єдине, коли ці описи мають сенс, це тоді, коли ми показуємо, до чого ця боротьба приводить, як вона зачіпає інтереси людей. Наприклад, боротьба за земельний кадастр. Тоді суспільство починає розуміти, що треба щось робити.

Оскільки ви працюєте в державних телерадіокомпаніях, раджу вам дуже ретельно добирати теми майбутніх розслідувань. Вони мають бути максимально конкретними, реальними і добре вмотивованими. Я на цьому наполягаю.

Колись, у радянські часи, можна було критикувати окремі колгоспи й радгоспи, але не можна було критикувати аграрну політику партії й уряду. Так само й зараз. Ви можете скільки завгодно критикувати окремі недоліки, домагатися їх усунення, але вістря вашої критики не повинно бути спрямоване на повалення існуючого режиму.

Можна розслідувати історію страждань конкретних людей і давати можливість місцевій владі виправити свої помилки. Коли ви розслідуєте біди конкретних людей і створюєте шанс викрити проблему, не змінюючи існуючу систему, яка ці проблеми породжує, то це загалом корисно. З одного боку, корисно для людини, з іншого — корисно для медіа, бо всі бачитимуть сенс вашої роботи, а з третього боку це буде корисно для всіх інших людей, бо вони будуть думати, що треба не

здаватись, привертати увагу до своїх проблем, і тоді з'являється шанс розв'язати проблему.

Я через те прихильник маленьких справ, не лише в райцентрах чи обласних містах, але навіть і в Києві. Бо, чесно кажучи, я не вірю, що журналісти сьогодні здатні впливати на зміну системи або режиму. Тому моя перша й найзагальніша порада полягає в тому, щоб ваші розслідування були максимально наближеними до конкретики. Так ви зможете забезпечити себе від можливих переслідувань з боку влади або керівників ваших компаній.

Ми змінювали помаранчевих на синіх, синіх на помаранчевих, потім знову помаранчевих на синіх, але від цього нічого не змінилося. Я переживав і вважав, що треба викривати, розкривати і розслідувати не те, чому політик живе у розкішному будинку в Конча-Заспі, а пояснювати людям, як це змінити. Тобто які системні зміни потрібні, щоб у нас з'явився суд, щоб правоохоронні органи припинили кришувати своїх, щоб система охорони здоров'я почала з'являтися, а не зникати. От тоді усі ці можливі зміни ми назвали «Свідомо». І наша ідея полягала в тому, щоб не тільки розслідувати зловживання, але й показувати, які є можливості виправити ці негаразди і хто цьому заважає. І хто цьому допомагає. Помічників небагато, але вони є.

Наведу кілька прикладів. Ми ведемо розслідування у трьох ключових сферах: освіта, охорона здоров'я і правосуддя. Наше бюро має журналістів, які спеціалізуються на цих трьох темах. Я, до речі, великий прихильник спеціалізації. Хоч знаю, що на рівні місцевих медіа запровадити спеціалізацію важко. Але я все одно залишаюся прихильником спеціалізації. Бо коли людина пише в одному напрямку, у неї зрештою налагоджуються справжні зв'язки, справжнє розуміння проблеми, справжній професіоналізм.

Кілька слів про те, як ми робимо розслідування. 50 відсотків успіху будь-якого журналістського розслідування залежить від правильного вибору об'єкту розслідування. Наприклад, свого часу ми вибрали за об'єкт розслідування заяви і дії депутата Калашникова. Пам'ятаєте, він напав на журналістку СТБ, і всі журналісти на знак солідарності висловили йому загальний протест. Спочатку почали

бойкотувати, а потім закликали Партію регіонів вивести цього депутата із списку на наступні вибори. І так воно і сталося. Покарати Калашникова допомогла серйозна конкуренція політичних партій — Партії регіонів, «Нашої України» та БЮТ. Тоді вони фактично очистились від депутата Калашникова. І не тому, що вони кращі або краще виховані, а тому що почав працювати закон політичної конкуренції.

Зараз це дуже важко уявити, бо, на жаль, з точки зору політичної конкуренції відбувся регрес.

Ще приклад. Довгий час я був прихильником того, щоб розслідувати якість української ковбаси. У ній довгий час м'яса майже не було. Там був дженейрик — речовина, яка слугує для харчових хіміків основою для створення багатьох продуктів. Цей дженейрик погіршувався і погіршувався. Спочатку там було м'ясо, потім шкіра й кістки, а згодом і того не стало. Тому я палко виступав, щоби розслідувати якість ковбаси, бо ця тема важлива для всіх і зачіпає інтереси багатьох.

А нещодавно ми розслідували якість сиру. І виявили, що наші сири стали жертвою політичних інтриг. Ми взяли зразки сирів, які продаються в Росію, зробили незалежну експертизу в Укрмедстандарті, і ніде не знайшли пальмової олії, про наявність якої твердила російська влада.

Ми також провели 25 розслідувань якості ліків, які продаються в аптеках. Справа в тому, що в Україні відбувається справжній геноцид української нації. Це без жартів. У нас, з одного боку, більшість препаратів продаються без рецептів лікаря. А з другого — дозволена реклама ліків. І в результаті процвітає самолікування, воно вбиває більше людей, ніж алкоголь і тютюн. Не кажу вже про інфекційні захворювання, коли буває дуже багато смертей від самолікування.

Проблему важко дослідити. Але за деякими грубими припущеннями, 60% ліків, які продаються в Україні, не потрібні. А ліки — це ж отрута. Питання тільки у пропорціях, вони часто шкодять здоров'ю.

Ми колись мали консультації в інституті Громашевського, який

відповідає за печінку. І вони вважають, що десь третина всіх ампутацій печінки пов'язана із передозуванням парацетамолу. Звичайне вживання «Колдрексу» упродовж багатьох років призводить до того, що людині потім вирізають печінку. Парацетамол — це головний вбивця печінки. У багатьох країнах він заборонений. В інших ведуться дискусії, чи не варто його заборонити. А в нас він не просто продається відкрито, але й активно рекламується. У людей немає жодної інформації про негативні властивості цього препарату.

Схожим із «Колдрексом» за розміром реклами є препарат «Солпадеїн». Він насправді дуже сильнодіючий наркотик. Ми навіть в бюро перевіряли на собі дію цього препарату. Журналістка випила дві пігулки «Солпадеїну», як рекомендує інструкція, і зробила тест на наркотики. Він виявився позитивним. Цей препарат справді швидко тамує біль, бо він — наркотик. Багато людей вживають його, не розуміючи, що це наркотик.

Прикро, що ці розслідування не дуже результативні. Бо торгівці ліками часто підкупають наших чиновників, і з їхнього дозволу продовжують труїти наших людей.

Страшенно важливо ще одне — це вміння подати тему розслідування при написанні доступно і популярно.

Про той самий земельний кадастр писати популярно дуже важко. Кадастр — це система інформації про якість землі, про те, хто нею володіє і які є обмеження на її використання. Система ця у нас нібито є на папері. Але фактично її немає, або вона в дуже поганому стані. Та якби кадастр з'явився, левова частка зловживань із землею, із парками, із забудовами була б неможливою. А от як це популярно пояснити людям на конкретних прикладах, я не знаю. Хоч це страшенно важливо.

А ось приклад, коли складну тему вдалося подати популярно.

Буквально вчора я писав матеріал про зростання кількості мухлювань статистикою тяжких злочинів. Міліція завжди займається приписками в різні боки. Але те, що помічаємо за останній час, різко відрізняється від попереднього. Дивіться, міліція каже, що загальна кількість злочинів нібито збільшилася на 15%. І загальна кількість тяжких та особливо тяжких злочинів у загальній структурі теж

збільшилася на 15%. Але загальна кількість особливо тяжких злочинів, за їхніми даними, нібито зменшилася на 18%. Ну так не буває. Цьому немає жодного пояснення. Це маніпуляція цифрами. Для того, щоб роз'яснити цю абракадабру популярно, я взяв справу Оксани Макара. Ви пам'ятаєте, її спочатку кваліфікували за статтею «згвалтування». Хоч насправді це було навмисне вбивство, яке супроводжувалося згвалтуванням, і за попередньою змовою осіб. Ця стаття тягне вже на довічне ув'язнення.

Як тільки слідчий одержав свідчення від тих трьох нелюдей, він одразу ж мав кваліфікувати цей злочин за статтею «Вбивство», бо вони її згвалтували, задушили і потім підпалили. Але він навмисне порушив справу за статтею «Згвалтування». І вже коли Оксана померла, то справу перекваліфікували. Це і є шлях до маніпуляцій.

Чому міліція приховує особливо тяжкі злочини? Бо в міліції інша внутрішня процедурна система контролю. Про особливо тяжкий злочин треба доповідати міністру, а про тяжкі — не треба. І в такий спосіб слідчий кваліфікує справу так, щоб не мати клопоту. Бо потім у них будуть вимагати зовсім інший відсоток розкриття. По тяжких злочинах — 33%, а по особливо тяжких — 66%. От чому слідчі маніпулюють статистикою: вона впливає на оцінку їхньої роботи.

Хочу навести другий приклад. Можливо, ви чули про журналіста «Дорожнього контролю», якого дуже сильно побили. І тут теж спочатку справу порушили за статтею «Грабіж». Як відбувався той грабіж? Четверо людей запхали журналіста в машину, вивезли в ліс і сильно побили. Він запитує їх: «Що я вам зробив?» Вони відповідають: «Нічого. Нам тебе просто замовили». Потім забирають у нього телефон і документи, кидають у калюжі крові і їдуть. І слідчий кваліфікує цей злочин як грабіж. Хоч насправді це розбій. Потім, коли справа стала резонансною, цю справу перекваліфікували.

От такими простими прикладами ви можете пояснити складні для розуміння речі.

Ще порада. Журналісти часто недооцінюють попередній збір інформації. Початківець одразу ж рветься на об'єкт, а я його зупиняю, кажу: «Сідай за комп'ютер і перечитай усі матеріали, що були написані

раніше на цю тему». Так легше досягнути проблеми, з'ясувати, що вже розслідувано і що нам треба до цього додати. При цьому ви можете з'ясувати і те, хто може надати вам потрібну інформацію.

От вам приклад — «Таміфлю». Це одне з кращих наших розслідувань. У 2008 році була епідемія свинячого грипу, і уряд витратив великі кошти на закупівлю «Таміфлю». Журналіст, який вивчав цю тему, натрапив на прес-реліз компанії «Ля Рош», яка виробляє цей препарат. Вони писали, що різні країни можуть у них купувати «Таміфлю» за такою-то ціною. І там наводили список таких країн, в якому була й Україна. Журналіст зв'язався з тією компанією і запитав в прес-секретаря, чи справді Україна може купувати «Таміфлю» за такою ціною. Вони відповіли: так.

А в наших урядових контрактах ціна була у рази вища. Просто домовилися з місцевим представником компанії і купували препарат за державні кошти дорожче.

От як просте перечитування Гугла привело до дуже важливого відкриття. А якби журналіст десь ходив, з кимось спілкувався, то невідомо, чи вийшов би на цей факт.

Отже, ніколи не бійтеся витратити багато часу на попередній збір інформації за допомогою комп'ютера. Ви можете замало часу витратити, а забагато не можете.

Ще одна порада. Якщо ви хочете одержати потрібну інформацію, шукайте того, кому вигідно поділитися нею з вами. Початківці завжди просять дати їм завдання. Добре, кажу. Перевірте, чи правда, що в країнах навколо України почався спалах поліомієліту. З'ясуйте, що в нас відбувається. Початківець відразу ж бере й дзвонить у МОЗ. Я питаю: «Що ти робиш?» Відповідає, що дзвоню.

— А для чого? — питаю. — Невже ти думаєш, що МОЗ тобі скаже про спалах поліомієліту у нас? Він не зацікавлений у поширенні такої інформації.

Він запитує: «А куди ж дзвонити?» Я кажу: «Подзвони продавцям ліків від поліомієліту. Вони збирають таку інформацію набагато ретельніше, ніж МОЗ».

Це — дуже важливе правило: шукайте людей, яким вигідно

поділитись інформацією. Найпростіше це, коли джерела інформації — конкуренти або вороги тих, на кого ви збираєте інформацію.

Ось я вам показую фото Григорія Смітюха. Він — типовий представник влади, заступник голови фракції Партії регіонів. Якщо вірити розслідуванням «Української правди», то саме він допоміг вийти на Межигір'я. Григорій Смітюх — колишній слідчий, виріс на газовому бізнесі. Ми з ним дуже товаришуємо, бо в нього з молодих літ психологічна травма. Він колись на 100 карбованців накупив лотерейних квитків, щоб виграти путівку на Олімпіаду 1980 року. І все програв. З того часу в нього особлива ненависть до грального бізнесу, а він, як відомо, у нас заборонений. І закон про його заборону написав саме Смітюх. Тому він є для нас завжди цінним джерелом, коли ми щось розслідуємо проти грального бізнесу. Він, до речі, подружив нас із Синодом Української православної церкви Московського патріархату, яку він теж втягнув у боротьбу із гральним бізнесом.

Тобто, ваші інформатори можуть бути далекими від вас людьми. Але те, що ви розслідуєте діяльність їхніх ворогів або політичних конкурентів, буде вас штовхати до співпраці з ними. Звісно, дуже важливо розуміти мотиви людини, яка зливає інформацію на свого ворога. Таку інформацію треба ретельно перевіряти.

Ще одна порада. Завжди перевіряйте власні висновки й припущення. Якщо є хоч один факт, що руйнує ваші висновки, перевіряйте його з потрійною увагою. Майте мужність відмовлятись від помилкового сліду. У вас це має бути в крові.

Мій вчитель журналістики загинув у 2002 році за дуже загадкових обставин. І, власне, моє перше журналістське розслідування було розслідуванням його смерті. Ми тричі поміняли версію. Спочатку ми були впевнені, що його вбив «кривавий режим». Це було за два роки по смерті Гонгадзе. Потім ми були впевнені, що це особисті причини, пов'язані з жінкою. Але зрештою ми зрозуміли, що справу його життя, яка називається «Українські новини», привласнив чоловік на ім'я Валерій Хорощковський. Оце й змусило мого вчителя повіситись.

І остання порада — ніколи не втрачайте контактів з героями й антигероями ваших розслідувань. Якщо ви завершили розслідування про

епідемію поліомієліту, подзвоніть у морг і запитайте, чи збільшилась кількість померлих від цієї хвороби.

Коли ми завершили розслідування причин різкого зростання попиту на шкільні класні журнали, ми поїхали до міністра освіти Дмитра Табачника. І на конкретних прикладах доказали йому, що саме він став причиною зростання того попиту. Бо він розпорядився, щоб при зарахуванні до вищих шкіл враховувались не тільки результати зовнішнього незалежного опитування, але й показники успішності у загальноосвітній школі. Тоді, щоб підвищити ці показники, вчителі почали скуповувати незаповнені класні журнали і переписувати їх. Міністр переглянув добути нами матеріали і сказав: «Це може бути правдою». Цю фразу ми згодом винесли на початок матеріалу про результати нашого розслідування.

Взагалі, Дмитро Володимирович дуже часто стає антигероєм наших розслідувань. І все тому, що він ніколи не прораховує можливих наслідків своїх наказів, розпоряджень або заяв. Це стосується його розпоряджень щодо вивчення історії України, української мови. Це також його висловлювання щодо «недорозвинених», з його погляду, галичан. В усіх цих та багатьох інших випадках Дмитро Володимирович викликав хвилі масового обурення і протестів, з'являлися пікети, студенти влаштовували цілі вистави, в яких висміювали непродумані дії і висловлювання горе-міністра.

Зараз люди розчаровані роллю журналістики в суспільстві, на виступи якої влада не реагує. Тому в останній рік із бюро журналістських розслідувань ми стрімко перетворюємось на громадську організацію, яка не просто викриває зловживання, але й організовує мітинги, звертається до юристів, тисне на владу, щоб виправити недоліки.

Запитання: Які перспективи розвитку журналістських розслідувань ви бачите? Про що можна буде писати, наприклад, через п'ять років?

Відповідь: Я думаю, що все це залежить від розвитку суспільства. Я думаю, що через п'ять років, якщо події будуть розвиватися як зараз, то журналістські розслідування зникнуть, бо їх

нікому буде проводити. Я бачу суттєве скорочення кваліфікованих робочих місць серед журналістів. Я думаю, що за п'ять років корупція у владі буде дуже популярною темою. Але сподіваюсь, що громадяни навчатимуться контролювати цю воровату владу. І тоді розслідування матимуть попит, сенс і популярність. Люди завжди добре реагують на розслідування, якщо вони бачать наслідки. І, навпаки, інтерес до них падає, коли вони бачать, що розслідування нічого не дає, нічого не змінюється.

Запитання: З вашого погляду, журналістам вдалося підняти планку свободи слова?

Відповідь: Підняти вдалось, але втримати — ні. Я думаю, що хороших медіа стало значно менше. В усьому світі якісна журналістика почала зникати у зв'язку з тим, що люди самі навчилися обмінюватись інформацією. І ми через те втратили монопольне становище. І економічну базу. Тому хороших газет, журналів і навіть телеканалів стало менше. Відповідно стало менше й хороших журналістів.

Але з іншого боку, якість тих ЗМІ, які залишилися, стала вищою. Їх роблять люди, які пройшли через випробування, стали мудрішими і загартованішими. Ми тепер розуміємо, що нам треба і що не треба. Ми тепер не дивимося на життя через рожеві окуляри, менше залежимо від обставин.

Мені здається, що зараз журналістська еліта розуміє, що і свобода слова, і якість журналістики залежать саме від неї. Не від уряду, не від ситуації в Україні, не від громадян, на яких ми любимо сподіватись, а від самих журналістів. Так що в цьому сенсі ситуація є кращою.

ЖУРНАЛІСТСЬКІ РОЗСЛІДУВАННЯ НА КАНАЛІ ТБІ

**Артем Шевченко,
ведучий програми «Знак оклику»**

Наша програма на каналі ТБІ виходить уже три роки. Останнім часом ми просуваємо її в мережах он-лайн, які, до речі, влада дуже недооцінює. За великим рахунком, он-лайн — це одна з додаткових платформ для нашого каналу, який з певних політичних причин не має широкого телевізійного покриття. Він є певним додатковим інструментом наближення до людей і розширення своєї аудиторії.

Особисто я журналістськими розслідуваннями займаюся десь років п'ять. А до того я працював в інформаційних програмах на різних каналах і періодично звертався до цього жанру.

Звідки ми черпаємо теми для розслідувань?

Інформації купа. У нас багато листів, на електронну пошту пишуть, у мережах пишуть. Наприклад, пишуть: «У мене такий-то конфлікт. Приїдьте і щось зробіть». Дуже багато людей вважають, що навіть банальна увага до якогось конфлікту з боку телебачення чимось допоможе. Люди вірять у русійну силу телебачення. Але ми вважаємо, що ця віра трохи перебільшена. Не завжди, коли у хід подій втручається журналіст, приїздить на місце або висвітлює судовий процес, не завжди він змінює ситуацію на краще для скаржника.

Ми намагаємось із цього великого масиву історій, безпосередніх звертань, телефонних дзвінків, публічних скандалів обрати такі з них, які можуть бути гідно представлені на екрані. Треба, щоб конфлікт можна було дивитись. Не кожен конфлікт, не кожен скандал можна показати. Їх легше описати словами, а показати дуже важко.

Деяким історіям можна відмовити, якщо вони стались давно і докази вже втрачено. Іноді можна записати інтерв'ю людини, що скаржиться, і їй стане легше. Багато конфліктів економічних. Часто люди судяться з банками. Наприклад, людина каже, що банк безпідставно повісив на неї 22 мільйони боргу. А банк каже, що борг справжній, і він є.

Коли ми дивимося ці історії, в яких у кожного своя правда, з одного і другого боку стоси паперів, ми розуміємо, що це непідйомна

історія. Є купа поточних судових суперечок між громадянами, між громадянами й установами, між громадянами й компаніями різних форм власності, в які, якщо зануритись, то не впливеш.

Ми шукаємо історії, які були б цікавими суспільно. От цю історію з нафтовими вежами, з Бойком, з Прибалтикою розкопали журналісти «Дзеркала тижня» Олекса Шалайський та Юра Ніколов. Вони першими написали про це в травні 2011 року. А ми просто підхопили її і візуалізували. Звісно, тут є певна вторинність. Нам і самим не зовсім приємно буває від того, що першість належить друкованим ЗМІ, а ми потім намагаємось переповісти цю історію телевізійною мовою. Сила телебачення в тому, що можна щось показати. Але з іншого боку, дуже важко знайти зображення, знімати картинки, витягнути людей до камери, якщо вони не хочуть говорити.

Репліка: Дуже часто через те телебачення перетворюється на спосіб зачарувати глядача, а не передати суть.

Шевченко: Є, звісно, такий момент, і ризик такий є. Але це особливості телебачення, у якого головна мова аудіовізуальна. Тому ми розповідаємо наші історії в картинках. В пресі, до речі, останнім часом теж з'явилося багато картинок. Це теж спосіб вираження. А хто більш цікавий, хто дохідливіший, вирішує аудиторія, глядач.

Звичайно, не кожне розслідування можна зробити на телебаченні яскравим, докопатися до самої суті, залізти за червоні прапорці... От нещодавно ми залізли в таке середовище, в яке проникнути просто неможливо. Ти можеш дивитися на нього тільки ззовні.

У минулу п'ятницю ми показали ґрунтовне, на 44 хвилини, розслідування про реальні умови, про реальне життя такої закритої установи, як київський слідчий ізолятор Лук'янівської в'язниці. Нас туди ніхто не пускав. Ми працювали в умовах, коли тобі не то що не допомагають, а просто всі заважають. Ми так працювали майже півроку.

В саму в'язницю ми не заходили, але збудували всередині в'язниці мережу із в'язнів, які на мобільний телефон знімали свій побут і передавали нам. Це було важко зробити, бо це заборонено. Ми, звичайно, поважаємо кримінальний кодекс, але наші спроби не завжди є взірцевими. Ми іноді робимо те, що з точки зору нормальних людських

взаємин є неприйнятним. Особливо коли ми домовляємося з людьми у погонах, які є носіями інформації, яку нам важливо одержати.

Іноді ми платимо за інформацію, але кошти для цього у нас обмежені. Це може бути якийсь невеличкий презент. Ми робимо щось для джерела інформації в обмін на щось.

Запитання: Буває, що людина володіє інформацією, а вам все одно у ній відмовляє. Як з цим боротись?

Відповідь: Для розслідувальної журналістики дуже важливо мати надійні джерела. Якщо ти маєш інформаторів і вони дають тобі потрібну інформацію, то ти вже озброєний, ти сильний.

Звичайно, можна послатися на новий закон про доступ до інформації, але нам скажуть: «Пишіть запит». Ти розіслав купу запитів. Ну й що? Сидіти і ждати два тижні, доки вони дадуть нам якусь інформацію? Так, чекаємо. Але паралельно шукаємо її в якихось інших сферах – у людей незадоволених, їхніх опонентів, які на них злі, інсайдерів, яких вони звільнили і які можуть бути ображені чимось. Або у людей, які політично чи економічно у конфлікті з ними. Можливо, вони щось підкажуть. Тут треба працювати по всіх параметрах.

Звісно, можна гупати у двері чиновника й казати: «Згідно закону й пункту такого-то ви зобов'язані надати мені інформацію». Він, може, і скаже на це щось. Іноді ми заходимо в кабінет чиновника без попередження, без попередньої домовленості про зустріч. Це трохи провокативній і ризикований метод, але він єдино ефективний. Бо коли ти домовляєшся про зустріч по телефону, ти фактично розкриваєш свої карти. І людина, якщо їй ця зустріч не вигідна, може одразу ж відмовитися або «захворіти». Потім ти будеш спілкуватись з секретаркою хоч місяць, хоч два, хоч три. Ми завжди зважуємо ці ризики.

Дуже часто ми просто дзвонимо по телефону і записуємо нашу розмову. Це теж не дуже коректно, бо ти мусиш попередити свого співрозмовника про запис. Але ми іноді дзвонимо людям для того, щоб засвідчити наші намагання отримати відповідь — від секретарки, помічниці, від якогось клерка, який не підпускає журналістів до чиновницьких дверей. Тоді ми показуємо те, що ми тиждень дзвонили, і які одержали результати — як нам пудрили мізки, переводили стрілки на

інших, казали, що Івана Івановича немає й не буде...

До речі, ми не використовуємо формулу «дзвонили й не додзвонились». Якщо ти професіонал, то маєш додзвонитись, добігти, дійти... Будь-яким способом покажи, як ти спіймав чиновника біля дверей його кабінету або в якомусь іншому публічному місці...

Ми робили розслідування про державні резиденції і про мисливські угіддя, якими користуються наші найвищі пани. Ми заходили в кабінет до чиновника, ставили йому питання. Він сидить за столом і дратується, щось говорить... А потім у нього не витримують нерви, він виходить із-за столу і кидається на камеру, починає закривати об'єктив, смикати... Ситуація стає схожою на рукоприкладство з його боку. Хоч він просто міг заявити, що все вже сказав і більше нічого не знає.

В кожній історії, в кожній ситуації ми зважуємо, яку технологію нам треба застосувати. Якщо є публічні люди і вони доступні, наприклад, міністри, які періодично з'являються на засіданнях уряду, в парламенті, в інших публічних місцях, до яких ми маємо доступ, то ми використовуємо такий прийом — підходимо і про щось питаємо. А вже за реакцією цієї людини глядачі роблять висновок, наскільки вона є щирою й переконливою. Іноді такі люди кажуть: «Я зараз не готовий відповісти на це запитання. Напишіть мені запит, і через тиждень одержите відповідь».

Є багато способів одержати інформацію. І тому не треба ходити тільки однією дорогою. Треба використовувати різні способи, різні методи, різні схеми і різні джерела інформації. Без цього ми не отримаємо ніяких історій.

У випадку з нафтовими вежами треба віддати належне Шалайському, який з великого масиву інформації, що є в публічному доступі, вимив золото. Він перелопатив великий обсяг інформації, шукаючи якісь важливі речі. Розслідування про вежі він зробив упродовж 2-3 тижнів, не виходячи з-за столу з комп'ютером. Це був просто комп'ютерний пошук. Там була одна зачіпка, розглядаючи яку він виявив купу помилок і зрозумів технологію корупції. Тобто можна зробити дуже багато, якщо знати, де шукати, які сайти використовувати, і виводити на чисту воду шахраїв.

У нас успішно працюють у жанрі розслідування Дмитро Гнат і Наталія Седлевська. Дмитру особливо вдаються розслідування про мисливські угіддя, про структури «ДУСі». У цьому він свій хист найбільше проявляє. Окрім того, він робить багато яскравих матеріалів поточного характеру.

Запитання: Чи практикуєте ви незаконні методи роботи?

Відповідь: Ми практикуємо тільки законні методи роботи. І тільки доступні джерела інформації. Можемо використовувати під час роботи й кілька джерел, які при зіставленні можуть показати об'єкт зображення з кількох сторін. Це в принципі класична правова робота. Але справді важко знаходити ці джерела, утримувати їх, бо люди часто переходять з одної роботи на іншу, і ти можеш втратити це джерело.

У кожного журналіста-розслідувача є своя мережа джерел. І я знаю, кому із журналістів, у залежності від складності теми і наявності джерел інформації, можна доручити ту чи іншу тему. Я завжди знаю, до кого мені подзвонити, щоб перевірити інформацію.

Запитання: У вас великі зарплати?

Відповідь: Ні. Можу сказати, що наші журналісти явно недооцінені, якщо брати до уваги все те, що вони роблять. Але вони працюють, бо знають, що можуть провести розслідування тільки у нас і на нашому каналі.

Запитання: Чому ви кажете, що влада недооцінює мережі он-лайн?

Відповідь: Ні, вони розуміють, що треба нарощувати вплив, мати ресурс, своїх агентів впливу... І роблять це. Але апріорі он-лайн — це територія свободи. Он-лайн — це загроза будь-якому тоталітаризму і диктату. Це те, що може бути повалено найостаннішим і з найбільшими зусиллями.

Запитання: А вам пропонують гроші?

Відповідь: Дуже часто. Мовляв, ви зняли сюжет. Скільки вам треба грошей, щоби він не вийшов в ефір? Ми сприймаємо такі пропозиції як образу або як спробу підкупу, за які можна притягнути до судової відповідальності.

ДОСВІД СТВОРЕННЯ ТЕЛЕВІЗІЙНИХ ПРОГРАМ, ПОБУДОВАНИХ НА ЖУРНАЛІСТСЬКИХ РОЗСЛІДУВАННЯХ

**Дмитро Добродомов,
генеральний продюсер
Львівського каналу ЗІК**

Наш канал молодий, йому всього півтора роки. Готує його Західна Інформаційна Корпорація (ЗІК), яка об'єднує телевізійний канал, портал і друковане видання. Намагаємося створити об'єднану редакцію, яка має зайняти нішу журналістських розслідувань як найперспективнішого жанру на сьогоднішній день. Бо загальноприйнятий контент став, на мою думку, важкостраним.

Журналістське розслідування — це якісно і ґрунтовно підготований матеріал з елементами багатьох жанрів. У нього є тільки дві відмінності від звичної інформаційної журналістики. Перша — він має дуже ґрунтовну доказову базу. І друге — результати, тобто безрезультативні розслідування — це шлях в нікуди.

Чому я говорю про доказову базу? Тому що дуже часто зустрічаються матеріали, які лише називаються журналістськими розслідуваннями. Наприклад, кажуть, що середній хабар в Україні почав складати 800 гривень. Але де, хто і як це вираховував? Якісь цифри наводять, подають два-три коментарчики, і все це виходить під рубрикою «Журналістське розслідування».

Ми говоримо про конкретику на телеканалі, базовим для якого є авторські проекти, що ґрунтуються на журналістських розслідуваннях чи журналістських дослідженнях.

Є у нас проект «Хто тут живе». Проект, який покликаний стежити за державними чиновниками, суддями, правоохоронцями. Ми беремо їхні декларації про доходи і показуємо їхні реальні витрати, їхні будинки, їхнє реальне життя. Готуються сюжети, в яких розповідається про те, як їхнє державне становище допомагає їм у власних матеріальних

здобутках, які в нас називаються словом «корупція». Попри те, сама програма виходить у прямому ефірі. Запрошуються всі учасники. Безперечно, і сам фігурант журналістського розслідування. Він має пояснити глядачам, звідки у нього взяли такі статки, прокоментувати, а можливо, щось і заперечити.

Є в нас програма, яка називається «Провокація». Я в ній працюю як журналіст, автор і ведучий програми і ще як менеджер. І скажу вам, що подібний жанр є дуже перспективним. Програма є надзвичайно рейтингова, принаймні у Львівській області вона випереджає по середніх у прайм-таймі усі центральні телеканали по глядацькій аудиторії. І це приємно, тому що ми не є великим регіональним каналом.

Є в нас програма «Правокація» - від слова право. Там показують те, що кожен має право на нормальне обслуговування. Ця програма достатньо агресивна в плані провокативності. Основна її мета не лише показати конкретні зловживання, але й відповісти на запитання, що з цим далі робити.

Є споживчий проект «Книга скарг і пропозицій». Як на мене, він найкращий, бо ґрунтовно підходить до оцінки товарів, продуктів і послуг. Оперуємо ми в ньому виключно фактами. Там немає чистого жанру журналістських розслідувань, але там часто проводяться просто дослідження.

Для Львова такі події як Євро-2012 — це імпульс для розвитку. У нас був уже такий імпульс, коли приїздив Папа Римський. Тепер ми теж очікуємо величезний потік грошей. Їх треба максимально ефективно використати. Звичайно, ефективно використовують їх і ті люди, через яких ці гроші проходять. Тому в нас є бюро журналістських розслідувань. Телевізійно проект називається «20×12». Ми показуємо, як і наскільки ефективно ці кошти реалізуються, скільки їх не доходить і чому не доходить, розповідаємо, де вони губляться. Звичайно, і про квитки говоримо.

Є у нас ще така програма, якій в Україні на сьогоднішній день немає аналогу. Її всього-на-всього півроку. Вона називається

«Люстрація». Україна зараз живе достатньо бурхливим політичним життям. Особливо Західна Україна, яка вирізняється політичною активністю. Ми дійшли до того, що величезна кількість людей зараз взагалі не хоче йти на вибори. Вони не хочуть цього робити тому, що їм нецікава ні опозиція, ні влада. Бо, за великим рахунком, вони вважають, що це одне й те ж саме. Програма абсолютно неупереджено оперує тільки фактами, показує відомих політиків. За їхньою участю з'ясовується, як декому з них вдалося поміняти по п'ять партій. З яким висловами вони раніше йшли на вибори і до чого прийшли. І як так сталося, що, перебуваючи на посадах чи то народного депутата, чи міністра, несподівано стають мільонерами й мультимільонерами. Це ми доказуємо для того, щоб потенційний виборець зробив певні висновки. За час виходу програми у нас були представники всіх політичних партій. Звичайно, ми здебільшого беремо вихідців з нашого регіону.

У Києві наш канал показують переважно в кабельних мережах. Приємно, що майже щотижня я підписую чергові контракти. До нас звертаються кабельні оператори з Криму, Луганська, Донецька, що мене дуже дивує, бо наш канал україномовний. Але зі Сходу України — з Дніпропетровська і Запоріжжя — теж кажуть, що вони готові нас включати. На ексклюзивному, на достатньо актуальному і часто агресивному контенті ми збудували продукт, який користується сьогодні попитом.

Є дуже багато нюансів, пов'язаних з виготовленням такої продукції. Я чесно визнаю, що ми самі йдемо напромацки, бо в нас немає достатньої кількості кваліфікованих журналістів. Проблема кадрів — це проблема номер один. Особливо якщо це стосується молоді. Ми орієнтовані більше на молодих, хоч основу творчого складу в нас становлять досвідчені журналісти. На жаль, система освіти у нас сьогодні побудована так, що освіта не встигає за розвитком медіа. Тому нам доводиться готувати працівників самим. У нас завжди є певна група молодих людей, які вчаться. Пробуємо робити універсального

журналіста — такого, який сам знімає, сам монтує, сам виїжджає на місце, сам готує сюжет, сам пише в газету чи на сайт. Це людина-оркестр. Найлегше навчити журналіста якісно знімати чи монтувати. Найважче — навчити журналіста думати, вміло оперувати фактами і знаннями. Частина людей відсвітається, на їхнє місце приходять нові. Але ми вже маємо кістяк і завдяки цим людям ми серйозно підняли відвідуваність на порталі, бо всі їхні відео моментально з'являються там. Таким чином вони самореалізуються, а їхня продукція користується попитом.

Ще одна проблема, з якою ми стикаємось — це слабка юридична база. Дуже багато журналістів, на жаль, не знають елементарних юридичних норм, не знають своїх прав. Останнім часом стикаємось і з елементами самоцензури.

Наша програма народилася на основі досвіду газети «Інформатор», яка була присвячена виключно журналістським розслідуванням. На певному етапі вона користувалася попитом. Були деякі прорахунки маркетингового плану, але ми їх врахували, і газета переросла в телевізійну програму. Згодом ця програма перетворилася на окремий нішовий канал.

Навіть у своїх мріях, у своїх планах я не передбачав, що канал зможе вийти на точку самоокупності за півтора роки. Це при тому, що ми починали з чотирьох проєктів і 25 людей. На сьогодні у нас тільки телевізійних проєктів 20, а в структурі працює вже понад 200 людей.

Це приємно, тому що є рейтинг, є реклама і є розвиток абсолютно на всіх інформаційних платформах. Самоокупними є також газета і сайт.

Запитання: У вас досить провокативні програми. Як вдається захищати журналістів?

Відповідь: Дуже важко.

Запитання: Ви тиск відчуваєте?

Відповідь: Безперечно. Я особисто — майже щодня. Тиск просто неймовірний. Якому чиновнику подобається, що його «роздягають» у прямому ефірі? Або, наприклад, до тебе приходять потужний галицький

олігарх, який вважає себе володарем світу. А ти йому розкажеш, що він разом з губернатором вкрав у держави мільярд. І докажеш йому це конкретними фактами, документами, свідченнями. А він каже, що я виконую замовлення донецьких по знищенню його підприємств.

Ті, хто проводить журналістські розслідування, стикаються ще з однією проблемою. Це – замовлення, проплачені конкурентами або політичними опонентами. На них базується реальна протидія. Раніше вони більше вдавалися до прямих погроз. На сьогоднішній день зрозуміли, що це неефективно. Тепер вони переходять в іншу площину. Площина називається дискредитація.

Запитання: Результати ваших розслідувань мають резонанс?

Відповідь: Так. Ми завжди повертаємось до теми. Я не можу похвалитись якимись визначними результатами, але ось приклад. Ми реально півтора року час від часу повертаємося до того, як через структури Укрзалізниці вимиваються величезні обсяги коштів. По цій темі відкрито вже 14 кримінальних справ. За нашими розслідуваннями звільнили начальника податкової міліції. Проблема в тому, що на місце звільнених приходять ще більш корумповані. Особливо це яскраво видно в регіонах — там, де кожен кум, сват, брат один одному, і тьотя з Канади. Доводиться перебирати на себе суддів. Показувати їхню упередженість і необ'єктивність. Питання результативності ставлять абсолютно всі. Всі все бачать, все розуміють. Часто ми викриваємо неймовірні речі, але далі цього справа не рухається. І багатьох це особливо не хвилює.

Запитання: Всі канали, всі газети рясніють російською мовою. Чи повертається обличчям ваш канал до пересічного громадянина, якого оці російськомовні ЗМІ затуркали і він не знає, куди звертатись?

Відповідь: У нас постійно працює гаряча лінія. Наш мікрофон стоїть у центрі міста і будь-хто може підходити до нього і говорити. А потім усе це ми показуємо на екрані.

МОЖЛИВОСТІ УЧАСТІ УКРАЇНСЬКИХ ЖУРНАЛІСТІВ У ПРОВЕДЕННІ МІЖНАРОДНИХ РОЗСЛІДУВАНЬ

**Влад Лавров,
журналіст газети «Kyiv post»**

Доброго дня! Мене звати Влад Лавров, я журналіст газети «Kyiv post», а також представляю в Україні організацію «Проект розслідування організованої злочинності та корупції», який зареєстровано у Вашингтоні, але який спеціалізується на розслідуваннях на Балканах та в країнах Східної Європи.

Мова піде про проект, який набув великого розголосу в 2010 році. Ми його назвали «Корпорація злочинів в офшорах». Ми його робили спільно з колегами з Угорщини, Румунії, США, Британії та Боснії. Після того вийшло близько десяти статей. Одна з них була присвячена розслідуванню офшорної діяльності в Україні.

Сама тема офшорів є надзвичайно складною для розслідування. Ми вирішили обрати таку спробу: показати радше, як працює система створення офшорних компаній, скільки коштують такі послуги, кому належать подібні компанії та, головне, на які злочини по зловживанню власники цих компаній готові закрити очі задля того, щоб задовольнити клієнта.

Я вважаю, що мені пощастило, тому що тоді, коли я думав, як це зробити, – а основне тут було зробити так, щоб це було доступно, бо такі статті дуже складні для сприйняття, і ми хотіли зробити це максимально доступно, щось на кшталт хрестоматії, – у цей час мені потрапила на очі реклама, яка запрошувала усіх бажаючих відвідати семінар зі створення офшорних компаній. На цьому семінарі відвідувачі могли дізнатись, як приховувати свої прибутки за кордоном, як реєструвати нерухомість за кордоном, як купувати предмети розкоші так, щоб ніхто не дізнався, що це належить саме вам. Це було в офіційній програмі семінару, причому семінар відбувався в центрі Києва в одному з бізнес-центрів. Коли я прочитав фразу «як купувати вертольоти та яхти через офшори», я зрозумів, що час навчатися. Тисяча двісті гривень коштувала участь у семінарі, і в суму входив також ланч та обід.

Отже, я зареєструвався на семінар як приватний підприємець – я й насправді є приватний підприємець, тобто тут не було ніякого обману. Нас зібралося близько 30 людей. Я подивився на них. Ну, я би сказав, що це бухгалтери, а також безпосередньо власники компаній, середній бізнес, а не якісь олігархи. Оскільки обстановка була досить невимушена, то я навіть відразу почав запис.

Розпочалася наша зустріч із запитання спікера: «У кого вже є офшорна компанія?» Усі промовчали, а вона сказала: «Я розумію, що ви ще не готові це визнати». Уже на десятій хвилині мені стало трошки дискомфортно, і я сховав диктофон, бо з першого ряду прозвучало питання: «Чекайте, от у мене є валіза з грошима. Як мені їх переправити в офшор?» Спікер сказала: «Ви розумієте, що це злочин? Тому підійдіть до мене, будь ласка, в приватному порядку». Основна ідея, яку пропагували – відкриття офшорної компанії, але з прикриттям через європейську компанію.

Наша влада знає про офшори, знає, що Беліз, Сейшели, Панама та інші країни – це офшори. Тобто операції з цими країнами обмежені, і їх не можна відносити на операційні витрати. Що пропонувалось на семінарі – це відкриття офшору, який буде власником компанії в Європі. Пропонувалися компанії в Великобританії, на Кіпрі, у Швейцарії, Австрії та Нідерландах. Таким чином, ви – власник, у вас є офшорна компанія в Белізі, Панамі, на Сейшелах, де взагалі власність анонімна, тобто навіть на акціях вашого імені немає. Фактично це компанія «на пред'явителя», тобто на акції написано, що пред'явник цього є власником такої-то компанії. Імен немає ніде. Офшорна компанія є власником «фасадної» компанії в Європі, яка є респектабельна, з якою можна мати справу. Ці країни підпадають під договір про уникнення подвійного оподаткування, що робить бізнес з ними дуже легким для українців.

Мені сподобалося запитання: «У нас є мережа супермаркетів. Як нам налагодити поставки фруктів, щоб уникнути оподаткування?» На що було запропоновано створення доволі складного ланцюжка компаній, який обривався на митному ліцензійному складі в Польщі. І весь час підкреслювалося, що офшори – це таке місце, де зникають усі сліди

вашої власності. Ви навіть можете торгувати зброєю. Єдиний, хто може вас дістати – це Інтерпол, але ваш злочин має бути доволі суттєвий, щоб вони вами зацікавилися. Якщо ви будете вести просту, спокійну діяльність, то вам нічого не загрожує. Причому на будь-який запит із поліції або з України відповідати будете ви самі.

Під час перерви молоді юристки підходили і пропонували поділитися своїми проблемами: «З чим ви до нас прийшли?» Я такого зовсім не очікував, я, власне, не збирався вести там ніяку підпільну діяльність, але оскільки мене вже прямо спитали, що я хочу, я придумав, що я маю отримати комісійні за продаж сільськогосподарської компанії в Україні. Для цього мені потрібна компанія у Штатах, а потім я хочу сховати гроші у Швейцарії. Мені сказали, що це дорожче, ніж звичайна схема, оскільки в Америці зараз більш суворі порядки, а це злочин. Але це можна зробити, якщо я готовий чекати і платити трохи більше.

Найцікавіша частина роботи семінару, як вони сказали – робота з банком. Усім було роздано перелік банків, у яких через цю компанію можна було відкрити рахунок. Причому це були як сумнівно відомі латвійські банки, які охоче виконують сумнівні операції, так і швейцарські банки.

Вернувшись додому, я почав з'ясовувати, хто саме є власником цієї компанії. Семінар було організовано трьома компаніями: «Tax Consulting.uk», «Aurora Capital» та «International Consulting Group». З двох компаній сліди вели до пана Дмитра Чернявського, який у 2008-2009 роках був ген директором НСК «Олімпійський». Потім розслідування парламентської комісії виявило факти зловживань на суму близько чотирьох мільйонів. На трохи меншу суму було відкрито проти нього дві кримінальні справи. Втім, пізніше вони були закриті. Цей пан Чернявський був одружений з донькою пана Боголюбова – це один із співвласників банку «Приват» – і наразі вони мешкають у Лондоні. Ось така історія.

У колег були схожі, не менш цікаві історії. Одна з них: від них почали вимагати відсотки за всю діяльність, яка проводилася компанією, після чого фігуранти статей моїх колег теж були заарештовані. Тобто ця стаття мала дійсно дуже великий розголос і, я би навіть сказав, вплив на

те, як працює ця система. А стаття отримала минулого року приз «Одне з найкращих розслідувань у світі». Я хотів би думати, що наші невеличкі кроки з приведення до ладу роботи з офшорами в Україні, можливо, теж мають вплив.

До мене було питання стосовно особливості роботи журналістів на подібних проектах. Це не перший мій проект, тому я можу достатньо чітко пояснити. По-перше, тут не цитуються інші ЗМІ. Написання статті може зайняти місяць чи два – робота над статтею, перевірка фактів, викладених у статті, може зайняти до півроку. Це робиться у декілька етапів – спочатку редакторами, потім юристом. Специфіка цього проекту, на якому я працюю, полягає в тому, що на всі статті отримується юридична страховка на випадок позову до нас в Лондоні, оскільки лондонські суди є дуже небезпечними для журналістів. Подати на вас в суд у Лондоні може будь-хто, якщо статтю викладено в Інтернеті і у людини є хоч якийсь стосунок до юрисдикції Великої Британії. Тобто він може просто часто там бувати, аби стверджувати, що він має репутацію, якій була нанесена шкода цією статтею. Всі статті отримують страховку, але це означає, що практично кожне речення статті повинно бути підтверджено документами. Це основна відмінність. Це дуже важко. Але за півтора року фігуранти статті, які були цим дуже незадоволені, не подали на нас у суд, бо в них не було жодного шансу.

Інша специфіка: усе має бути англійською мовою. Як правило, варіант, коли текст статті потім перекладається англійською мовою, небажаний. На це йдуть тільки у крайньому випадку. Також є певні речі стосовно етики. Я вже сказав, що в статті фігурувала донька пана Боголюбова, але те, як виписано це в статті, тобто ми писали лише факти. В принципі, за правилами не можна торкатися родин людей, про яких ми пишемо. Тобто можна говорити про чиновника, що він корупціонер, але про дружину чи про дітей ми не говоримо. Це неетично. Якщо є факти, що через них проходять гроші – це одне, а якщо вона нам просто не подобається, і вона негарна, хоча в неї дорога пластична операція і красива машина – це таблоїд.

Запитання: На одній із колегій Хмельницької облдержадміністрації говорили про інтеграцію, про розвиток економіки, міждержавні зв'язки, і

впливає інформація (є аудіозапис), що син московського чиновника (прізвище названо) тримає компанію в Україні, але фірма його знаходиться на Кіпрі, через неї й проходять усі кошти. Повністю викладені усі дані. Проходить півроку, ми спостерігаємо, що відбувається на підприємстві, яке вже кілька разів перепродувалося. Наше законодавство дозволяє створювати на основі однієї компанії іншу, активи переходять, борги залишаються і т.д. Чи дають іноземні донори фінансування на розслідування у таких масштабах?

Як можна на державному медіа «розкручувати» ситуацію і розповідати про корупцію державного чиновника та всі ті схеми, які призводять до того, що багато людей залишаються без роботи, без зарплати, підприємство зникає, а на державу залишаються його борги? Як витягнути весь отой ланцюг? Чи є якась фінансова підтримка і чи є вагомим доказом аудіозапис?

Відповідь: У такому випадку треба дивитися, що там на Кіпрі, на кого зареєстрована фірма, хто є її кінцевим власником. Треба діставати інформацію з Кіпру. З цим треба працювати, тому що за кінцевим власником є ще щось. Це як фасад, а далі йде найбільш жорсткий офшор. Тут ми могли б вам допомогти.

Репліка: Через Інтернет нескладно перевірити весь ланцюжок, побачити усі зв'язки, вихід на Хмельниччину, але документи зібрати неможливо. Починали з податкової: «Документи можна витребувати?» Отримати документ підтвердження дуже важко. На рівні журналіста державного ЗМІ я можу одержати лише витяги з протоколів засідання...

Лавров: Ні, чекайте! Це треба йти до реєстратора, в держадміністрацію, де він зареєстрований, брати витяг і дивитися у витягу, хто є власником. Звідси треба починати.

Репліка: Відмова аргументована: «Навіщо вам такий документ?»

Лавров: Це порушення. Навіть не журналіст може це зробити. Йдіть до реєстратора. Треба заплатити 50 гривень і по три гривні за сторінку. Якщо це не приватний підприємець, а ТОВ чи компанія, то без проблем. Почніть з витягу, і якщо там дійсно Кіпр, то я просто дам вам контакти, і ми вам допоможемо.

Репліка: Це досить цікавий матеріал. З якогось району такої

невеличкої в масштабах України Хмельницької області тягнуться ниточки аж у Москву.

Лавров: Фактично це зачіпає і Україну, і Росію, і Кіпр. Ми займаємося такими справами. Потім ми з вами зв'яжемося і поговоримо.

Запитання: Щоб займатися міжнародними розслідуваннями, обов'язково треба знати англійську мову?

Відповідь: Мені здається, що журналістові взагалі треба знати англійську. Це краще для вашої кар'єри.

Запитання: Наскільки достатня юридична підтримка, або наскільки вона вагома?

Відповідь: Якщо всі факти на місці, то залізобетонно.

Запитання: Проводячи розслідування в офшорах, ви, напевно, не раз стикалися з такими організаціями різних країн, які ми в Україні називаємо антимонопольними органами. Як вони реагують на розслідування, чи дають інформацію по реєстрації в офшорах?

Відповідь: Весь бізнес з Кіпром ведеться по договору Радянського Союзу з Кіпром від 1982 року про уникнення подвійного оподаткування. Зрозуміло, що треба переглянути цей договір. В ньому є величезні дірки. Відмінити його не можна. У той час, коли я працював, податкова намагалась лобювати перегляд договору. Тому я б сказав, що вони мені допомогли.

Ті ж самі питання я задав рік по тому, у 2011 році. Майже не було відповіді, мало того, вони спростували свої ж дані річної давнини і сказали, що цього відділу більше немає і тому ми навіть не знаємо, що це за цифри були. Ось така історія.

Потім ми працювали – була друга серія цього офшорного проекту. Так сталося, що нам до рук потрапили банківські роздруківки офшорної компанії, яка займалася відмиванням грошей по всьому світу, тобто вона була частиною величезної, глобальної системи відмивання грошей. Компанія з Нової Зеландії. Банківська роздруківка цієї компанії за рік – це майже 500 сторінок. Ми розділили їх між собою і дивилися, хто і в якій країні користувався послугами цієї компанії. Зокрема в Україні це було одне з дочірніх підприємств «Укрспецекспорту» – дуже активно користувалось їхніми послугами, а також компанії на кшталт «Автокразу» і ще декілька, зараз я вже й не пригадаю. Тут була взагалі

парадоксальна ситуація: жоден з українських правоохоронних органів не відповів на запит. Тобто було так: я відправляв банківський документ, відправляв результати дослідження канадської урядової організації з протидії відмиванню грошей, де зазначалося, що ця компанія відмивала гроші наркомафії зокрема і взагалі займалася подібною діяльністю. Я питаю, чи відомо їм про це – жоден, ні фінмоніторинг, ні СБУ, – ніхто мені не відповів по суті, причому настільки абсурдні були відповіді – наприклад, ось така: «У нас немає алфавітного списку компаній, тому ми не можемо сказати, чи у нас ця компанія проходить». А з Нової Зеландії мені відповіли – за один день, відповіли з Росії – прямим текстом Центробанк сказав, що ця компанія займається відмиванням грошей і йому це відомо, але закони дуже слабкі і зробити нічого не можна. Із усіх країн, до яких я відправляв запити, не відповіла тільки Україна. Ось така співпраця.

Запитання: Це вже після набуття чинності закону про відмивання грошей?

Відповідь: Так. Найгірше було з самим «Укрспецекспортом». Там у нас була дуже довга переписка, яка ні до чого не привела. У своєму запиті на одержання публічної інформації я намагався довести, що це суспільно важлива інформація і достатньо підозри, що це відмивання грошей державною компанією – жодної відповіді.

Запитання: «Укрспецекспорт» – це компанія, що займається експортом зброї. Вони аргументували це державною таємницею?

Відповідь: Так. Я весь час з цим стикаюсь, як тільки є державне підприємство. Насправді це гірше, ніж офшор.

Репліка: Є два підприємства, які через «Укрспецекспорт» або через «Укроборонпром» торгують зброєю, зокрема з Іраком.

Лавров: Це був «Спецтехноекспорт».

Богдан Якимюк: Я хотів би додати, що Влад Лавров – один із найвідоміших журналістів-розслідувачів, визнаний на міжнародному рівні. Я безпосередньо знаю, що його репутація є дуже високо і в міжнародних організаціях, в тому числі і в громадських. У засобах масової інформації, крім «Kyiv post», Влад тривалий час працював ще й в журналі «Кореспондент».

ГРАНТОВА ПІДТРИМКА ЖУРНАЛІСТСЬКИХ РОЗСЛІДУВАНЬ. ПОШУК НОВИХ МОЖЛИВОСТЕЙ

Богдан Якимюк
голова правління
«Антикорупційної ради України»

Журналістські розслідування – дуже специфічна діяльність. Не всі донори надають підтримку саме в цій сфері діяльності, а з іншого боку, є дуже спеціалізовані грантові установи, які, навпаки, стимулюють цю діяльність, аби якість журналістських розслідувань і їхня, так би мовити, територія поширювалася.

Мета моєї презентації полягає в тому, щоби дуже стисло розказати про принципи речі того, як працювати з грантовими установами. Також мені б хотілося, щоб ми подумали, як організувати розроблення того чи іншого проекту, який би в найближчому часі зміг би отримати грантову підтримку донорів, і таким чином покращити свою діяльність або зробити щось корисне для нашої держави.

Слід розуміти одну просту річ у роботі з грантодавцями: будь-який донор працює за схемою проекту, тобто не може бути розслідування заради розслідування, тобто повинна бути чітка мета і чіткий план заходів, які будуть здійснюватися в рамках цього проекту. Для того, щоб зрозуміти, як грантодавці сприймають проект, я подав прості визначення: це низка заходів, спрямованих на досягнення чітко визначених цілей, а головне – в установленій термін і в межах наявного бюджету. Очевидною характеристикою є те, що він має досягати конкретної мети. Зверніть увагу на три останні пункти списку заходів. Скрізь ви бачите слово «чітко»: проект повинен мати чітко ідентифіковану аудиторію, яка буде розподілятися на цільову групу (мається на увазі, кому це буде адресовано, хто отримає користь), а також кінцевий бенефіціарій. Далі будуть наведені визначення, але «кінцевий бенефіціарій» в нашому розумінні – це суспільство, тобто довготривалі перспективи тих, хто отримає позитивні наслідки від нашого проекту.

Другий момент – це чітко визначені процедури координації, управління і фінансування. Тобто має бути зрозуміло, яким чином

здійснюватиметься проект, хто за що відповідає і як відбуватиметься фінансування на кожному етапі.

Третій момент – чітка система моніторингу і оцінки досягнутих результатів, бо для донора дуже важливим є те, щоб проект мав конкретні результати, які можна виміряти як кількісно (кількість підготовлених критичних матеріалів, висвітлених подій, аналіз яких був проведений), так і якісно. З якісної точки зору – наскільки ваші журналістські розслідування вплинули на ті чи інші зміни в нашій державі, або, в нашому випадку, як ми домоглися, щоби влада якось відреагувала на виявлені факти.

Життєвий цикл проекту – це як кістяк у людському тілі. Він розкладається на п'ять конкретних етапів. Перший – це аналіз ситуації. Визначаємо проблему, яку хочемо вирішити чи змінити. Другий – планування, тобто ми формуємо конкретно етапи проведення тих чи інших заходів. Третій – це розробка самого проекту, який має відповідати вимогам, встановленим донором, четвертий етап – реалізація проекту, тобто його впровадження і, відповідно, моніторинг. Моніторинг зовнішній – коли сам донор моніторить наш проект, або внутрішній – коли ми самостійно аналізуємо, вдалося нам досягти результатів чи не вдалося.

Термінологічні визначення.

Буквально вчора я був на зустрічі у фонді «Відродження», де збиралися найбільші донори в Україні і представники громадських організацій, які спеціалізуються на антикорупційних розслідуваннях. Там якраз дуже широко використовувалася саме ця термінологія. Вона все ширше розповсюджується в Україні.

З чого починати? Це важливе питання. Ми спочатку можемо всі разом подумати. Давайте, колеги, визначимо проблему, тим більше що життєвий цикл проекту нам підказує саме це. Але ми збудуємо нашу роботу навпаки. Чому? Бо спочатку ми повинні зрозуміти, до кого ми будемо звертатись, хто буде зацікавлений підтримати фінансово наш проект. Я пропоную визначити спочатку потенційних донорів, тобто тих, до кого ми звернемося за фінансовою підтримкою.

Наступний етап. Слід зрозуміти, що будь-який донор не є банком,

до якого можна у будь-який час звернутись і отримати кредит. Він працює в межах своїх певних програм або певних конкурсів, які мають чітко визначені параметри, в рамках яких надається та чи інша грантова підтримка. Тому для того, щоби нам правильно звернутися зі своїм проектом, треба визначити, у якого донора і який конкурс стосується журналістських розслідувань.

Третій момент – це момент уже наш загальний, або внутрішній. Це визначення учасників проекту і заявника проекту. Слід зрозуміти, що ми як журналісти не можемо подавати заявку до донора. Таку заявку мають подавати чітко визначені суб'єкти. До таких суб'єктів відносяться громадські організації. Це може бути благодійний фонд, або сучасний тренд, який сьогодні існує серед донорів. Це підтримка коаліцій або мереж тих чи інших організацій або тих чи інших структур. Чому так відбувається? Тому що за результатами довгострокового аналізу того, як працюють організації поодиночі і як вони працюють загалом, як коаліція, донори встановили, що ефективнішим є об'єднання зусиль, ресурсів – інтелектуальних передусім, об'єднання спроможностей і можливостей, і ресурси розподіляються відповідно по різних сферах. І, таким чином, це один із важливих трендів. Коли ми говоримо сьогодні про нас з вами, ми пам'ятаємо, що кожен з нас представляє свою телерадіокомпанію, але разом ми можемо працювати як коаліція чи мережа.

Нарешті, останнє – визначити мету, орієнтовний план і бюджет проекту в межах того, що вимагає донор.

Ось такі прості поради, щоби ви зрозуміли, що варто, а що не варто робити при підготовці проектної пропозиції, тобто фактично проекту, який подається для донора. Перше: варто адресувати проектну пропозицію до тієї організації, яка дійсно в цьому зацікавлена. Друге: адаптувати проектну пропозицію до вимог донора, до його пріоритетів. Третє: зазначити чіткі і зрозумілі цілі діяльності. І ще: звести текст проекту до прийнятного обсягу, тобто не заглиблюватися в певні деталі, які від нас не вимагаються.

Стратегія формування проектної пропозиції.

Починаємо з першого: хто буде виконувати проект? Визначаємо виконавців. Друге: що буде зроблено? Конкретні завдання, які ми

ставимо. Третє: де це буде зроблено? Територія поширення, наприклад, у нашій області, або міста, де відбуватиметься та чи інша робота. Четверте: коли це буде зроблено? Чіткий проміжок часу, в межах якого здійснюється проект. Нарешті, як це буде зроблено? Конкретні заходи, які впливають з наших завдань. І скільки це коштуватиме? Це одне з найважливіших питань, яке турбує донорів. Але про це трошки пізніше.

Я хочу сказати вам, що в середовищі подання проектів існує дуже велика конкуренція. Коли я говорю, що ваша апікаційна заявка – це документ на продаж, ви повинні зрозуміти, що існує безліч громадських організацій, і там працюють дуже інтелектуальні люди, які підтримують дуже серйозне конкурентне середовище. До кожної заявки треба підходити з погляду бізнесу, тому що ми фактично продаємо свою ідею і повинні її оформити таким чином, щоби загорілися очі в тієї людини, яка буде її читати.

Далі. Думаю, багато хто з вас знає, що таке «смарт» – «розумний». Є чіткі параметри, за якими аналізується проектна заявка, взагалі формується підхід до розроблення проекту. Переважна більшість структур, які сьогодні виділяють гроші в Україні – це міжнародні організації. І вони живуть за своїми міжнародно прийнятими принципами, принципами цивілізованого світу. І вже давно аналізують заявки за критеріями, які в них сформувалися. У них є відповідні стандарти, вони підраховують бали по конкретних пунктах і таким чином створюється незалежна оцінка проекту. І в кінці вони дивляться уже не на те, який проект – гарний чи поганий, а дивляться, скільки балів він набрав за їхньою схемою. Є такий механізм, і його треба враховувати.

Ми говорили про гроші. Як ви прекрасно розумієте, бюджет – це, з одного боку, одна з найскладніших частин проекту, а з іншого боку – одна з найважливіших. Донори є різні, вони мають абсолютно різні вимоги до проектів, і хоча працюють в одному полі, все-таки мають різні підходи. Але, як показує досвід, у них усіх підхід до аналізу бюджету проекту є найбільш ретельним. Аж до того, що беруть калькулятор і розраховують вартість того чи іншого заходу. Аж до того, що телефонують у вказані в проекті міста і перевіряють, чи дійсно там вартість, скажімо, оренди така, як ви вказали. У принципі, вони

працюють у цій сфері вже багато років, отож і так знають приблизні розцінки. Але перше запитання до вас буде: наскільки реалістичний бюджет, наскільки він відповідає сьогоднішнім тарифам чи розцінкам і наскільки він буде адекватним тим заходам, які плануються в проекті.

Минулого року наша організація отримала грант від міжнародної організації «Трансферити інтернейшнл» на вимірювання індексу корупції у сфері оборони і безпеки. Такий собі специфічний сегмент, який ми вдало реалізували. Також минулого року наша організація була одним із головних співвиконавців проекту «Прозора Україна», який є аналогом проекту «Прозора Польща» і стосується місцевих органів влади. Його учасниками були 24 журналісти з усіх куточків України, з кожної області, і 24 представники громадських організацій також з усіх областей України. І наша організація в рамках цього великого всеукраїнського проекту вела антикорупційний напрямок. Мета його – впровадження принципів доброго врядування в органах місцевої влади. В тому числі і моніторинг здійснення антикорупційної політики. Хоч відверто вам сказати, і це – хвороба всього українського суспільства – але більшість учасників цього проекту були недостатньо активними. Переважна більшість людей були або недостатньо підготовленими для такої роботи, або мали інші проблеми, але саме через отаку пасивність фінансування цього проекту закінчилося в грудні 2011 року, і поки що його немає. Тому тут є простір для нашої подальшої співпраці.

Постає таке цікаве питання: а скільки ж просити грошей? Донор завжди каже так: «Ви отримуєте те, що ви просите. От ми встановили межі фінансування, у цих межах і одержите». Практика показує: якщо донор вказує, що є оптимальний розмір гранта, то найкращий варіант формувати проектну пропозицію так, щоби бюджет вкладався в оптимальний розмір. Тоді донор бачить, що ви з розумінням поставилися до його пропозиції. З іншого боку, в нього залишається певний люффт для покриття якихось непередбачуваних витрат, які можуть виникнути. А якщо ми робимо проект, який коштує більше, ніж може дати один донор? Тут є дуже прості варіанти: запропонувати проект кільком донорам як спільний, але з проханням покрити одну третину (це абсолютно нормальна практика, донори між собою так само спілкуються

і, навпаки, будуть дуже раді, що ви вирішили кількох донорів зацікавити). Другий варіант – розподілити проект на окремі компоненти і подати кожен як окремий проект.

Обов'язково слід пам'ятати, що в бюджеті слід враховувати і зазначати ресурси та послуги, які надаватимуться безкоштовно. Мається на увазі, що певну роботу в будь-якому разі виконують волонтери, а також певна адміністративна робота виконується безоплатно. Це треба прописувати як складову проекту, на що вона оплачується. Також треба вказувати, чи є співфінансування або звернення за отриманням коштів від інших структур. І, нарешті, треба зазначити внесок конкретної організації, яка є заявником. Яким може бути цей внесок? Наприклад, надання власного офісу, щоб не треба було його наймати. В такому разі не треба платити за Інтернет, за телефонний зв'язок.

Тепер подивіться на критерії відбору заявок.

Я розкажу вам один конкретний приклад. Мабуть, усі ви чули про ініціативу «Партнерство: відкритий уряд». Це дуже серйозна ініціатива. До речі, я є членом робочої групи при Секретаріаті Кабінету Міністрів. Минулої п'ятниці у Кабінеті Міністрів був затверджений національний план впровадження цієї ініціативи. Чому вона така важлива для України? Тому що вона стосується багатьох аспектів, у тому числі посилення журналістської спроможності і впровадження принципів електронного врядування. 17 квітня цього року Україна буде представляти план реалізації ініціативи «Партнерство: відкритий уряд» у Бразилії. Захід ініційований Бараком Обамою і президентом Бразилії, до нього приєдналася вже ціла низка країн.

Фактично це один з перших документів, системних і ґрунтовних, який знайшов консенсус між громадянським суспільством і владою. І влада сьогодні пішла на те, що більшість пропозицій, які увійшли в цей план, якраз ініційовані з боку інститутів громадянського суспільства. І за наслідками презентації цього плану в Бразилії наша робоча група, яка складається з інститутів громадянського суспільства і представників влади, розробить імплементаційний план впровадження цієї ініціативи. Я раджу вам для вашої професійної діяльності зайти на сайт «Громадянське суспільство та влада» або на сайт КМУ і знайти

«Партнерство: відкритий уряд». Це дуже важлива ініціатива, яка має впроваджуватися в Україні.

Отже, критерії відбору заявок. Проект пропонує інноваційний підхід. Це дуже важливий момент. Чому? Тому що наразі важливо, щоби ми запропонували щось таке, чого не пропонують інші. І, мабуть, оця інноваційність, тобто пошук чогось нового або пошук поєднання чогось,

Наприклад, ми говоримо про скло і метал – металопластикові вікна. Там йде поєднання прозорості, гнучкості й жорсткості. От у даному випадку поєднувати непоєднувані речі – це і є отой інноваційний підхід, який сьогодні очікують від нас донори.

Отакі правила успішного підходу. Я виписав їх у довільній лаконічній формі. Думаю, що вони будуть корисними вам:

- Активно шукайте можливості, якщо не хочете програти.
- Будь-який спонсор бажає мати максимальну віддачу від вкладених грошей.
- Не покладайте на жодного донора сподівання на довічне фінансування.
- Грант накладає на вас зобов'язання та відповідальність за результат.
- Чесність і щирість – найкраща тактика.
- Ви не можете керувати вітром, але можете керувати вітрилами.
- Якщо вам відмовили, вчіться на своїх помилках і пробуйте знову і знову.

Від слова до діла. Шановні колеги, вам представлена абсолютно конкретна конкурсна пропозиція, яка на сьогоднішній день є чинною. Оголошена вона програмою «Український медійний проект», міжнародною неурядовою організацією Інтерньюз Нетворк. Вас запрошують до подання заявок на отримання грантів у рамках відкритого безстрокового грантового конкурсу.

Зверніть увагу, що одним із пріоритетів, в рамках яких можна подавати проектну пропозицію прямо сьогодні, є розслідування й журналістика. Зачитую: проведення й оприлюднення якісних розслідувань на актуальні теми.

Тут же пропонуються варіанти: порушення прав людини, земельні питання, витрати держбюджету, охорона здоров'я, освіта,

судова система тощо. Вони пропонують на наш вибір обрати тему, яку ми будемо розслідувати. Зверніть увагу на такі теми: підтримка співпраці журналістів з громадянським суспільством при проведенні журналістських розслідувань, моніторинг впливу журналістських розслідувань, тобто як влада на це реагує і яку користь вони приносять, додаткові запити та висвітлення дій влади у відповідь на опубліковані розслідування. І ще один пункт: програма заохочення до співпраці регіональних журналістських організацій та об'єднань, які сприятимуть збільшенню кількості та покращенню якості журналістських розслідувань.

Уявіть собі, що сьогодні перед вами постало реальне питання, ціна якого – до 25 тисяч доларів. Термін виконання цього проекту може бути до 12 місяців. Кінцевий термін подання заявок – до 10 травня. Орієнтовна тематика проекту (я обрав її на свій розсуд): земельні питання. Я обрав цю тему тому, що цим на сьогоднішній момент цікавляться донори, тому що цим питанням сьогодні не приділяється достатньо уваги, тому, що на це сьогодні ще можна вплинути. Адже сьогодні проект закону про ринок землі прийнятий тільки в першому читанні, він зараз знаходиться на доопрацюванні. Другий момент – цей проект закону поданий народним депутатом, а не органом влади, і тому цей законопроект не проходив державну антикорупційну експертизу, яку мало би провести Міністерство юстиції. До того ж, земельні питання стосуються зараз більшості людей. Це та сфера, в якій розслідувальна журналістика може дати певний ефект.

Далі після короткого обговорення ми з вами вирішимо, що нам робити. Як заявника я пропоную нашу організацію у співпраці зі Спілкою журналістів України та Укртелерадіопресінститутом. Якщо ми досягнемо порозуміння, таку заявку можна буде подати. Як партнер проекту пропонується газета «Kyiv-post».

Я думаю, що важливо для початку в рамках цього проекту провести невеличкий семінар з обміну досвідом з якісного проведення журналістських розслідувань, щоб усі керувалися одними й тими ж правилами. Для цього можна залучити таких спеціалістів, як Влад Лавров, або іноземних журналістів, які сьогодні представлені в Україні.

Учасниками проекту можемо бути ми з вами, комунікативний майданчик проекту – Інтернет-ресурс «Прозора Україна», на якому ми зможемо без усякої цензури обмінюватися думками, поширювати ті чи інші матеріали, вміщувати свої відгуки тощо.

Дякую за увагу.

Запитання: Скажіть, грантодавачі мають якесь право впливати на результати розслідування або якоесь втручатися у розслідування?

Відповідь: Слушне запитання. Насправді втручатися жодним чином ми не можемо. Ви повинні виходити з того, що є донори, які приймають рішення одноосібно, але у переважній більшості випадків у грантодавця є конкурсна комісія. Зазвичай ця комісія складається з людей, які не працюють у фонді, це залучені експерти. Комісія приймає рішення на основі бальної системи, про яку я розповідав. Проте, якщо мати тісні контакти з певним донором, підтримувати з ним постійну комунікацію, зустрічатися з ним на різних заходах, ініціювати ті чи інші зустрічі, перемовини, консультації тощо – тоді сам донор буде зацікавлений, щоб вас загітувати на подачу проектної пропозиції.

Запитання: Незважаючи на роботу в журналістиці, люди не дуже вміють писати проекти. Де можна цього навчитися?

Відповідь: Щоб навчитися таке писати, треба пройти певний шлях. Якихось курсів, де вчать цьому, немає. Деякі організації намагалися вести такі курси, але все одно це теоретична робота. Для того, щоби все добре виписати, треба додержуватися апікаційної форми заявки, бо в апікаційній формі чітко визначені етапи, чітко визначені питання, на які треба дати таку ж чітку відповідь. Тобто як донор поставив запитання, так і треба відповідати. Якщо чітко рухатися за сценарієм апікаційної форми, то це один із шляхів написання нормального проекту. Але якщо йдеться про співпрацю з нашою організацією, то наші експерти взяли б на себе обов'язок оформити проект.

Я прошу вас заповнити оці апікаційні форми. Ми їх розглянемо і зробимо запити до кожного з вас на вашу електронну пошту для обговорення нашої можливої співпраці в рамках оцього конкурсу. Думаю, це є гарним стимулом для того, щоби кожен з вас долучився до цієї роботи.

ТРЕНІНГИ З ТЕХНОЛОГІЇ ПРОВЕДЕННЯ ЖУРНАЛІСТСЬКИХ РОЗСЛІДУВАНЬ

**Катерина Лаба, виконавчий директор
Інституту регіонального розвитку преси**

Оскільки у мене мало часу, будь ласка, запишіть веб-сайт нашої організації. Все, що я розповідатиму, є на нашому сайті – і історія організації, і все, що є цікавого, і ресурси, і можливості навчання – все це можна там знайти: www.irrp.org.ua.

Інститут розвитку регіональної преси – це українська громадська організація, яка заснована шість років тому, тобто нам уже більше п'яти років. Ми позиціонуємо себе як лідера з навчальної ресурсної підтримки журналістських розслідувань в Україні. Чому так позиціонуємо? Тому що, мабуть, за обсягом заходів, які ми в цій сфері виконуємо, ми найбільші. Ми самі не проводимо журналістські розслідування, але ми проводимо навчальні та інші заходи з метою створення мережі журналістів-розслідувачів. Ми звертаємо більше уваги на те, щоб це була спільнота, яка розмовляє однією мовою і яка має однакові професійні стандарти. Це люди, які роблять розслідування більш-менш регулярно, які мають можливість обмінюватися досвідом не лише в рамках різних заходів, а й просто знаючи один одного, звертаючись до колег в інших регіонах, і в усіх журналістів є можливість до цієї спільноти неформально приєднатися.

Як ми це робимо? Ми існуємо на базі проектів. Ці проекти зазвичай підтримуються міжнародними донорами.

Раніше великий, масштабний проект підтримувала «Гідна Україна». Це був проект антикорупційної спрямованості, але в них були медіа-компоненти, тобто це було таке навчання, консультування журналістів-розслідувачів, і конференції, і конкурси і т.ін.

Що може бути вам цікаво на нашому сайті – ви можете регулярно дивитися, які заходи в нас оголошені, на які можна потрапити. Зазвичай в нас відкритий конкурсний відбір, тобто на всі ці заходи журналісти мають заповнити апікації, одержати гранти, про які Якимюк розповідав – показати свою мотивацію, досвід, тому що завжди заявок більше, ніж

ми можемо прийняти на тренінг. Зараз ми стали ще й вимагати роботи подавати, не для того, щоб судити, як на конкурсі – гарно чи погано пише людина, – а тому, що у всіх донорів зараз посилюються вимоги до моніторингу. Потім, через півроку, ми просимо учасників надіслати ще роботи, і порівнюємо, як вони писали до тренінгу і після тренінгу.

Які в нас семінари?

Колись, у 2007-2009 роках, ми проводили дводенні семінари так званого базового рівня, куди потрапляло дуже багато людей. Більше 300 журналістів по всій Україні пройшли ці семінари. Це були такі кон'юнктурні вимоги донорів, мовляв, давайте ми багато людей навчимо. Але ми заздалегідь знали, що це не матиме такого великого впливу, тому що на ці тренінги попадало багато випадкових людей, які потім нічого не робили в цій царині. Тому ми вирішили проводити базові семінари рідше.

Наступний етап – коли людина або вчилася на базових семінарах або якимось іншим чином доводила, що має певний досвід у журналістських розслідуваннях і у своїй заявці чи у матеріалах вона це доводить, вона має шанс потрапити або на поглиблені тренінги, або на дводенні певної тематичної спеціалізації, які ми зараз найчастіше проводимо. Тобто там вже передбачається, що ви знаєте базові речі про журналістське розслідування, і ці семінари присвячені спеціальним темам, як от зловживання і корупція у земельних питаннях. Це дводенний тренінг, але там крім просто тренерів з журналістики – спеціалістів з розслідувань запрошені ще й експерти, які трохи «розжовують» специфіку цієї тематики.

Далі у нас будуть тренінги з державних закупівель. Їх будуть вести Олег Хоменок, Валентина Самар з Кримського центру і Андрій Марусов – журналіст з «Дзеркала тижня».

Поглибленого рівня тренінги – це дуже цікавий і ефективний формат і, чесно кажучи, більшість учасників, які туди потрапляють, просто щасливі – це просто перевертає їхню свідомість. На нашому сайті є відгуки, які ви можете почитати. Наприклад, одна дівчина написала, що вона має журналістську освіту і працює вже вісім років, вважає себе професіональним журналістом, але ніколи не уявляла, що може отримати

на такому тренінгу і як себе почуватиме після нього.

У чому специфіка цих тренінгів? Зазвичай ми проводимо їх у Сімферополі або в Рівному – у нас там є бази для телерадіороботи. Збирається група – лише 12 учасників, два дні у них теоретично-практичний тренінг, потім формуються три групи з цих учасників: дві – це зазвичай «принт», тобто друковані або Інтернет-ЗМІ, і одна група телевізійна. І вони в чужому місті за ідеєю, яку самі розробляють, два дні ведуть розслідування. На п'ятий день вони обговорюють усі результати із тренерами, а потім з невеличкими доробками виходять до місцевих, тобто рівненських або сімферопольських ЗМІ. Там є певний пул дружніх ЗМІ, які це потім публікують. І люди, по-перше, власними руками це роблять, вони розуміють, як це можливо зробити в чужому місті за два дні, просто командою гуртуються в розслідуванні. Потім у рамках тренінгу їм допомагають усі матеріали зверстати, змонтувати сюжет і т.ін. Ось такий тренінг зараз оголошений у Криму, на 26-30 травня, і туди ще можна подавати заявки.

У нас є такий захід як вебінари. Вони із тематики журналістських розслідувань і з тематики правового захисту журналістів. Це всі правові і юридичні питання.

Що таке вебінар? Це семінар на півтори-дві години в он-лайні. На нього теж приходять багато заявок, але ми так само обмежуємо кількість учасників (15-20 осіб) і проводимо конкурсний відбір. Тренер сидить у Києві чи десь в іншому місті. Ви у певний час заходите під паролем, бачите презентацію, чуєте тренера, можете бачити його фото і на оголошену тему спілкуватися. Там є можливість як у Скайпі надсилати свої питання, на які тренер відповідає. Але потім у безкоштовному доступі на нашому сайті усі ті вебінари можна переглянути і завжди можна звернутися до наших юристів за консультацією. Журналістська діяльність і журналістські розслідування зокрема потребують частих консультацій юриста.

Зараз у нас є гроші на те, щоб надавати консультаційну підтримку. Її також можна одержати на сайті, якщо туди звернутися. Консультації наші юристи можуть надати і з якихось певних сфер, які ви розслідуєте. Якщо ваше запитання виходить за межі нашої компетенції,

то ми так і скажемо. Також у нас є посібники. Є посібник, який вийшов ще 2008 року – українські автори, українські приклади. І це не просто якийсь перекладений іноземний посібник, це все пережито в Україні. Він містить багато статей, має диск DVD із телевізійними сюжетами розслідувань в Україні, а не лише десь там в Америці чи Європі або в Азії.

Є живі приклади. Ми моніторимо розслідування упродовж останніх трьох років, навіть більше, і формуємо навчальну базу журналістських розслідувань. Вона також є на сайті. Ця база формується для того, щоб ви могли подивитися, які розслідування і як вони проводилися, щоб використати досвід попередніх розслідувань.

Ми самі моніторимо. Звертайтеся до нас, надсилайте свої розслідування, якщо ви хочете, щоб вони потрапили в цю базу гарних прикладів. Але ми матеріали фільтруємо. У нас є наші тренери-експерти, досвідчені київські журналісти-розслідувачі, і ми намагаємось не вмещувати розслідування, які не відповідають професійним стандартам. Усі можливості ви можете побачити на сайті.

Були програми грантів, і вони можливі й надалі. Окремі журналісти зверталися до нас – раніше це було за підтримки «Гідної України» – ми профінансували близько 80 розслідувань від 53 журналістів. Це може бути один журналіст, або команда – вони так само мають подати заявку за формою, експертна комісія оцінює заявку, наскільки ця ідея актуальна для суспільства, наскільки реальний план вашого розслідування, наскільки реальний бюджет цього розслідування. Головне, щоб це розслідування відповідало професійним стандартам. Просто ви можете його надрукувати, ніхто не буде втручатися. Спочатку вам фінансують витрати. Ви пишете, скільки й для чого вам потрібно грошей. В кінці, коли ви здаєте своє розслідування, експерти оцінюють, наскільки воно професійне. Якщо воно не буде професійним, просто не буде гонорару.

Я попереджую про це, тому що зараз є данський проект підтримки журналістських розслідувань «Скуп», на який ще можна подавати заявки. Знайдіть на нашому сайті кнопку цього проекту.

На сайті також є загальний e-mail, за яким ви можете звернутися зі своїми запитаннями безпосередньо до мене.

У К Р Т Е Л Е Р А Д І О П Р Е С І Н С Т И Т У Т З А П Р О Ш У Є

Недалеко від Оперного театру у Києві, на вулиці Богдана Хмельницького, у затінку могутніх лип заховався невеликий затишний будинок Укртелерадіопресінституту. Тут навчаються майбутні зірки сучасних мас-медіа:

журналісти, ведучі телерадіопрограм і телевізійні режисери, звукорежисери та відеомонтажери, телеоператори та гримери-візажисти, спеціалісти з комп'ютерної графіки.

Як правило, щоб знайти свій шлях до будь-якої з цих престижних професій, молода людина має пройти щонайменше п'ять років вузівського навчання.

Ми пропонуємо альтернативний варіант.

На тренінг-курсах (від 1 до 3 місяців) наші слухачі – юнаки й дівчата з середньою, а також з середньою спеціальною та вищою освітою - одержують знання, практичні навички та уміння для роботи в інформаційній сфері. Це, звісно, не замінить вам вищої освіти в галузі масової інформації.

Але цього буває досить, щоб зробити свій перший крок ...

Заняття в Інституті ведуть відомі журналісти, режисери, оператори-практики, професори київських вищих навчальних закладів: Інституту журналістики Національного університету ім.Т.Шевченка, Київського національного університету театру, кіно і телебачення ім.І.К.Карпенка-Карого, Національного університету культури й мистецтв, літератори, державні й громадські діячі.

При Інституті також діє вечірня школа для журналістів-початківців, яка орієнтована на киян.

Наш Інститут завжди відкритий для обдарованих і амбітних молодих людей, здатних професійно вписатися у ХХІ століття!

Ми готові допомогти вам опанувати обраним фахом!

Наша адреса: 01030, Київ-30, вул. Богдана Хмельницького, 46, тел. 234-35-52, т/ф 234-41-86.

Заявки на навчання можна надсилати поштою або факсом.

Навчально-методичне видання для творчих працівників телерадіомовлення.

Упорядкував збірник проф.Миرونченко В.Я.

Комп'ютерний набір і верстка: Кіліна Т.І.

Підписано до друку 08.05.2012

Наклад 300 примірників

Формат А5